

Leren binnen Transitieprocessen

De invloed van transitiegovernance activiteiten op de randvoorwaarden voor sociaal leren binnen de Green Deal Aardgasvrije Wijken

Veerle Bastiaanssen
460188

Governance en Management van Complexe Systemen
Erasmus Universiteit Rotterdam

Eerste Begeleider: Jasper Eshuis
Tweede Begeleider: Jurian Edelenbos
Stage Begeleider: Annick de Vries

Voorwoord

Het is geen geheim dat deze scriptie niet zonder slag of stoot tot stand is gekomen. Twee gebroken armen, twee operaties, één polsprothese een ernstige leverontsteking en ontelbaar veel ziekenhuisbezoeken helpen niet in het scriptieproces. Voor mij werd deze scriptie dan ook een symbool van alles wat er misging in mijn leven. Ik brak mijn armen toen ik pas net met mijn afstudeerstage was begonnen en net was gestart met het afbakenen van mijn scriptie. Ik stond aan de vooravond van mijn tweede operatie toen ik mijn stage afrondde.

Ik had gehoopt deze scriptie af te ronden voor die operatie, maar dat lukt niet. En vervolgens lukte het ook niet om mijn scriptie af te ronden voordat ik met mijn baan begon. En langzaam maar zeker werd deze scriptie een blok aan mijn been. Een herinnering aan een tijd waar ik liever niet aan terugdenk. Een herinnering aan onzekerheid, aan verdriet en aan verlies. Een constante herinnering aan een van de moeilijkste perioden die ik heb doorgemaakt, een periode die ik koste wat kost achter me wilde laten.

Ik raakte in paniek als ik alleen al aan mijn scriptie dacht. Het werd een berg die ik met de dag groter werd en een berg die ik elke dag minder wilde beklimmen. Het kwam op een punt waarop ik mezelf niet meer herkende als het om deze scriptie ging. Ik raakte volledig in paniek als ik het *Scriptie Veerle* bestand opende. Ik zat met tollend hoofd achter mijn computer en ik wilde niets liever dan het bestand weer zo snel mogelijk sluiten. Dus dat deed ik dan ook. Ik deed van alles om niet met mijn scriptie bezig te zijn en zo werd de scriptieberg elke keer weer een stukje hoger.

Met zachte dwang zorgden mijn collega's er uiteindelijk voor dat ik toch weer aan de slag ging met mijn scriptie. Het openen van het bestand en het aan de slag gaan is niet makkelijker geworden, maar wat me ontzettend verbaasde de afgelopen periode, is dat als ik eenmaal bezig was, ik ook met veel plezier heb gewerkt.

De complexiteit van de energietransitie, van het organiseren en het faciliteren van een transitie en van een leerproces binnen deze context waren nog precies zo interessant als toen ik met dit onderwerp begon. Ik vond het oprecht leuk om nieuwe theorieën en theoretische raamwerken te leren en om ze toe te passen op mijn bevindingen.

Al met al ben ik trots op de scriptie die nu voor u ligt.

In dit voorwoord wil ik ook nog een aantal mensen bedanken. Allereerst Jasper Eshuis, de eerste begeleider van deze scriptie, voor de eerlijke en constructieve feedback en voor alle tijd die je hebt gestoken in het proberen te begrijpen van alle verschillende onderzoekopzetten die de revue zijn gepasseerd. Maar vooral bedankt voor het feit dat je me keer op keer weer hebt geholpen om de draad op te pakken, zeker als ik niet zeker wist of ik het wel aandurfde.

Daarnaast wil ik Jurian Edelenbos bedanken voor zijn eerlijke en concrete feedback. Een jaar geleden was het erg pijnlijk om te horen dat de onderzoekopzet niet klopte, maar het heeft er nu wel voor gezorgd dat ik een scriptie heb, waar ik echt trots op kan zijn.

Het lijkt ondertussen al erg lang geleden, maar ik wil iedereen bij het Ministerie van Economische Zaken ontzettend bedanken voor de hele fijne stagetijd die ik daar heb gehad. Ondanks alle lichamelijke ellende, is het een periode waar ik met heel veel plezier op terugkijk. Annick, bedankt voor de begeleiding, je feedback en de goede gesprekken. Maar ook voor het feit dat ik voor die paar maanden een echt onderdeel mocht uitmaken van het governanceteam, ondanks dat ik alleen stageliep. Josefien, bedankt dat ik jouw bijzondere Green Deal mocht gebruiken als onderzoeksobject en dat je altijd ergens wel tijd vandaan wist te halen om te kijken of het allemaal wel goed ging.

Peter, ik mis de Energieke Samenleving en het team dat je daar had gecreëerd, bedankt dat ik daar een onderdeel van mocht uitmaken. Jullie allemaal en iedereen die ik nog niet genoemd heb, ontzettend bedankt voor een hele mooie stageperiode.

En Frans Brom, ontzettend bedankt dat jij deze stage hebt gefaciliteerd. Zonder jou had ik deze fantastische stageplek nooit weten te vinden.

Ik wil ook alle respondenten van dit onderzoek bedanken.

Verder wil ik graag mijn huidige collega's bij Technopolis bedanken voor de zachte dwang om weer aan de gang te gaan en voor de enorme steun toen ik probeerde om te veel ballen in de lucht te houden. Zonder jullie was het me niet gelukt.

Esther, bedankt voor de morele steun. Bedankt voor de avond dat je langs kwam om me door mijn onderzoeksopzet heen te praten toen ik het echt niet meer snapte en bedankt voor de telefonische aanmoedigingen en peptalks.

Daan, bedankt dat jij er was om me op te vrolijken en me te laten lachen wanneer ik het zo hard nodig had.

Tot slot wil ik mijn moeder bedenken, die altijd bereid was om alles te laten vallen om mij te helpen structureren. Voor de eindeloze gesprekken over probleem-, doel- en vraagstelling en over de logische volgorde van deelvragen. Maar eigenlijk wil ik je vooral bedanken voor al de uren die je naast me zat, waardoor ik het gevoel had dat ik er niet alleen voor stond. Je hebt ervoor gezorgd dat ik langzaam maar zeker durfde te geloven dat ik het ooit af zou krijgen.

Managementsamenvatting

Doordat de Rijksoverheid zich heeft gecommitteerd aan de doelstellingen van het Klimaatakkoord van Parijs, staat zij nu ook voor de opgave om de energietransitie te organiseren. Dit is geen gemakkelijke opgave, aangezien er weinig praktijkvoorbeelden zijn van hoe de overheid dit kan doen. De energietransitie is namelijk een nieuw type transitie: een duurzaamheidstransitie. Een duurzaamheidstransitie wordt gedreven door een duurzaamheidsdoel (Geels, 2011) en daarin speelt governance vanuit de overheid een belangrijke rol (Markard, Raven & Tuffer, 2012).

Transitiewetenschappers stellen dat leerprocessen aan de grondslag liggen van transities. Door leerprocessen kunnen er namelijk veranderingen ontstaan (Loorbach, 2007). Deze twee elementen, de governance van de overheid en leerprocessen, komen samen in de Green Deal Aardgasvrije Wijken. Een initiatief waarbij 31 gemeenten met hun netbeheerders bezig zijn om één of meerdere bestaande wijken van het aardgas te halen, of een nieuwbouwwijk zonder aardgas aan te leggen.

Het is echter nog onduidelijk in hoeverre de Green Deal Aardgasvrije Wijken daadwerkelijk de gelegenheid biedt om sociaal leren binnen de context van de transitie te faciliteren. Het doel van dit onderzoek is inzicht te geven in hoeverre de governance van de transitie de randvoorwaarden biedt voor sociaal leren in een community of practice.

De vraag die in dit onderzoek centraal staat is:

Hoe beïnvloeden de transitiegovernance activiteiten de randvoorwaarden voor leren in de Green Deal Aardgasvrije Wijken?

De deelvragen aan de hand waarvan de hoofdvraag beantwoord zal worden, zijn:

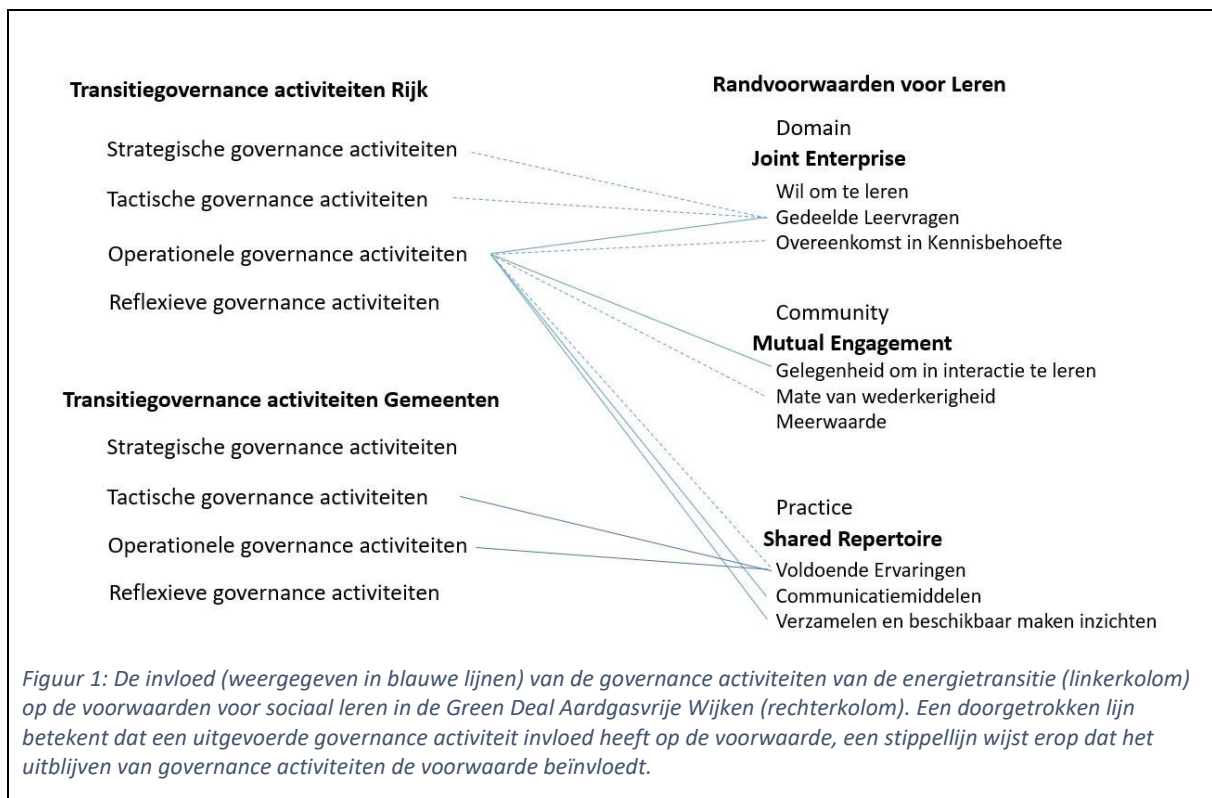
- Wat is de Green Deal Aardgasvrije Wijken?
- Wat is er in de literatuur bekend
 - Over de randvoorwaarden voor sociaal leren?
 - Over de governance van transities?
- In hoeverre zijn de randvoorwaarden voor sociaal leren aanwezig binnen de Green Deal?
- Hoe beïnvloeden de transitiegovernance activiteiten van het Rijk de randvoorwaarden voor sociaal leren?
- Hoe beïnvloeden de transitiegovernance activiteiten van de gemeenten de randvoorwaarden voor sociaal leren?

Deze vragen zijn beantwoord door middel van een kwalitatief onderzoek, dat explorierend van aard is. De methoden die in dit onderzoek zijn toegepast zijn: desk research, literatuuronderzoek, interviews en participerende observatie.

De Green Deal Aardgasvrije Wijken is opgezet als een Community of Practice van Rijksoverheid, gemeenten en stakeholders, met als belangrijk doel het kennisdeling en -ontwikkeling op het gebied van de warmtetransitie. De Green Deal betreft 31 gemeenten, hun netbeheerders, het Ministerie van Economische Zaken, Infrastructuur en Milieu en Binnenlandse Zaken en Koninkrijksrelaties, Netbeheer Nederland, IPO en VNG. Dit zijn de partijen in de Green Deal. Er zijn ook partners, dit zijn gemeenten die indirect betrokken zijn en (maatschappelijke) organisaties die zich bezighouden met dit vraagstuk. De partners van de deal vallen volledig buiten de scope van het onderzoek en wat betreft de partijen ligt de focus op de gemeenten. De Green Deal is gestart in maart 2017, en heeft een looptijd van 2 jaar. In dit onderzoek is er alleen gekeken naar de periode maart 2017-november 2017.

In deze thesis is gebruik gemaakt van het transitiegovernance model van Loorbach (2007). Dit model maakt onderscheid in vier typen transitiegovernance activiteiten die nodig zijn binnen een transitie. Deze typen zijn: strategisch, tactisch, operationeel en reflexief. Daarnaast heb ik voortgebouwd op de concepten van Wenger (2000) over Communities of Practice. In dit onderzoek ligt de nadruk op de concepten Joint Enterprise, Mutual Engagement en Shared Enterprise. Joint Enterprise is het niveau van leerenergie binnen de community, Mutual Engagement is de mate waarin er sprake is van wederzijdse betrokkenheid en Shared Repertoire draait om het opbouwen van praktijkervaring en hierop kunnen reflecteren. Door middel van deze concepten is namelijk een eerste voorzet gegeven voor wat de voorwaarden zijn voor sociaal leren binnen een community of practice (Wenger 2000). Ook wordt er gebruik gemaakt van de uitwerking van de concepten van Wenger door Akkerman et al. (2008).

Uit de analyse van de data bleek dat voor de randvoorwaarden Joint Enterprise, Mutual Engagement en Shared Repertoire specifieke voorwaarden konden worden geformuleerd. Deze staan vermeld in Figuur 1, onder de randvoorwaarden waar ze onder vallen. In deze thesis is per voorwaarde gekeken in hoeverre aan deze voorwaarde is voldaan binnen de Green Deal. Op basis hiervan is de conclusie getrokken dat aan geen van de randvoorwaarden Joint Enterprise, Mutual Engagement of Shared Repertoire volledig wordt voldaan.

Uit de analyse van de transitiegovernance activiteiten van het Rijk bleek dat deze invloed hebben op de randvoorwaarden voor leren. Zo heeft een strategische transitiegovernance activiteit invloed op de voorwaarde *gedeelde leervragen*. Ook tactische en operationele transitiegovernance activiteiten van het Rijk hebben invloed op die voorwaarde. De strategische en de tactische activiteiten hebben een negatieve invloed, waar de operationele governance activiteiten juist een positieve invloed hebben.

Operationele governance activiteiten hebben ook een positieve invloed op drie andere voorwaarden voor sociaal leren, namelijk *gelegenheid om in interactie te leren; communicatiemiddelen* en het *verzamelen en beschikbaar maken van inzichten*. Ook het uitblijven van operationele governance activiteiten heeft invloed op voorwaarden voor sociaal leren, namelijk: *wederkerigheid, kennisbehoeften* en of er *voldoende ervaringen* waaruit geleerd kan worden.

Strategische en tactische governance activiteiten van het Rijk hebben alleen invloed op de randvoorwaarde Joint Enterprise. Operationele governance activiteiten van het Rijk hebben invloed op alle randvoorwaarden: Joint Enterprise, Mutual Engagement en Shared Repertoire.

De invloed van de transitiegovernance activiteiten van de gemeenten is ook geanalyseerd. Hieruit bleek dat de transitiegovernance activiteiten van de gemeenten maar in zeer beperkte mate invloed hebben op de voorwaarden voor sociaal leren. De voornaamste reden hiervoor is dat de gemeenten weinig transitiegovernance activiteiten hebben uitgevoerd.

Vanuit strategische governance activiteiten is er geen invloed op de voorwaarden voor sociaal leren. Tactische en operationele governance activiteiten van de gemeenten hebben wel invloed op de voorwaarde *voldoende ervaringen*. Dit komt doordat er door het uitvoeren van deze activiteiten ervaringen zijn opgedaan, die gedeeld kunnen worden met anderen.

Dit betekent dat de governance activiteiten van de gemeenten alleen invloed hebben op de randvoorwaarde Shared Repertoire.

Uit deze thesis blijkt dat transitiegovernance activiteiten van Rijk en gemeenten invloed hebben op de randvoorwaarden voor sociaal leren binnen de Green Deal Aardgasvrije Wijken. Ook blijkt dat de voorwaarden waar expliciet op gestuurd is, in grotere mate aanwezig zijn dan de voorwaarden waar dit niet het geval is. In een paar gevallen blijkt zelfs de afwezigheid van transitiegovernance activiteiten een negatief effect te hebben op de voorwaarden. Hieruit kan afgeleid worden dat er door middel van transitiegovernance activiteiten gestuurd zou moeten worden op de (rand)voorwaarden van sociaal leren, om er zeker van te zijn dat deze voldoende aanwezig zijn binnen Communities of Practice.

Een tweede conclusie die uit dit onderzoek getrokken kan worden, is dat de transitiegovernance activiteiten van de gemeenten gedeeltelijk afhankelijkheid zijn van de transitiegovernance activiteiten van het Rijk. Deze afhankelijkheid heeft een negatieve invloed op de randvoorwaarden voor sociaal leren. Dit komt doordat het Rijk door wetgeving, financieringsconstructies en het uitdragen van het probleem, de condities creëert waarbinnen geleerd kan worden. Als deze condities er niet zijn, is het voor gemeenten lastig om hierover te leren.

Inhoudsopgave

Voorwoord	i
Managementsamenvatting	iii
1 Inleiding	1
1.1 Aanleiding	1
1.2 Probleemstelling	3
1.3 Doelstelling	3
1.4 Vraagstelling	3
1.5 Onderzoeksaanpak	3
1.6 Maatschappelijke relevantie	3
1.7 Wetenschappelijke relevantie	4
1.8 Structuuraankondiging	4
2 Casus: de Green Deal Aardgasvrije Wijken	5
2.1 De Green Deal in de beleidscontext	5
2.2 De Green Deal Aanpak	6
2.3 Ontstaan Green Deal Aardgasvrije Wijken	6
2.4 Doelen	9
2.5 Rollen binnen de Green Deal	10
2.5.1 De Rijksoverheid	10
2.5.2 De Gemeenten	11
2.5.3 Netbeheerders	11
2.5.4 Interprovinciaal Overleg, Vereniging Nederlandse Gemeenten en Netbeheer Nederland	11
2.6 Conclusie	11
3 Theoretisch Kader	13
3.1 Transitie	13
3.1.1 Definitie Transitie	13
3.1.2 Dynamiek van een Transitie	14
3.1.3 Positionering van de Green Deal binnen de Transitie	15
3.1.4 Belang van Leren binnen een Transitie	15
3.2 Sociaal leren	15
3.2.1 Sociaal leren in Communities of Practice	16
3.3 Governance van Transities	18
3.3.1 Strategisch Transitiegovernance	20
3.3.2 Tactisch Transitiegovernance	20
3.3.3 Operationeel Transitiegovernance	21

3.3.4	Reflexief Transitiegovernance	22
3.4	Theoretisch model.....	22
4	Methoden en Technieken	25
4.1	Onderzoeksbenadering	25
4.2	Afbakening Casus	25
4.3	Verkenkend onderzoek	26
4.3.1	Participerende Observatie.....	26
4.3.2	Desk Research	26
4.3.3	Exploratieve expertinterviews.....	26
4.4	Literatuuronderzoek.....	27
4.5	Interviews	27
4.5.1	Selectie van respondenten	27
4.5.2	Uitvoering van interviews.....	28
4.5.3	Data-analyse	29
4.6	Kwaliteit van het onderzoek.....	29
4.6.1	Validiteit	29
4.6.2	Betrouwbaarheid.....	30
5	Randvoorwaarden voor sociaal leren binnen de Green Deal Aardgasvrije Wijken	31
5.1	Joint Enterprise.....	31
5.1.1	Wil om te leren.....	31
5.1.2	Gedeelde leervragen	32
5.1.3	Overeenkomst in kennisbehoefte	36
5.2	Mutual Engagement	37
5.2.1	Gelegenheid om in interactie te leren	37
5.2.2	Mate van wederkerigheid	38
5.2.3	Meerwaarde	38
5.3	Shared repertoire	38
5.3.1	Voldoende Ervaringen	39
5.3.2	Communicatiemiddelen	39
5.3.3	Verzamelen en beschikbaar maken van inzichten	40
5.4	Conclusie	40
6	Transitiegovernance activiteiten van het Rijk.....	43
6.1	Strategische governance activiteiten	43
6.2	Tactische Governance activiteiten	43
6.3	Operationele governance activiteiten.....	44
6.3.1	Selectie van partijen	44

6.3.2	Structuur van de Green Deal	45
6.3.3	Doelen	46
6.4	Reflexieve governance activiteiten	47
6.5	Analyse van de invloed van de transitiegovernance activiteiten van het Rijk op de randvoorwaarden voor sociaal leren	48
6.5.1	Strategische governance activiteiten	48
6.5.2	Tactische governance activiteiten	49
6.5.3	Operationele governance activiteiten.....	49
6.5.4	Invloed van transitiegovernance activiteiten van het Rijk op de randvoorwaarden voor sociaal leren.....	50
7	Transitiegovernance activiteiten van gemeenten.....	51
7.1	Strategische governance activiteiten	51
7.2	Tactische governance activiteiten	52
7.3	Operationele governance activiteiten.....	53
7.4	Reflectieve governance activiteiten	54
7.5	Analyse van de invloed van transitiegovernance activiteiten gemeenten op de randvoorwaarden voor sociaal leren binnen de Green Deal Aardgasvrije Wijken	54
7.5.1	Strategische governance activiteiten	55
7.5.2	Tactische governance activiteiten	55
7.5.3	Operationele governance activiteiten.....	55
7.5.4	Invloed van transitiegovernance activiteiten van gemeenten op de randvoorwaarden voor sociaal leren	55
8	Conclusie	57
8.1	Wat is de Green Deal Aardgasvrije Wijken?.....	57
8.2	Wat is er in de literatuur bekend over de governance van transitie en randvoorwaarden voor sociaal leren?	58
8.3	In hoeverre zijn de randvoorwaarden voor sociaal leren aanwezig binnen de Green Deal?	58
8.4	Hoe beïnvloeden de transitiegovernance activiteiten van het Rijk de randvoorwaarden voor sociaal leren?.....	59
8.5	Hoe beïnvloeden de transitiegovernance activiteiten van gemeenten de randvoorwaarden voor sociaal leren?	61
8.6	Conclusie	62
9	Discussie	63
9.1	Theoretische beperkingen.....	63
9.1.1	Randvoorwaarden voor leren in plaats van leren	63
9.1.2	Keuze literatuur	63
9.2	Methodologische beperkingen	64
9.2.1	Focus op gemeenten	64

9.2.2	Selectie van gemeenten	64
9.2.3	Interviews	65
9.2.4	Betrouwbaarheid.....	65
9.2.5	Generaliseerbaarheid voor andere CoPs.....	66
9.3	Theoretische reflectie.....	67
9.4	Aanbevelingen.....	67
	Literatuurlijst	69
	Bijlage I: Partijen en Partners	73
	Partijen	73
	Partners	74
	Bijlage II: Overzicht van de gemeenten.....	75
	Bijlage III: Respondenten.....	81
	Bijlage IV: Documentenlijst	82
	Bijlage V: Topiclijst Stuurgroep interviews.....	83
	Bijlage VI: Topiclijst Interviews Gemeenten.....	84
	Bijlage VII: Codeboom	85

1 Inleiding

1.1 Aanleiding

Op 12 december 2015 werd door 195 landen in Parijs een internationaal klimaatverdrag ondertekend (Ministerie van Economische Zaken, 2016a; United Nations, 2018). Dit Klimaatakkoord van Parijs vertegenwoordigt een universele overeenkomst om klimaatverandering aan te pakken als urgente en serieuze bedreiging voor de mensheid (Clémenton, 2016). In het akkoord is vastgelegd dat de opwarming van de aarde ruimschoots onder de 2 graden gehouden moet worden, met als concrete doelstelling maximaal 1.5 graad (Ministerie van Economische Zaken, 2015).

Nederland heeft het akkoord in juli 2017 officieel geratificeerd (Straver & Zuidervaart, 2017), wat betekent dat de overheid zich heeft gecommitteerd aan het verlagen van de CO₂-uitstoot met 80-95% in de periode tot 2050 (Ministerie van Economische Zaken, 2016b).

Dit is geen simpele opgave. De huidige fossiel gedreven economie zal een overgang moeten maken naar een duurzame CO₂-arme economie. Dit betekent dat er grootschalige veranderingen nodig zijn, onder andere in het vervoer van mensen en spullen, in de industrie en in het opwekken en verbruik van elektriciteit en energie (Ministerie van Economische Zaken, 2016b).

Deze veranderingen vormen een transitie: een proces van structurele verandering in grote maatschappelijke subsystemen (Meadowcroft, 2009, p. 324). Vandaar dat er in Nederland gesproken wordt over de energietransitie (Ministerie van Economische Zaken, 2016a). Een transitie is een specifiek soort sociale verandering, gekarakteriseerd door non-lineariteit, een lang tijdsbestek en structurele transformatie. In een transitie verandert de dominante manier waarop een maatschappelijk behoefte wordt vervuld fundamenteel (van den Bosch, 2010).

Doordat de Rijksoverheid zich heeft gecommitteerd aan de doelstellingen van het Klimaatakkoord van Parijs, staat zij nu ook voor de opgave om de energietransitie te organiseren. Er zijn echter weinig praktijkvoorbeelden van hoe de overheid dit kan doen. Er zijn enkele voorbeelden van geplande transitie, maar deze komen vrijwel allemaal uit autoritaire regimes, zoals de collectivisering van de landbouw in de Sovjet Unie (Pei, 2006 in Koppenjan et al., 2012). De reden dat deze voorbeelden voornamelijk uit autoritaire regimes komen, is dat een geplande transitie grootschalige centrale sturing vereist. Geplande transitie passen dan ook slecht bij moderne liberale democratieën, omdat de benodigde centrale sturing bij deze samenlevingen ontbreekt (Rhodes, 1997 in Koppenjan et al., 2012). Daarbij resulteren deze bewust geplande transitie vaak ook nog eens niet in de utopie dat ermee gezocht werd (Pei, 2006 in Koppenjan et al., 2012).

Aan de andere kant van het spectrum zit een vorm van transitie die niet gepland zijn, maar juist emergent zijn. Dit gebeurde in veruit de meeste gevallen zonder sturing of richting vanuit een overheid. Deze transitie zijn begonnen met een technologische innovatie, zoals de ontwikkeling van de verbrandingsmotor of de technologische innovaties die aan de grondslag liggen van het internet. Deze uitvindingen zijn pas achteraf gedefinieerd als transitie en zijn niet ontwikkeld omdat er een transitie moest plaatsvinden (Koppenjan et al., 2012).

De energietransitie zal tussen deze uiterste vormen van transitie in zitten. Het is een transitie waarbij er wel bewust wordt nagedacht over welke veranderingen er moeten plaatsvinden: het doel van 80-95% CO₂-besparing ligt namelijk vast. Tegelijkertijd zal het geen transitie zijn waarin de veranderingen die nodig zijn om dat doel te halen, planmatig worden uitgerold door een centrale overheid. De energietransitie wordt in de literatuur dan ook geclassificeerd als een duurzaamheidstransitie: een transitie die gedreven wordt door een duurzaamheidsdoel (Geels,

2011). Bij deze vorm van transitie speelt de overheid een belangrijke rol in de governance van de transitie (Markard, Raven & Tuffer, 2012).

Een duurzaamheidstransitie is een relatief nieuw type transitie in de literatuur. Verschillende wetenschappers houden zich bezig met literatuurontwikkeling en onderzoek op dit vlak, maar aangezien er nog weinig geslaagde duurzaamheidstransities hebben plaatsgevonden is er nog veel onzeker over het verloop van zo'n transitie en de rol van de overheid hierbinnen.

Uit de literatuur rondom emergente transitie is gebleken dat een transitie kan ontstaan wanneer er ruimte is voor radicaal afwijkende ideeën. In de literatuur wordt deze ruimte aangeduid als niches. Niches kunnen een aanzet vormen voor een transitie, maar de verandering die binnen één niche kan plaatsvinden is niet genoeg om een transitie te veroorzaken. Er zijn meerdere niches nodig. Hierdoor kunnen er verschillende ideeën ontstaan, uitgewerkt worden en door leerprocessen op elkaar voortbouwen, om gezamenlijk een transitie te veroorzaken (Geels, 2011).

Binnen de energietransitie lijkt er in de Green Deal Aardgasvrije Wijken ruimte te zijn voor niches om te ontstaan en op elkaar voort te bouwen in het kader van de overgang naar aardgasvrije gebouwverwarming. Deze Green Deal werd 'de eerste concrete stap na de Energieagenda' genoemd door toenmalig Minister Kamp van Economische Zaken (Rijksoverheid, 2017). In deze Green Deal zijn 31 gemeenten met hun netbeheerders bezig om één of meerdere bestaande wijken van het aardgas te halen of een nieuwbouwwijk zonder aardgas aan te leggen. Deze 31 initiatieven kunnen gezien worden als 31 niches, omdat de gemeenten los van elkaar aan hun eigen alternatieve warmtevoorziening werken. Het idee achter de Green Deal Aardgasvrije Wijken is echter om deze gemeenten ook met elkaar in contact te brengen, zodat ze van elkaar kunnen leren en zo mogelijk de transitie kunnen versnellen.

Transitiewetenschappers stellen dat leerprocessen ten grondslag liggen aan transitie. Door leerprocessen kunnen er namelijk veranderingen ontstaan (Loorbach, 2007). In de Green Deal Aardgasvrije Wijken moeten de leerprocessen plaatsvinden bij en tussen de werknemers van de gemeenten en andere betrokken partijen.

Uit het bovenstaande blijken drie belangrijke punten: Allereerst is de energietransitie een nieuw type transitie, waarin governance vanuit de overheid een belangrijke rol speelt. Daarnaast spelen leerprocessen een belangrijke rol binnen transitie. Deze twee factoren komen in de Green Deal Aardgasvrije Wijken expliciet samen. De vraag die hieruit volgt is hoe beïnvloeden transitiegovernance activiteiten het leerproces binnen de Green Deal Aardgasvrije Wijken?

Maar aangezien de Green Deal ten tijde van de dataverzameling van dit onderzoek (maart – november 2017), nog maar net begonnen was, is het niet mogelijk om te zeggen hoeveel er geleerd was noch hoe er geleerd werd binnen de Green Deal. Het is echter wel mogelijk om te kijken naar de manier waarop de governance van de transitie invloed had op de randvoorwaarden voor sociaal leren binnen de Green Deal.

De vorm van leren waar het in dit onderzoek om gaat, is leren in een professionele setting. Volgens de literatuur vinden leerprocessen in een professionele setting plaats door middel van social learning (sociaal leren) binnen een community of practice (Wenger, 2000 & Akkerman, Petter & De Laat, 2008).

1.2 Probleemstelling

Het idee achter de Green Deal Aardgasvrije Wijken is dat de gemeenten van elkaar kunnen leren en dat hierdoor de transitie mogelijk versneld kan worden. Het is echter nog onduidelijk in hoeverre de Green Deal Aardgasvrije Wijken daadwerkelijk de gelegenheid biedt om sociaal leren binnen de context van de transitie te faciliteren.

1.3 Doelstelling

Het doel van dit onderzoek is inzicht te geven in hoe de governance van de transitie samenhangt met de randvoorwaarden voor sociaal leren in een community of practice.

1.4 Vraagstelling

De vraag die in dit onderzoek centraal staat is:

Hoe beïnvloeden de transitiegovernance activiteiten de randvoorwaarden voor leren in de Green Deal Aardgasvrije Wijken?

De hoofdvraag zal beantwoord worden aan de hand van de volgende deelvragen:

- Wat is de Green Deal Aardgasvrije Wijken?
- Wat is er in de literatuur bekend
 - Over de randvoorwaarden voor sociaal leren?
 - Over de governance van transities?
- In hoeverre zijn de randvoorwaarden voor sociaal leren aanwezig binnen de Green Deal?
- Hoe beïnvloeden de transitiegovernance activiteiten van het Rijk de randvoorwaarden voor sociaal leren?
- Hoe beïnvloeden de transitiegovernance activiteiten van gemeenten de randvoorwaarden voor sociaal leren?

Een korte toelichting bij de vragen: Met governance activiteiten wordt bedoeld op governance activiteiten van zowel het Rijk als partijgemeenten binnen de Green Deal Aardgasvrije Wijken in de periode tot november 2017.

1.5 Onderzoeksaanpak

Dit onderzoek is kwalitatief van aard, dit betekent dat de nadruk in het onderzoek niet ligt op de kwantificering in het verzamelen en analyseren van de data (Bryman, 2012, p. 380). Hiervoor is gekozen omdat dit onderzoek een case study betreft (Bryan, 2012, p. 66), namelijk de Green Deal Aardgasvrije Wijken. In een case study wordt een casus intensief en gedetailleerd onderzocht. Kwalitatief onderzoek leent zich hier goed voor, ook past kwalitatief onderzoek goed bij de exploratieve onderzoeksvraag. Er is in dit onderzoek gebruik gemaakt van semi-gestructureerde interviews, participerende observatie en documentenanalyse.

1.6 Maatschappelijke relevantie

De maatschappelijke relevantie van het onderzoek zit in het feit dat dit onderzoek over de rol van overheden in een transitie gaat. De energietransitie is een van de grootste uitdagingen van dit moment, waarin de overheid zeer waarschijnlijk een belangrijke rol zal spelen. Hoe deze rol er precies uit gaat zien, is momenteel nog onduidelijk. Ook leerprocessen zullen volgens transitiewetenschappers (Loorbach, 2007; Geels, 2011) een belangrijke rol spelen in de transitie. Een onderzoek naar de invloed van transitiegovernance activiteiten op de randvoorwaarden voor sociaal leren, draagt dan ook bij aan het beantwoorden van maatschappelijke vraagstukken.

1.7 Wetenschappelijke relevantie

De wetenschappelijke relevantie van het onderzoek zit in 2 factoren. Allereerst wordt in dit onderzoek de literatuur rondom communities of practice uitgebreid, doordat er specifiekere redenen voor deelname worden gedefinieerd. Daarnaast worden in deze thesis twee onderzoeksvelden met elkaar gecombineerd: transitiewetenschappen en communities of practice. Hierdoor wordt er meer inzicht gegeven in hoe transitiegovernance activiteiten bij kunnen dragen aan sociaal leren, wat door transitiewetenschappers (Geels, 2011) wordt gezien als het mechanisme dat aan de grondslag ligt van transities.

1.8 Structuuraankondiging

In hoofdstuk 2 wordt de casus van de Green Deal Aardgasvrije Wijken verder uitgelegd. Het theoretisch kader is hoofdstuk 3 en de gebruikte methoden en technieken worden toegelicht in hoofdstuk 4. In hoofdstuk 5 worden de resultaten rondom de randvoorwaarden voor sociaal leren binnen de Green Deal Aardgasvrije Wijken gepresenteerd. Vervolgens worden in hoofdstuk 6 de transitiegovernance activiteiten van het Rijk gepresenteerd en hun relatie met de randvoorwaarden en in hoofdstuk 7 wordt hetzelfde gedaan voor de transitiegovernance activiteiten van de gemeenten. In hoofdstuk 8 wordt de conclusie van het onderzoek gepresenteerd en in hoofdstuk 9 de discussie en enkele aanbevelingen.

2 Casus: de Green Deal Aardgasvrije Wijken

In dit hoofdstuk wordt allereerst in paragraaf 2.1 ingegaan op de Green Deal in de bredere beleidscontext. Daarna wordt in paragraaf 2.2 de Green Deal aanpak uitgelegd, gevolgd door het ontstaan van de Green Deal Aardgasvrije Wijken in paragraaf 2.3, waarna in paragraaf 2.4 de doelen van de Deal worden uitgelegd. In 2.5 wordt vervolgens aangegeven hoe in de ondertekende Green Deal tekst de rollen van de verschillende partijen zijn beschreven. Tot slot wordt in paragraaf 2.6 een conclusie van het hoofdstuk gegeven.

2.1 De Green Deal in de beleidscontext

In december 2015 is door 195 landen het Klimaatakkoord van Parijs ondertekend (Ministerie van Economische Zaken, 2016b). Dit akkoord werd gezien als de grootste verschuiving op het gebied van klimaatverandering en is ambitieuzer dan daarvoor voor mogelijk werd gehouden (Davenport, 2015). Op 5 juli 2017 is dit akkoord officieel door Nederland geratificeerd (Staatsblad van het Koninkrijk der Nederlanden, 2017). Dit betekent dat Nederland zich heeft gecommitteerd aan een reductiedoelstelling van 80-95% van haar CO₂-uitstoot in het jaar 2050 ten opzichte van 1990.

In januari 2016 werd door het Ministerie van Economische Zaken het *Energierapport: Transitie naar Duurzaam* uitgebracht. Dit beleidsdocument is een eerste verkenning van de opgave die het Parijsakkoord betekent. In dit document zijn vier energiefuncties onderscheiden om de energievraag inzichtelijk te maken: Ruimteverwarming, Proceswarmte in de industrie, Vervoer en Kracht en Licht (Ministerie van Economische Zaken, 2016a).

Aan het eind van 2016 werd de *Energieagenda: Naar een CO₂-arme energievoorziening* uitgebracht. In dit document zijn de hoofdlijnen van het toekomstige energiebeleid geschetst. Er is gekozen om te sturen op CO₂-reductie en om energie- en klimaatbeleid als internationaal beleid te zien. In de Energieagenda is ook een grove aanzet gedaan voor de inhoud van de transitiepaden. De transitiepaden hebben iets andere namen gekregen dan in het Energierapport, maar betreffen nog steeds dezelfde functionaliteiten: lage temperatuurwarmte, hoge temperatuurwarmte, mobiliteit en kracht en licht (Ministerie van Economische Zaken, 2016b).

Dit onderzoek richt zich op de Green Deal Aardgasvrije Wijken, een casus die zich volledig binnen het transitiepad Lage Temperatuurwarmte bevindt. Dit transitiepad richt zich op het energieverbruik voor het verwarmen van woningen en gebouwen. In 2016 werd 90% van de gebouwen nog verwarmd door aardgas (Ministerie van Economische Zaken, 2016b), dat daarnaast ook nog wordt gebruikt om op te koken. De opgave vanuit het Parijsakkoord betekent in feite dat dit in 2050 niet meer het geval kan zijn, maar dat de warmtevraag op een andere manier vervuld moet worden. Hoewel alle transitiepaden uiteindelijk hun uitwerking zullen vinden op lokale schaal, is er bij het transitiepad Lage Temperatuurwarmte een nadrukkelijke rol voor de decentrale overheden weggelegd. Gemeenten moeten volgens de Energieagenda de regie nemen in de lokale transitie van de warmtevoorziening. Zij worden gezien als de beste partij die de lokale omstandigheden en effecten kan inschatten voor de timing en richting van de transitie.

In de periode waar dit onderzoek zich op richt (maart – november 2017) werd binnen de Rijksoverheid gewerkt aan de verdere uitwerking van de verschillende transitiepaden die in de Energieagenda zijn aangemerkt. Voor het transitiepad Lage Temperatuurwarmte was er een nationale Warmtetafel ingericht met verschillende werktafels, waar aan concrete onderwerpen werd gewerkt. Aan deze tafels nemen allerlei partijen vanuit het veld deel die meedenken over de vormgeving van dit transitiepad en daarmee over het nationale beleid ten aanzien van lage temperatuurwarmte.

De Green Deal Aardgasvrije Wijken vindt parallel aan dit proces plaats. Het idee is dat er een wisselwerking kan plaatsvinden tussen de Warmtetafel en de Green Deal, waarbij de ervaringen vanuit de Green Deal als input kunnen dienen voor de Warmtetafel. De uitkomsten van de Warmtetafel kunnen op hun beurt de gemeenten binnen de Green Deal ook weer helpen

2.2 De Green Deal Aanpak

De Green Deal Aanpak is een gezamenlijk programma van de ministeries van Economische Zaken, Infrastructuur en Milieu en Binnenlandse Zaken en Koninkrijksrelaties. De Rijksdienst voor Ondernemend Nederland (RVO) ondersteunt de ministeries bij de uitvoering van deze aanpak (“Overzicht alle Green Deals”, z.d).

Green Deals zijn afspraken tussen de Rijksoverheid en andere partijen. Deze afspraken worden met bedrijven, maatschappelijke organisaties en andere overheden gemaakt wanneer zij tegen problemen aanlopen binnen duurzame plannen. De Green Deals gaan dus specifiek over duurzame plannen rondom: energie, klimaat, water, grondstoffen, mobiliteit, biobased economy, duurzaam bouwen en voedsel (Rijksoverheid, z.d.).

In een Green Deal kan het Rijk zich op drie manieren inzetten om knelpunten weg te nemen bij deze plannen. Allereerst door zich in te zetten om wet- en regelgeving aan te passen. Daarnaast kan de Rijksoverheid als bemiddelaar optreden, om zo organisaties bij elkaar te brengen of onderhandelingen te versoepelen. Tot slot kan de Rijksoverheid bedrijven helpen om nieuwe markten voor duurzame technologie te ontginnen. Binnen de Green Deal Aardgasvrije Wijken is in de Green Deal tekst van de laatste rol geen sprake en ligt de nadruk vooral op de eerste taak: het mogelijk aanpassen van wet- en regelgeving.

De Green Deals zijn ook geen grootschalig opgezette programma's. Er is zowel bij de Ministeries als bij RVO beperkte capaciteit voor de Green Deals. Ook worden geen van de deelnemers in een Green Deal financieel ondersteund.

Er zijn 230 Green Deals gesloten, waarvan een deel nog loopt en het andere deel is afgelopen (“De Green Deals”, z.d.). Om wat inzicht te geven in de diversiteit van de Green Deals, volgen hier een aantal voorbeelden. Er is een Green Deal *Soja in Nederland* (GD207) waar partijen aandacht willen creëren voor sojateelt en de sojateelt willen stimuleren (GD207 – Soja in Nederland, z.d.). Ook is er de Green Deal Pilots Regionale Energiestrategieën (GD206) waarin pilots worden geïnitieerd waarin verschillende partijen tot een regionale energiestrategie komen. Het idee achter deze Green Deal is dat uiteindelijk elke regio in het land een regionale energiestrategie moet hebben (GD206 – Deal Pilots Regionale Energiestrategieën, z.d.). Verder is er de Green Deal Afvalreductie en -recycling op treinstations en in treinen (GD180), waarbij NS en Prorail de hoeveelheid afval op stations en in treinen willen reduceren, beter willen scheiden en willen recyclen (GD180 – Afvalreductie en -recycling op treinstations en in treinen, z.d.).

2.3 Ontstaan Green Deal Aardgasvrije Wijken

De Green Deal Aardgasvrije Wijken is ontstaan toen beleidsmedewerkers van de gemeente Utrecht in 2016 bij een beleidsmedewerker bij het Ministerie van Economische Zaken, aangaven dat zij meer vaart wilden maken in de warmtetransitie. De gemeente had op dat moment al een gebouw van de toekomst: een coöperatiegebouw in Overvecht, dat van het aardgas was gehaald en in plaats daarvan op een warmtenet werd aangesloten. De gemeente wilde daarna gaan kijken of ze de hele wijk aardgasvrij kon maken. De gemeente liep er echter tegenaan dat ze niet wist wat haar juridische bevoegdheden op dit punt waren: kan een gemeente wel een wijk aanwijzen om van het aardgas af te halen? Er bleek nog geen juridische grond te zijn op basis waarvan dit zou kunnen. De gemeente

Utrecht kon hierdoor niet verder gaan met haar plannen, ondanks het feit dat ze verschillende partners had gevonden die mee wilden werken aan dit initiatief.

De Energieagenda, waarin staat dat gemeenten deze bevoegdheid wel gaan krijgen, was op dat moment nog niet uitgekomen.

Het idee ontstond toen om een Green Deal op te richten, zodat de gemeente Utrecht in het kader van een experiment door zou kunnen gaan met haar plan, nog voordat de juridische grond er was. Deze Green Deal kon gezien worden als een erkenning van het Rijk voor deze richting van het toekomstige beleid en een blijk dat het Rijk gemeentes in deze richting wil ondersteunen. Het idee was dat de Green Deal Aardgasvrije Wijken een relatief kleine groep gemeenten zou omvatten. Vanaf het moment dat er over de komst van deze Green Deal gecommuniceerd werd, bleken er echter veel meer gemeenten interesse te hebben.

Er zijn vervolgens een drietal criteria opgesteld waaraan de gemeenten moesten voldoen om partij te worden in de Green Deal Aardgasvrije Wijken. Deze criteria zijn ook opgenomen in de Green Deal tekst.

- De gemeente moest een selectie hebben gemaakt van één of meerdere wijken die in aanmerking komen om op (korte) termijn aardgasvrij ingericht te worden op basis van een warmtekoude kaart of een andere gedegen onderbouwing;
- De gemeente moest de stakeholders hebben geïdentificeerd waarmee het proces zou worden doorlopen en deze stakeholders moesten betrokken zijn in de selectie van de wijken;
- De gemeente moest de ondersteuning van hun College van Burgemeester en Wethouders hebben om het experimenteerproces in gang te zetten.

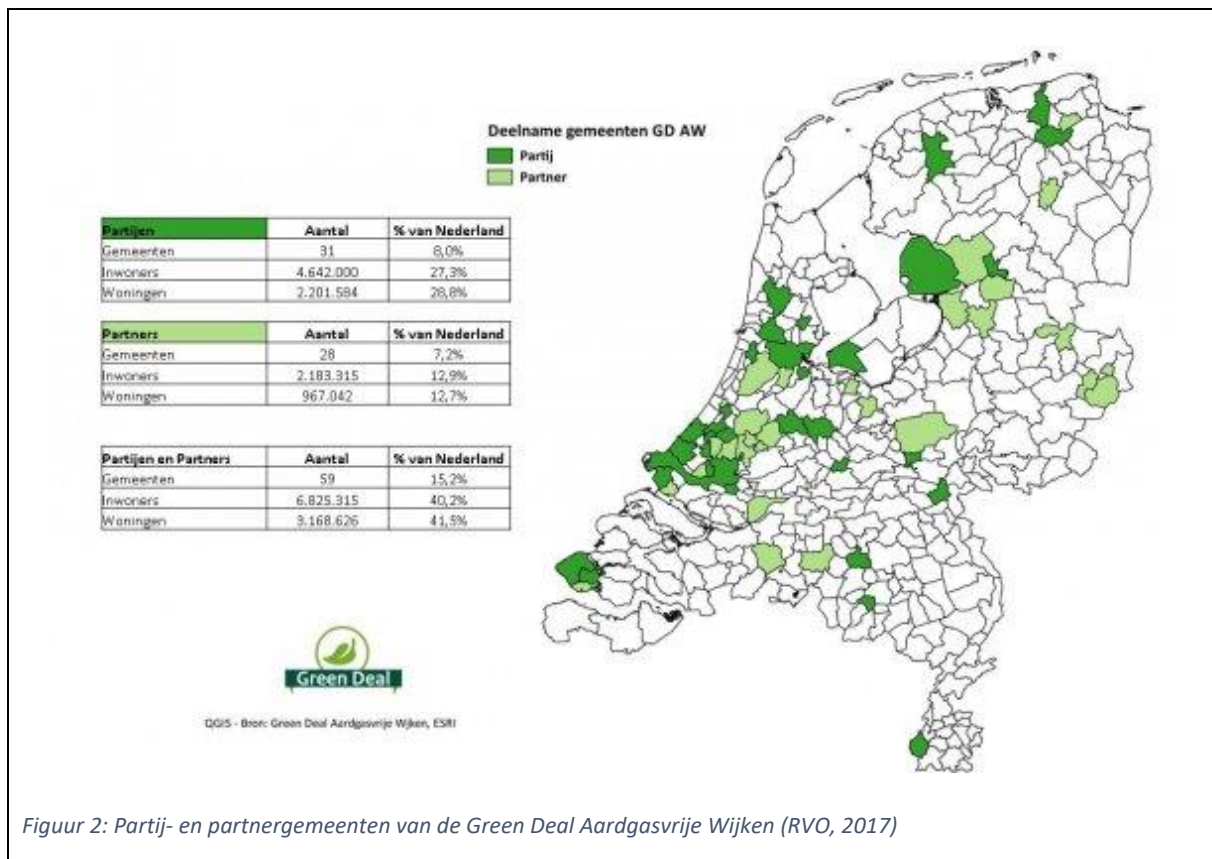
31 gemeenten gaven zelf aan te voldoen aan de criteria en zijn daarmee partij geworden in de Green Deal Aardgasvrije Wijken. Zij zijn een **partij** in de Green Deal geworden. Het grootste deel van de gemeenten die nu partij zijn, richt zich op het aardgasvrij maken van bestaande bouw, een kleiner deel van de gemeenten richt zich op het aardgasvrij aanleggen van nieuwbouw.

Naast de 31 gemeenten zijn de Ministeries van Binnenlandse Zaken & Koninkrijksrelaties, Infrastructuur & Milieu en Economische Zaken **partij** binnen de Green Deal. Ook de verschillende netbeheerders en de koepel van de netbeheerders, Netbeheer Nederland, zijn partijen, net als het Interprovinciaal Overleg (IPO) en de Vereniging van Nederlandse Gemeenten (VNG).

De gemeenten die hadden aangegeven niet aan de criteria te voldoen, konden zich als **partner** aansluiten. De activiteiten binnen de Green Deal zijn voornamelijk op de partijen gericht, maar de partners zouden in de communicatie meegenomen worden en uitgenodigd worden voor de grote bijeenkomsten. Totaal zijn er 27 gemeenten als partner bij de Green Deal betrokken.

Zoals gezegd, zijn er ook gemeenten aangesloten als **partner** van de Green Deal Aardgasvrije Wijken. Dat zijn er in totaal 27. In Figuur 2 is op een landkaart aangegeven welke gemeenten betrokken zijn als partij bij de Green Deal en welke gemeenten betrokken zijn als partner. Naast gemeenten zijn er ook verschillende organisaties die zich bezighouden met de warmtetransitie als partner aangesloten bij de Deal. Dit zijn organisaties zoals: Stichting Natuur en Milieu, Stichting HIER Klimaatbureau, ODE Decentraal, Kennisland, NUON en Eneco. Een volledige lijst van deelnemende partijen en partners is in

Bijlage I: Partijen en Partners te vinden.

Figuur 2: Partij- en partnergemeenten van de Green Deal Aardgasvrije Wijken (RVO, 2017)

Binnen de Green Deal is er een stuurgroep met vertegenwoordigers vanuit drie ministeries: Economische Zaken, Binnenlandse Zaken en Koninkrijksrelaties en Infrastructuur en Milieu. Ook zitten er vertegenwoordigers vanuit Netbeheer Nederland, Vereniging Nederlandse Gemeente en het Interprovinciaal Overleg. De stuurgroep wordt bijgestaan door het **secretariaat** van de Green Deal bij de Rijksdienst voor Ondernemend Nederland (RVO). Het secretariaat doet de verslaglegging van de bijeenkomsten van de stuurgroep en is daarnaast verantwoordelijk voor het creëren en bijhouden van de website, het forum en het emailadres van de Green Deal. Er is ook een **werkgroep** binnen de Green Deal bestaande uit een aantal van de partnerorganisaties.

2.4 Doelen

In de **Green Deal tekst** die op 12 maart 2017 is ondertekend in Utrecht, zijn verschillende doelstellingen opgenomen.

1. Het bespoedigen van de ontwikkeling van aardgasvrije wijken
2. Het als partijen gezamenlijk genereren van input voor het aanpassen van de condities op het gebied van:
 - a. wetgeving;
 - b. financieringsconstructies;
 - c. verantwoordelijkheden en bevoegdheden;
 - d. planning en richting van de aanpassingen;
 - e. draagvlak en eigenaarschap bij burgers voor de beoogde veranderingen.
3. Kennisdeling en -ontwikkeling

De eerste doelstelling houdt in dat gedurende de looptijd van deze Green Deal de partijen in de deal aan de slag gaan met de realisatie van aardgasvrije wijken. Zij kunnen hierbij ondersteund worden door de partners van de deal en door andere stakeholders. De partijen zijn op vrijwillige basis aan het werk met deze doelstelling, om ervaringen op te doen. Deze ervaringen kunnen vervolgens gebruikt worden om wijzigingen in de wetgeving te ondersteunen. Bij het Rijk zijn trajecten om wetgeving aan te passen al wel in gang gezet, maar deze wetgeving is nog niet van kracht.

De tweede doelstelling lijkt het meest op de insteek van de Green Deal aanpak, zoals die in paragraaf 2.1 is besproken, namelijk het wegnemen van barrières in wet- en regelgeving door het Rijk. Op basis van de ervaringen die de gemeenten gedurende de Green Deal opdoen binnen de specifieke wijken, kunnen de condities voor de warmtetransitie worden aangepast. Het gaat hierbij om wetgeving, financieringsconstructies en verantwoordelijkheden en bevoegdheden.

De laatste doelstelling draait om kennisdeling en -ontwikkeling. De warmtetransitie vraagt om nieuwe competenties van de betrokkenen, zowel op het gebied van proces als inhoud. De Green Deal Aardgasvrije Wijken heeft daarom als doel om kennis en ervaringen te ontsluiten met betrekking tot de transitie naar een CO₂-arme warmtevoorziening in de bestaande bouw en nieuwbouw. Hiervoor dienen de ervaringen van de gemeenten als de primaire bron van kennis, maar daarnaast wordt ook andere beschikbare kennis ontsloten. Uitgangspunt bij de vorming van de Green Deal was dat de kennisdeling voornamelijk vraaggestuurd zal verlopen. Dit betekent dat de partijen een actieve rol moeten nemen in het ontsluiten van hun eigen kennis en in het aangeven van hun kennisbehoefte. De Rijksoverheid zal, via RVO, een centrale rol innemen in het stroomlijnen van het proces van het ontsluiten van kennis en expertise.

Daarnaast werd er in de Green Deal tekst gesteld dat er een Expertcentrum warmtetransitie zou worden ontwikkeld. In de nieuwsbrief werd later echter gecommuniceerd dat in het transitiepad Lage Temperatuurwarmte is besloten om het Expertcentrum buiten de Green Deal om te organiseren. Op die manier zou het Expertcentrum dan ook beschikbaar zijn voor gemeenten en andere stakeholders die niet betrokken zijn bij de Green Deal Aardgasvrije Wijken. Dit expertcentrum was aan het einde van de dataverzamelingsfase van dit onderzoek, in november 2017, nog niet opgericht.

2.5 Rollen binnen de Green Deal

Aan het begin van de Green Deal Aardgasvrije Wijken zijn er in de Green Deal tekst verschillende rollen onderscheiden voor de Rijksoverheid, gemeenten, netbeheerders, IPO, VNG en Netbeheer Nederland. Deze verschillende rollen zijn in de paragrafen hieronder uiteengezet. Een kanttekening hierbij is wel dat deze rollen niet per definitie overeenkomen met de rollen die de partijen in praktijk innemen: elke actor geeft een specifieke invulling aan zijn rol, met eigen accenten.

2.5.1 De Rijksoverheid

Binnen deze Green Deal heeft het Rijk een centrale rol in het stroomlijnen en het ontsluiten van relevante kennis en expertise voor alle partijen en partners binnen de Deal. Het Rijk houdt ook de gemeenten in de Deal op de hoogte van het proces, de voortgang en ontwikkelingen in de aanpassing van de beleidscondities. Daarnaast stelt het zich ten doel kennis en ervaringen uit de Green Deal te verzamelen en op te schalen naar heel Nederland. Verder werkt de Rijksoverheid aan 'een helder verhaal' voor een breed publiek over de noodzaak en implicaties van de transitie, voortbouwend op de Energieagenda over de warmtetransitie in de gebouwde omgeving.

Het Ministerie van Economische Zaken zet zich in het bijzonder in om de juridische barrières weg te nemen die de ontwikkeling van aardgasvrije wijken in de weg staan. Het Ministerie van Binnenlandse Zaken en Koninkrijksrelaties zet zich in om de bestuurlijke arrangementen voor de warmtetransitie in

de gebouwde omgeving verder te ontwikkelen, inclusief de rolverdeling tussen overheden. Ook bevordert dit Ministerie de kennisdeling tussen lokale partijen om instrumenten en werkwijzen te ontwikkelen die de betrokkenheid van bewoners vormgeven. Het Ministerie van Infrastructuur en Milieu biedt de partijen ondersteuning voor de ruimtelijke aspecten van de transitie naar aardgasvrije wijken.

2.5.2 De Gemeenten

De gemeenten hebben een regierol in de warmtetransitie, die ze vorm kunnen geven door relevante stakeholders te betrekken bij het proces en gemeenschappelijk randvoorwaarden vast te stellen. Ook zetten de gemeenten zich in om draagvlak te genereren voor de uitvoering van een plan van aanpak, waarbij de gemeenten de algemene belangen van hun bewoners bewaken. Zo zorgen de gemeenten ervoor dat de alternatieve warmteopties zorgvuldig tegen elkaar worden afgewogen en de besluitvorming goed onderbouwd is. Ook worden de gemeenten geacht te communiceren over de vormgeving en de resultaten van het wijkproces en de energietransitie.

Verder zetten de gemeenten zich in om informatie en ervaringen uit de processen te delen met de overige partijen, partners en andere gemeenten die de kennis uit de Green Deal willen gebruiken. Deze kennis moeten zij ook delen met andere partijen die de kennisfunctie in de Green Deal vervullen. Tot slot doen de gemeenten voorstellen voor de nieuwe verdeling van taken en verantwoordelijkheden, kaders voor besluitvorming en ideeën ten aanzien van financiële oplossingen om de maatschappelijke kosten en baten evenwichtig te verdelen. Deze voorstellen worden gebaseerd op concrete ervaringen uit praktijkvoorbeelden.

2.5.3 Netbeheerders

De netbeheerders bieden ondersteuning bij het identificeren van kansrijke wijken doordat ze data beschikbaar stellen over gas- en elektriciteitsnetten. Ook brengen de netbeheerders kennis in over het werken op basis van een integrale gebiedsaanpak en helpen ze bij het maken van een afweging rondom de maatschappelijke kosten van de verschillende warmteopties.

2.5.4 Interprovinciaal Overleg, Vereniging Nederlandse Gemeenten en Netbeheer Nederland

IPO en VNG zorgen ervoor dat zij de kennis uit de Green Deal met hun eigen achterban delen en richting hun eigen achterban een vertaalslag maken van de ervaringen van de gemeenten naar bijdragen over het aanpakken van de condities. Tot slot levert IPO kennis vanuit de provinciale warmteplannen en zorgt de VNG voor een actieve wisselwerking in kennis en ervaringen tussen de gemeenten in de deal en andere VNG programma's. Netbeheer Nederland verkent wat er voor de netbeheerders aanvullend nodig is om de warmtetransitie mogelijk te maken.

2.6 Conclusie

De Green Deal Aardgasvrije Wijken is een Community of Practice van Rijksoverheid, gemeenten en stakeholders, met als belangrijk doel de kennisdeling en -ontwikkeling op het gebied van de warmtetransitie. De Green Deal bestaat uit partijen en partners. De partijen zijn 31 gemeenten, hun netbeheerders, het Ministerie van Economische Zaken, Infrastructuur en Milieu en Binnenlandse Zaken en Koninkrijksrelaties, Netbeheer Nederland, IPO en VNG. De partners van de Green Deal zijn gemeenten die indirect betrokken zijn en (maatschappelijke) organisaties die zich bezighouden met dit vraagstuk. De Green Deal is opgericht in maart 2017 en heeft een looptijd van 2 jaar.

Binnen de Green Deal is er een stuurgroep bestaande uit beleidsmedewerkers vanuit het Ministerie van Economische Zaken, Infrastructuur en Milieu en Binnenlandse Zaken en Koninkrijksrelaties en

vertegenwoordigers vanuit IPO, VNG en Netbeheer Nederland. Het secretariaat van de Green Deal wordt gevoerd door RVO.

3 Theoretisch Kader

De hoofdvraag van dit onderzoek is: Hoe beïnvloeden de transitiegovernance activiteiten van het Rijk en de gemeenten de randvoorwaarden voor sociaal leren in de Green Deal Aardgasvrije Wijken? In dit hoofdstuk wordt het theoretisch kader geschetst, aan de hand waarvan deze vraag beantwoord kan worden. In paragraaf 3.1 zal worden ingegaan op de context waarbinnen de Green Deal plaatsvindt: een transitie. In paragraaf 3.2 wordt het concept van sociaal leren uitgewerkt. In paragraaf 3.3 wordt er ingegaan op de governance van de transities, waarna in 3.4 het theoretisch model van dit onderzoek wordt gepresenteerd.

3.1 Transitie

Voordat ingegaan kan worden op het leerproces binnen transities, wordt eerst aangegeven wat een transitie is en welke kenmerken een duurzaamheidstransitie heeft (paragraaf 3.1.1). In paragraaf 3.1.2. wordt het Multi-Level Perspectief geïntroduceerd om de dynamieken van een transitie uit te leggen. Vervolgens wordt in paragraaf 3.1.3 de positionering van de Green Deal binnen de transitie aangegeven, waarna in paragraaf 3.1.4 wordt uitgelegd waarom een transitie leren vereist.

3.1.1 Definitie Transitie

Een transitie is een proces van structurele verandering in grote maatschappelijke subsystemen (Meadowcroft, 2009, p. 324). Tijdens een transitie ontstaan er nieuwe maatschappelijke systemen en subsystemen en verandert de structuur van het maatschappelijk systeem fundamenteel (Verbong & Loorbach, 2012, p. 6).

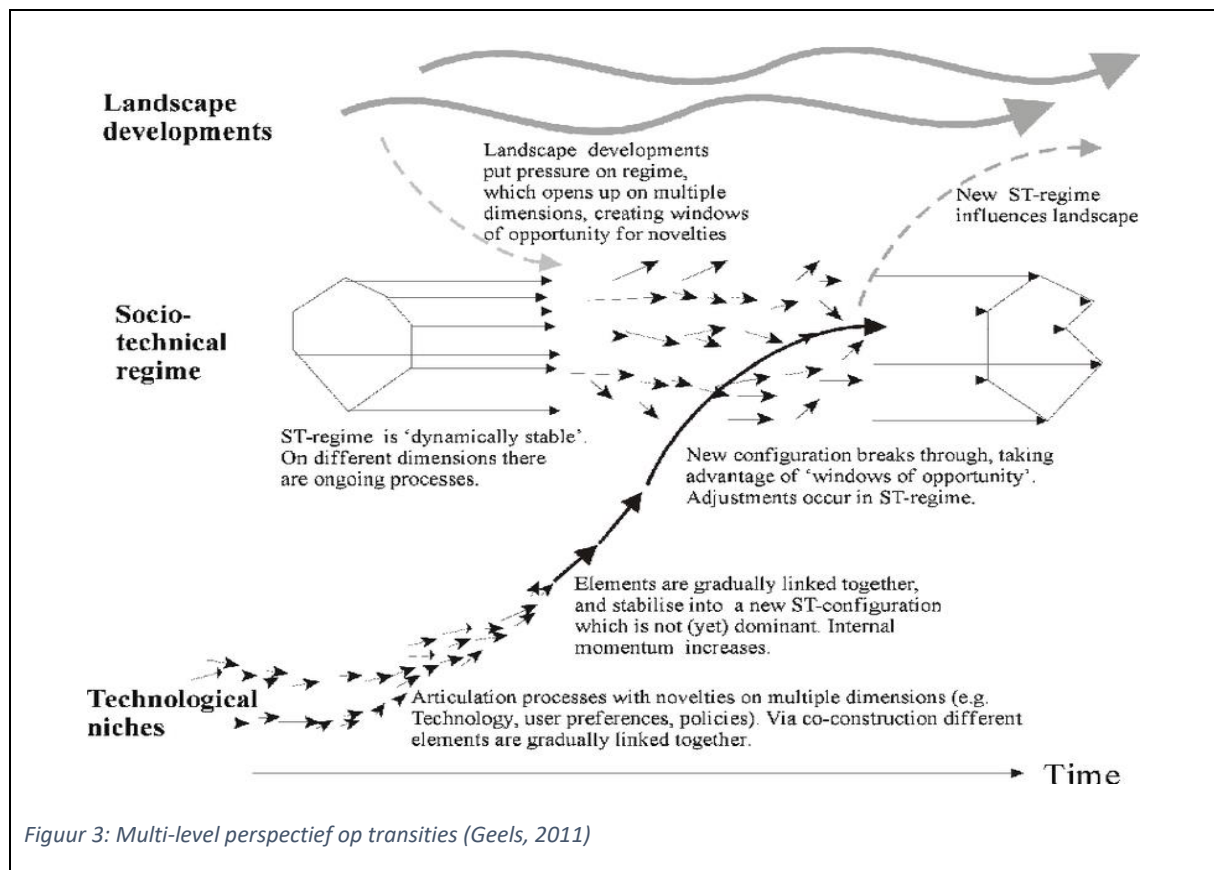
Transities zijn hiermee een specifiek type van sociale verandering, gekarakteriseerd door non-lineariteit, een tijdsbestek dat minimaal een generatie bestrijkt en structurele transformatie. In een transitie verandert de dominante manier waarop een maatschappelijke behoefte wordt vervuld fundamenteel (Van den Bosch, 2010). Deze fundamentele maatschappelijke verandering gaat gepaard met veranderingen in gedrag, technologie, omgeving, wet- en regelgeving, financieringsystemen en percepties (Van den Bosch, 2010). Een transitie is hierdoor een fundamentele verandering in structuur, cultuur en gebruiken (Rotmans & Loorbach in Van den Bosch, 2010)

De energietransitie is een duurzaamheidstransitie. Een duurzaamheidstransitie is een specifieke vorm van transitie, die het midden houdt tussen een emergente en een geplande transitie. Een duurzaamheidstransitie heeft daardoor een aantal unieke eigenschappen. (Geels, 2011). Net als alle transities gaat het om lange termijn, multidimensionale en fundamentele transformatieprocessen, maar het zijn specifiek processen waardoor bestaande sociaal-technische systemen verschuiven naar meer duurzame vormen van productie en consumptie (Markard et al., 2012).

Een ander kenmerk van duurzaamheidstransities is dat ze gedreven worden door een lange termijn doelstelling die de richting van de transitie beïnvloed, waar andere transities vaak emergent zijn (Geels, 2011). Hierdoor zijn leiding en sturing belangrijk in duurzaamheidstransities. De richting van de transitie ligt immers vast en een breed scala aan actoren moeten op gecoördineerde wijze samenwerken om dit doel te bereiken. Politieke, bestuurlijke en institutionele actoren spelen in dit proces een belangrijke rol (Markard et al., 2012). Dit komt door een ander kenmerk van duurzaamheidstransities, namelijk dat private actoren een beperkte prikkel hebben om hun gedrag te veranderen. Dit komt doordat zij wel kosten zullen dragen voor de transitie, terwijl de baten bij de samenleving als geheel zullen komen te liggen. Door deze scheiding van kosten en baten, speelt de overheid een cruciale rol in duurzaamheidstransities. Een laatste karakteristiek is dat deze soort transities voornamelijk nodig zijn in domeinen die gedomineerd worden door grote bedrijven en andere actoren die baat hebben bij de status quo. Zij zullen dan ook geen koplopers zijn van de transitie (Geels, 2011).

3.1.2 Dynamiek van een Transitie

In de voorgaande paragraaf is uitgelegd wat een transitie is en wat de kenmerken van een duurzaamheidstransitie zijn. In deze paragraaf wordt ingegaan op de dynamiek van transitie op basis van het Multi Level Perspectief. Dit wordt geïllustreerd in Figuur 3. Volgens dit model ontstaat een transitie door de dynamiek tussen drie analytische niveaus: landschap, regime en niches (Shove & Walker, 2007; Geels & Schot in Fuenfschilling & Binz, 2017).

Figuur 3: Multi-level perspectief op transitie (Geels, 2011)

Van de drie niveaus is het regime het belangrijkste en het meest complexe concept om uit te leggen. Het verklaart waarom radicale en grootschalige veranderingen niet gemakkelijk plaatsvinden. Volgens dit concept wordt de status quo in stand gehouden door wetten, regels, instituties en gedrag. Dit alles zorgt ervoor dat het systeem werkt zoals men verwacht dat het werkt; het geeft stabiliteit. Tegelijkertijd zorgt het regime er ook voor dat het bijna onmogelijk is om dingen radicaal anders te organiseren (Geels, 2011). Niet alleen zijn mensen dat niet gewend en zullen ze niet weten hoe ze hun gedrag aan moeten passen, maar ook de wet- en regelgeving maakt dit lastig.

Om warmte als voorbeeld te nemen: het overgrote deel van de gebouwen wordt nu verwarmd door gas. Er is hier wet- en regelgeving over (o.a. de Gaswet) en er is een infrastructuur aangelegd om het gas naar de gebouwen te krijgen. Ook zijn er netbeheerders aangewezen om de veiligheid en betrouwbaarheid van het net te garanderen. Dit alles zorgt ervoor dat de gemiddelde gebouweigenaar of bewoner niet actief bezig hoeft te zijn met verwarming. In een transitie draait het dus om het vervangen van het oude regime door een nieuw regime.

Niches zijn kleine plekken waar het om de een of andere manier mogelijk is om af te wijken van het regime. Deze ruimte kan bewust zijn gecreëerd, bijvoorbeeld door experimenteerruimte in wetgeving en R&D labs, of deze ruimte kan door omstandigheden zijn ontstaan, zoals marktniches. Doordat er in de niches afgeweken kan worden van het regime, kunnen hier wel de radicale veranderingen ontstaan die binnen het regime niet mogelijk zijn. Niches kunnen daarmee de aanzet

vormen voor een transitie (Geels, 2011). De verandering die binnen één niche kan plaatsvinden is echter niet genoeg om een transitie te veroorzaken. Volgens dit model kan een transitie pas ontstaan wanneer verschillende niches op elkaar voortbouwen en hiermee collectief druk uitoefenen op het regime.

Het laatste niveau is het landschap. Het concept van het landschap omvat eigenlijk alle ontwikkelingen die geen onderdeel uitmaken van de niches of het regime (Geels, 2011). Het model stelt dat er op het landschap weinig invloed uit te oefenen is, waardoor het gezien zou kunnen worden als een collectie van 'externe factoren'. Veranderingen in demografie, in politieke ideologieën, maatschappelijke waarden en normen spelen zich hier af (Geels, 2011). Deze veranderingen kunnen vervolgens druk uitoefenen op het regime om te veranderen, waardoor een transitie mogelijk wordt gemaakt.

Een transitie ontstaat vanuit dit model dus doordat ontwikkelingen in de niches en ontwikkelingen in het landschap druk uitoefenen op het regime om te veranderen. De alternatieven die in de niches zijn ontstaan, vormen vervolgens de basis van het nieuwe regime (Shove & Walker, 2007).

3.1.3 Positionering van de Green Deal binnen de Transitie

De verschillende gemeenten binnen de Green Deal Aardgasvrije Wijken proberen op een andere manier te denken en te handelen dan in de normale gang van zaken: ze wijken af van het regime. Hierdoor kan gesteld worden dat de gemeenten op het gebied van warmtevoorziening in niches werken. Zoals in paragraaf 3.1.2 is uitgelegd, veroorzaakt één niche nog geen transitie. Verschillende niches moeten aan elkaar gelinkt worden, waardoor ze op elkaar voort kunnen bouwen. Op deze manier kunnen niches samen een nieuwe constellatie vormen, die druk uit kan oefenen op het regime om te veranderen of te vervangen.

De Green Deal Aardgasvrije Wijken biedt de mogelijkheid om de verschillende losse niches, de activiteiten van de individuele gemeenten, met elkaar te verbinden. De gemeenten kunnen binnen deze Green Deal immers ervaringen uitwisselen en van elkaar leren, waardoor de verschillende gemeenten op elkaars ontdekkingen kunnen voortbouwen. De andere partijen binnen de Green Deal (Ministeries, IPO, VNG, NBNL en Netbeheerders) faciliteren deze verbinding tussen de niches, door de gemeenten in staat te stellen om van elkaar en de andere partijen te leren.

3.1.4 Belang van Leren binnen een Transitie

Transitiewetenschappers (Loorbach, 2007; Loorbach, 2010; Rotmans & Loorbach, 2010) stellen dat leerprocessen aan de grondslag van transities liggen. Dit komt doordat door leren verandering kan ontstaan. Leren is namelijk 'het proces van het gebruiken van een voorafgaande interpretatie om een nieuwe of herziene interpretatie van de betekenis van iemands ervaring te gebruiken als een leidraad voor toekomstige actie (Alexander, Schallert en Reynolds in Sol et al, 2017). De transitiewetenschappers hebben het leerproces echter maar in zeer beperkte mate geconceptualiseerd (Sol et al, 2017).

Het concept van sociaal leren wordt door verschillende wetenschappers in deze context als veelbelovend beschouwd (Sol et al, 2017). Dit komt omdat sociaal leren een diversiteit aan actoren, kennis, perspectieven en interesses als uitgangspunt neemt voor de creatie van kennis (Wals in Sol et al., 2017). Deze eigenschappen zijn inherent aan transities (Sol et al., 2017).

3.2 Sociaal leren

In deze paragraaf wordt een definitie van sociaal leren gegeven die in deze thesis wordt gehanteerd. In de literatuur wordt sociaal leren beschreven als een proces dat vaak plaatsvindt binnen een community of practice. Daarom wordt dit concept behandeld in paragraaf 3.2.1. In deze paragraaf wordt ook uitgelegd waarom de Green Deal Aardgasvrije Wijken in deze scriptie beschouwd wordt als een community of practice.

Er worden veel verschillende definities van sociaal leren gehanteerd door wetenschappers uit verschillende disciplines. In deze scriptie hanteer ik een brede definitie van sociaal leren, die o.a. wordt gebruikt door Wals & Van der Leij (2009): "...leren dat plaatsvindt wanneer uiteenlopende interesses, normen, waarden en constructies van de werkelijkheid samenkomen in een omgeving die bevorderlijk is voor leren. Dit leren kan plaatsvinden op meerdere niveaus, d.w.z. op het niveau van het individu, op het niveau van een groep of organisatie of op het niveau van netwerken van actoren en belanghebbenden". In deze definitie komt het sociale aspect van sociaal leren niet volledig tot zijn recht. De volgende definitie van Reed et al. (2010) functioneert daarom als een goede aanvulling. Zij stellen dat om een proces als sociaal leren te beschouwen het proces moet aantonen (1) dat er een verandering in begrip heeft plaatsgevonden bij de betrokken personen, (2) dat deze verandering verder gaat dan het individu en gesitueerd wordt binnen bredere sociale eenheden of communities of practice en (3) dat deze verandering is ontstaan door sociale interacties en processen tussen actoren binnen een sociaal netwerk." Pahl-Wostl (2009) stelt dat het concept van sociaal leren zowel doelgerichte acties als zelforganisatie en emergentie omvat.

3.2.1 Sociaal leren in Communities of Practice

Volgens Wenger (2000) vindt sociaal leren plaats binnen 'social learning systems'. Deze systemen van sociaal leren zijn vervolgens weer opgebouwd uit Communities of Practice (CoP).

Binnen deze scriptie wordt de Green Deal Aardgasvrije Wijken gezien een community of practice. Een community of practice is in 1991 door Lave en Wenger gedefinieerd als "a group of people who are informally bound by a shared practice related to a set of problems" (in Akkerman, Petter & De Laat, 2008).

Over de definitie van een community of practice is in de literatuur discussie ontstaan tussen wetenschappers die de CoP zagen als een gemeenschap die spontaan, vrij en buiten de kaders van organisaties om ontstond en wetenschappers die een CoP ook binnen de kaders van organisaties zagen (Swan, Scarbrough & Robertson, 2002). Tegenwoordig lijkt het breed geaccepteerd dat communities of practice ook binnen en tussen organisaties plaatsvinden. Ook is het concept Community of Practice in veel verschillende velden gehanteerd, uiteenlopend van innovatiewetenschappen (o.a. Reed et al., 2010) en duurzaamheidswetenschappen (o.a. Westberg & Polk, 2015) tot educatie (o.a. Akkerman et al., 2008).

Voor deze scriptie was er een behoefte aan een operationalisering van sociaal leren binnen een community of practice. Hiervoor wordt in deze thesis Akkerman et al. (2008) gebruikt die vanuit het educatieveld voortbouwen op de theorie van Wenger. Hierbij gaan ze uit van de drie karakteristieken van een community of practice: domein, community en practice (Wenger & Wenger-Trayner, 2016). Deze zijn vervolgens gekoppeld aan de dimensies van voortgang van Wenger (2000): joint enterprise, mutuality en shared repertoire. Akkerman et al. (2008) hebben hier drie dimensies van gemeenschapsactiviteiten aan toegevoegd: meaningful activity, shared activity en coordinative activity.

In dit onderzoek ligt de focus op de tweede dimensie: Joint Enterprise, Mutual Engagement en Shared Repertoire. In deze dimensie wordt namelijk een eerste voorzet gegeven voor wat voorwaarden voor sociaal leren zijn binnen een community of practice.

Waar bestaat een community of practice uit?	Wat wordt er gebouwd in de community of practice?	Wat voor activiteiten volgen hieruit?
Domein	Joint Enterprise	Meaningful activity
Community	Mutual Engagement	Shared activity
Practice	Shared Repertoire	Coordinative activity

Tabel 1: Community of Practice (Akkerman et al., 2008)

De leden binnen een community of practice zijn verbonden door de gezamenlijke inhoudelijke interesse (Wenger-Trayner, 2016): het domein. Het domein weerspiegelt de context en focus van de community of practice: de onderwerpen waar interesse in is en de ideeën en perspectieven die de groep deelt (Akkerman et al., 2008). De Joint Enterprise staat voor het niveau van leerenergie: hoeveel initiatief neemt de community om te blijven leren. Wenger (2000, p. 230) beschrijft de Joint Enterprise door middel van een aantal vrij algemeen geformuleerde voorwaarden: “Een gemeenschap moet leiderschap tonen door haar ontwikkeling voort te sturen en een geest van onderzoek te behouden. Het moet hiaten in zijn kennis herkennen en aanpakken en open blijven staan voor emergente richtingen en kansen.” Akkerman et al. (2008) stellen dat gemeenschapsactiviteiten die met het domein en de Joint Enterprise samenhangen, meaningful activities zijn.

In het ontwikkelen van het domein, nemen leden deel in gezamenlijke activiteiten en discussies, ze helpen elkaar en delen informatie. Ze bouwen relaties die ze in staat stellen om van elkaar te leren (Wenger-Trayner, 2016). Dit is community. De dimensie waarin de voortgang van community wordt uitgedrukt, is Mutual Engagement: de mate waarin er sprake is van wederzijdse betrokkenheid tussen de leden en de diepgang van het sociale weefsel dat de gemeenschap verbindt (Wenger, 2000). Wenger (2000, p. 230) beschrijft Mutual Engagement ook als een set van voorwaarden: “Mensen moeten elkaar goed kennen om te weten hoe ze productief moeten omgaan en wie ze om hulp of advies kunnen vragen. Ze moeten elkaar vertrouwen, niet alleen persoonlijk, maar ook in hun vermogen om bij te dragen aan de onderneming van de gemeenschap, zodat ze zich op hun gemak voelen om samen echte problemen aan te pakken en naar waarheid te spreken. Door te ontvangen en te geven, moeten ze zich voldoende bewust worden van de rijkdom van de gemeenschap, om te verwachten dat hun bijdrage op de een of andere manier beantwoord zal worden”. De dimensie van gemeenschapsactiviteit die met community samenhangt, is die van shared activity.

De laatste dimensie, practice, draait erom dat een CoP niet alleen een gemeenschap is waarbinnen mensen gezamenlijke interesses hebben, maar dat zij ook praktijkervaring opbouwen en kunnen reflecteren op hun werk (Wenger-Trayner, 2016). Dit uit zich in de dimensie van voortgang die bij practice hoort: Shared Repertoire. Wenger (2000, p. 230) beschrijft dat een gemeenschap zelfbewust moet zijn ten aanzien van het repertoire dat het ontwikkelt en de effecten ervan op de praktijk. De concepten en communicatiemiddelen moeten de community helpen de eigen ontwikkelingen vanuit meerdere perspectieven te begrijpen en nieuwe kennis te ontwikkelen. Akkerman et al. (2008) noemen de activiteiten die bij deze dimensie horen, coördinerende activiteiten.

Joint Enterprise, Mutual Engagement en Shared Repertoire zijn door Wenger (2000) beschreven in termen van voorwaarden die noodzakelijk zijn voor sociaal leren. De beschrijvingen van Wenger zijn als uitgangspunt genomen om specifieke voorwaarden voor sociaal leren in de Green Deal te herleiden. In deze thesis wordt verwezen naar *randvoorwaarden* als het om Joint Enterprise, Mutual Engagement en Shared Repertoire gaat en naar *voorwaarden* als het om voorwaarden binnen een van deze dimensies gaat.

3.3 Governance van Transitie

De governance van de transitie wordt in deze scriptie behandeld aan de hand van het transitiegovernancemodel van Loorbach (2007; 2010).

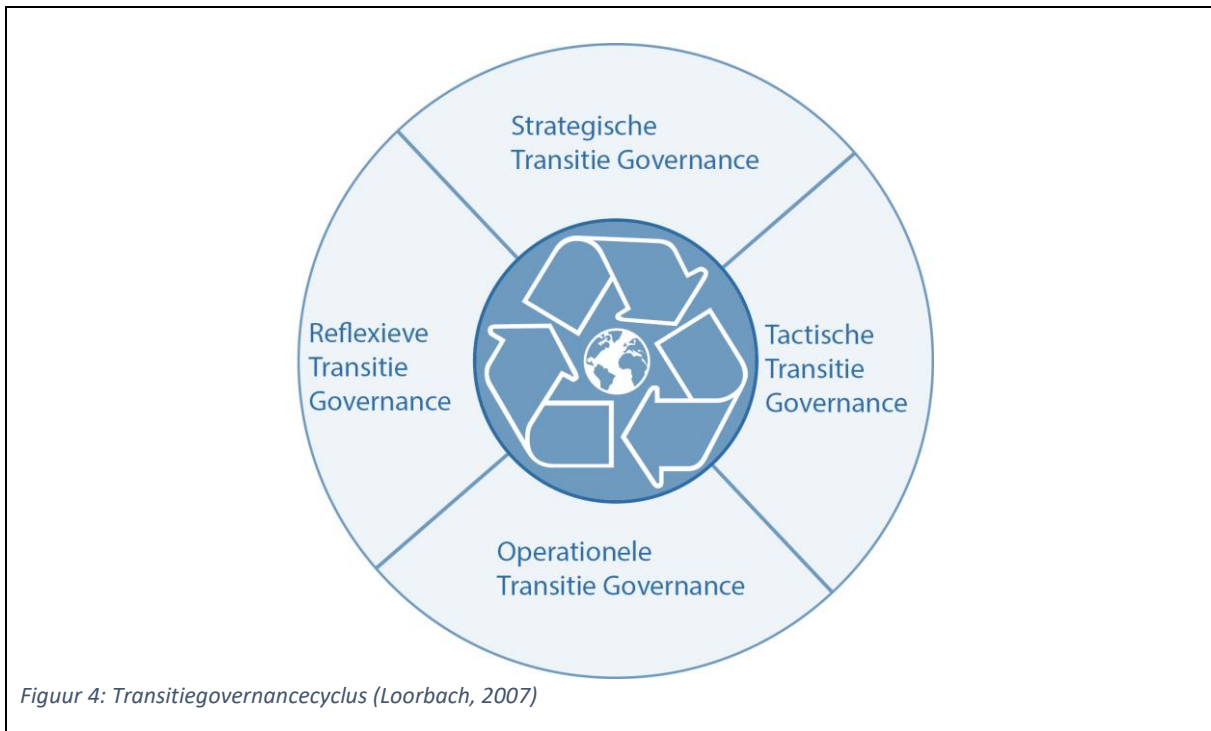
Transitiegovernance combineert onderzoek naar technische transitie met inzichten van complexe systeem theorie en governance. Het is een praktijk georiënteerd model om transitie in meer duurzame richtingen te sturen (Markard et al., 2012). Transitiegovernance is opgebouwd rond de governance paradox dat maatschappelijke verandering te complex is om te kunnen behandelen in termen van management, maar dat het wel mogelijk is om relatief simpele regels te formuleren over hoe maatschappelijke verandering te beïnvloeden is (Loorbach, 2007).

Transitiegovernance is in essentie een governance aanpak gericht op het in staat stellen, faciliteren en richten van een duurzaamheids transitie (Loorbach, 2007). Deze governance aanpak heeft een sterke link tussen inhoud en proces (Rotmans & Loorbach, 2008). Dit wil zeggen dat de beleidsaanpak niet los gezien kan worden van de transitie en het specifieke subsysteem waarbinnen de transitie plaatsvindt. De transitiegovernance aanpak start niet met de focus op oplossingen, maar is meer exploratief en design gericht (Van den Bosch, 2010).

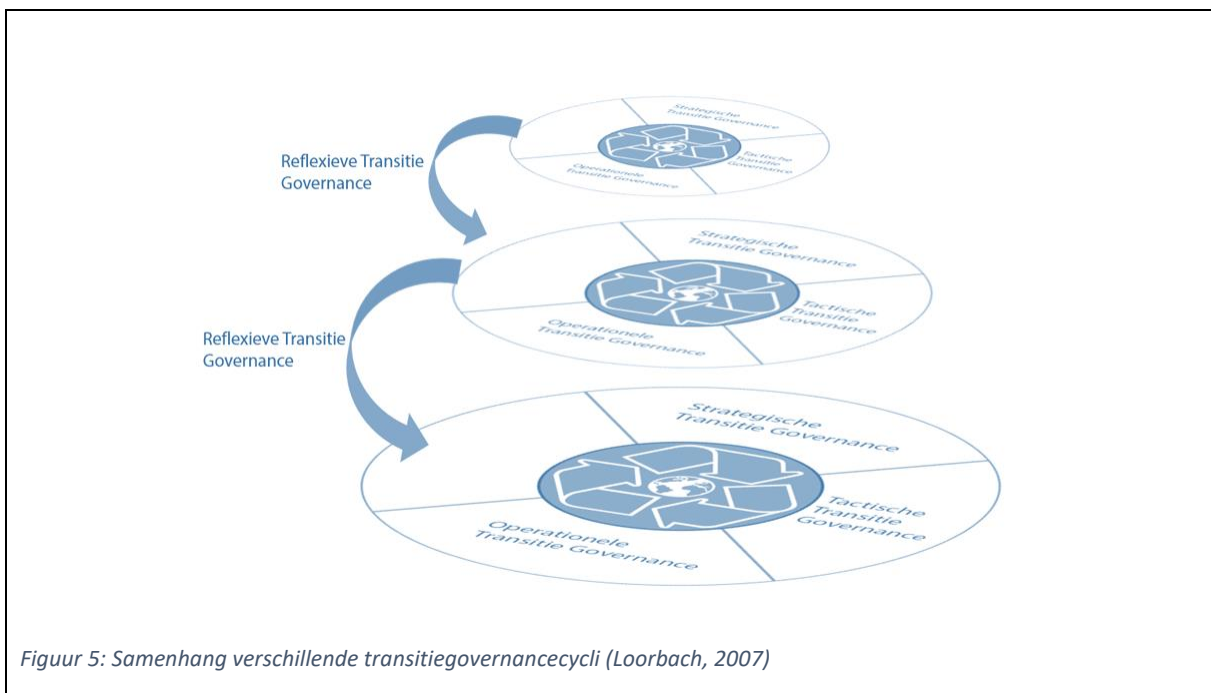
Het idee achter transitiegovernance is dat een sociale beweging gecreëerd kan worden door nieuwe coalities, partnerschappen en netwerken die continue druk opbouwen richting de politiek en de markt. Hierdoor wordt de lange termijn oriëntatie en doelen van het transitieproces bewaakt (Loorbach & Rotmans, 2010).

Transitiegovernance omvat een portfolio aan systemische instrumenten (Van den Bosch, 2010; Loorbach, 2007). Deze zijn gebaseerd op geobserveerd gedrag van actoren in de context van maatschappelijke transitie (Loorbach & Rotmans, 2010). Ze zijn geïntegreerd en gestructureerd in Figuur 3: de transitiegovernancecyclus. In de cyclus is een onderscheid gemaakt in vier clusters van verschillende typen activiteiten:

- Strategische transitiegovernance activiteiten
- Tactische transitiegovernance activiteiten
- Operationele transitiegovernance activiteiten
- Reflexieve transitiegovernance activiteiten

Er zijn meerdere eigenschappen van dit model die ik wil aanstippen, voordat ik inga op de verschillende clusters. Zo is het model een cyclus, wat inhoudt dat een transitie niet is voltooid als alle activiteitenclusters een keer zijn doorlopen (Loorbach, 2007). Verder is een eigenschap van de transitiegovernancecyclus, dat dit model geen vaste volgorde van stappen heeft en dat de stappen in gewicht per cyclus van elkaar verschillen (Van den Bosch, 2010; Loorbach, 2007). Daarnaast is het model recursief, wat inhoudt dat het op het niveau van een maatschappelijk systeem toegepast kan worden, maar ook op het niveau van een subsysteem en op een projectniveau (Loorbach, 2010). Concreet betekent dit dat het model zowel op de energietransitie in Nederland toegepast zou kunnen worden als op de transities die individuele gemeenten doormaken.

3.3.1 Strategisch Transitiegovernance

Dit eerste cluster omvat activiteiten rondom probleemstructurering en visievorming. Transitieën gaan namelijk om structurele verandering. Dit omvat niet alleen veranderingen in fysieke structuren, maar zeker ook veranderingen in wereldvisies, paradigma's en cultuur (Loorbach, 2007).

Probleemstructurering is hiermee een sleutelement in transitiegovernance, omdat het leidt tot een uitgebreid overzicht van het probleem op een systeemniveau (Loorbach, 2007). Ook helpt probleemstructurering om het maatschappelijke probleem op een andere, nieuwe, manier te framen en hierdoor een gezamenlijke taal rondom het onderwerp te ontwikkelen. Op basis hiervan kunnen vervolgens gezamenlijke verwachtingen en ambities gecreëerd worden (Loorbach, 2007).

Deze gezamenlijke verwachtingen en ambities heten in de transitiegovernance literatuur transitievisies (*transition visions*): integrale en coherente beelden van de gewenste toekomst. Ze bieden een gezamenlijke lange termijn oriëntatie, voor een variëteit aan actoren. Ook kunnen deze beelden nieuwe inzichten en startpunten creëren (Loorbach, 2007). Een belangrijke kanttekening is dat visies vaak een doel op zich worden, maar dat dit voor transitiebeelden uitdrukkelijk niet de bedoeling is. Transitiebeelden zijn evolutionair: ze kunnen veranderen door nieuwe kennis, inzichten en lessen gedurende het transitieproces (Loorbach, 2010).

Probleemstructurering vindt plaats gedurende de oprichting van een transitiearena (Loorbach & Rotmans, 2010). Een transitiearena is geen administratief platform of een consultatief orgaan, maar een maatschappelijk netwerk van innovaties en innovators; een experimentele speeltuin (Loorbach, 2007). Het arena-proces is een open, evoluerend proces van innovatie met bijbehorende processen van variatie en selectie. Actoren sluiten zich aan bij het netwerk, anderen vallen af, ideeën worden verworpen en nieuwe ideeën worden ontwikkeld (Loorbach, 2007).

Globaal gezien, wordt in dit cluster van activiteiten een richting voor de transitie gecreëerd. Zolang deze richting voldoende gedeeld wordt, geeft dit een focus en een inkadering, waardoor de handelingsruimte voor verdere transitie activiteiten bepaald wordt (Loorbach, 2010).

Transitiegovernance activiteit	Focus	Scope van het probleem	Tijdschaal	Niveau van activiteit
Strategisch	Cultuur	Abstract / Maatschappelijk systeem	Lange termijn (30 jaar)	Systeem

Tabel 2: Kenmerken Strategisch Transitiegovernance (Loorbach, 2007)

3.3.2 Tactisch Transitiegovernance

De activiteiten die worden ondernomen binnen dit cluster zijn voornamelijk gefocust op de structurele (regime) barrières die de ontwikkeling in de gewenste richting in de weg staan. Deze barrières kunnen betrekking hebben op regelmatige, institutionele, economische en technologische condities, maar ook routines van consumenten, fysieke infrastructuren en culturele aspecten kunnen barrières vormen (Loorbach, 2007). Tactische activiteiten worden voornamelijk gedreven door belangen en zijn daarmee gefocust op het bereiken van een doel in een specifieke context. Het zijn dus geen activiteiten die gericht zijn op de algemene ontwikkeling van het maatschappelijke systeem, maar eerder activiteiten met een tijdshorizon van 5 tot 15 jaar (Loorbach, 2010).

Anders gezegd: de veranderingen in perspectief die hebben plaats gevonden in het strategische cluster, worden in de activiteiten binnen dit cluster geconcretiseerd (Loorbach, 2007). Dit gebeurt niet alleen door de actoren die binnen de transitiearena actief zijn, maar ook door andere actoren die baat hebben bij het stimuleren en bevorderen van de transitie. Zoals bedrijven die investeren in nieuwe technologieën, non-gouvernementele organisaties die bewustzijn stimuleren en wetenschappers die de mogelijkheden van de nieuwe ontwikkelingen onderbouwen of de inherente problemen met de huidige ontwikkelingen in het regime benadrukken (Loorbach, 2007).

Deze actoren ontwikkelen hun eigen netwerken om de activiteiten aan elkaar te koppelen en dichterbij hun eigen strategische doelen te komen. Zo ontstaan netwerken van actoren en acties, die samenwerken, niet bewust of gepland, maar omdat ze dezelfde richting op willen en daardoor bijdragen aan een gezamenlijk proces.

In deze groeiende transitie netwerken wordt het nieuwe discours verder gedefinieerd en omgezet in actie. Dit gebeurt door transitie beelden (*transition images*): gedeelde beelden van de toekomst die passen in de algehele visie en die concrete doelen vormen op een subsysteem niveau. Deze transitiebeelden kunnen worden vertaald in transitiepaden: routes richting de transitiebeelden via tussenliggende doelen. Een transitie pad is fundamenteel verschillend van een scenario, in dat het een combinatie van strategie en (back- en forecasting) scenario's omvat (Loorbach, 2007). Naarmate de tussendoelen dichterbij komen, kunnen ze kwantitatiever worden vastgelegd. Naast doelen omvat een transitieagenda actiepunten, projecten en instrumenten om deze doelen te bereiken (Loorbach, 2010). Er wordt rekening gehouden met problemen die al bekend zijn en met verwachte ontwikkelingen. Doordat een transitieagenda is geformuleerd voor een lange periode, dient het als een kompas waar koplopers naar kunnen refereren tijdens hun zoek- en leerproces (Loorbach, 2007; Loorbach, 2010). Al met al tracht transitiegovernance door middel van de transitieagenda's gemeenschappen te creëren met dezelfde overtuigingen en ambities.

Transitiegovernance activiteit	Focus	Scope van het probleem	Tijdschaal	Niveau van activiteit
Tactisch	Structuur	Instituties/regime	Middellange termijn (5-15 jaar)	Subsysteem

Tabel 3: Kenmerken Tactisch Transitiegovernance (Loorbach, 2007)

3.3.3 Operationeel Transitiegovernance

Operationeel transitiegovernance richt zich op het creëren van maatschappelijke niches voor allerlei vormen van innovatie en tracht de bestaande niches te verbinden (Loorbach, 2007). Operationele transitiegovernance activiteiten zijn dan ook beslissingen en acties met een korte tijdshorizon en activiteiten die in het algemeen vaak aangeduid worden met "innovatie" (Loorbach, 2010).

In dit cluster vindt er steeds meer interactie en iteratie plaats tussen visie, agenda en praktijk. De visie en de agenda creëren ruimte voor nieuwe experimenten en acties. Tegelijkertijd dragen succesvolle experimenten bij aan het draagvlak voor de agenda en visie (Loorbach, 2007). De focus van transitiegovernance op dit niveau is om de integrerende, versnellende en leidende functie van de visie en de agenda te versterken. Gelijktijdig moeten er transitie experimenten worden ontwikkeld om zo nieuwe inzichten te verkrijgen, zodat de visie en de agenda verder ontwikkeld kunnen worden (Loorbach, 2007). Transitie experimenten zijn praktische experimenten die passen in de visie van het nieuwe duurzame en fundamenteel andere systeem (Loorbach, 2007). Experimenten die al gaande zijn kunnen ook als transitie experiment worden gezien wanneer ze bijdragen aan de doelen van een transitie (Loorbach & Rotmans, 2010).

Een transitie experiment kan op drie verschillende manieren bijdragen aan een transitie: verdiepen, verbreden en opschalen. Verdiepende experimenten zijn experimenten waarbij de betrokken actoren zoveel mogelijk kunnen leren over een experiment in een specifieke context. Verbredende experimenten zijn experimenten die herhaald worden in verschillende contexten of gelinkt worden aan andere functies en domeinen. Een belangrijke kanttekening hierbij is wel dat het herhalen van een experiment zonder variatie niet als verbreding gezien kan worden. Opschalen refereert aan het inbedden van een transitie experiment in de dominante manier van denken, doen en organiseren, waarmee het transitie experiment ingebed wordt in het regime (van den Bosch, 2010).

Transitiegovernance activiteit	Focus	Scope van het probleem	Tijdschaal	Niveau van activiteit
Operationeel	Praktijken	Concreet/project	Korte termijn (0-5 jaar)	Concreet

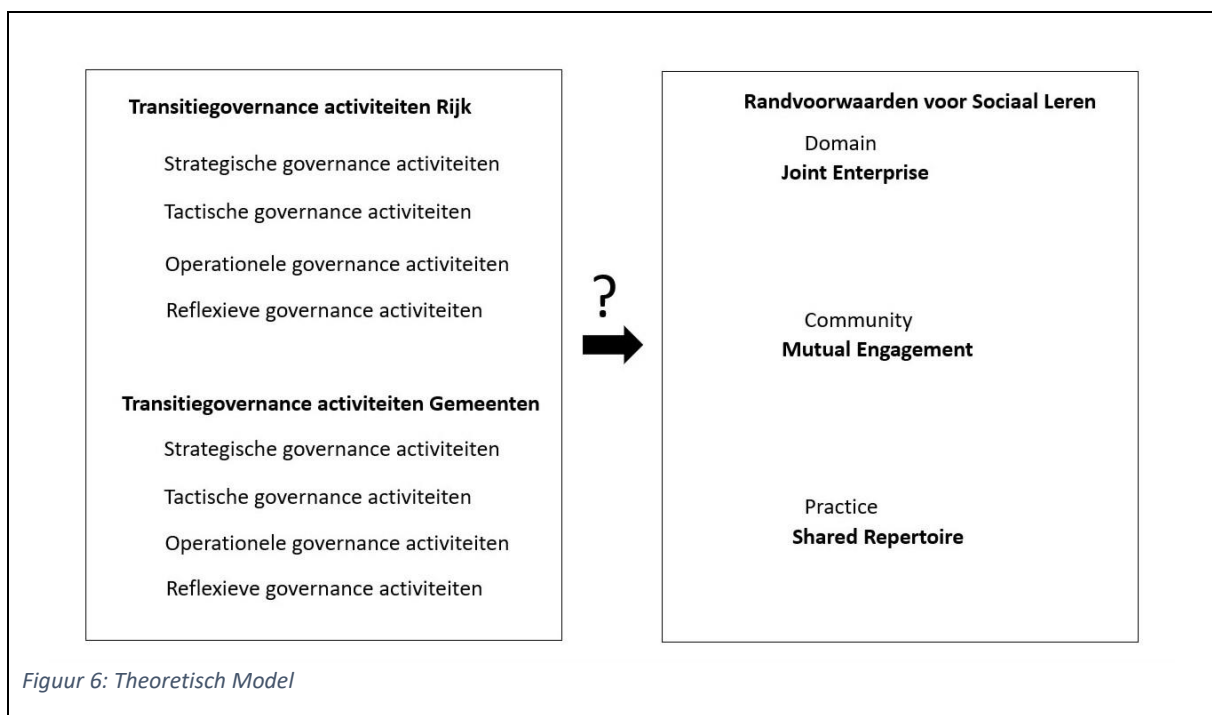
Tabel 4: Kenmerken Operationeel Transitiegovernance (Loorbach, 2007)

3.3.4 Reflexief Transitiegovernance

De omschrijvingen van reflexieve transitiegovernance activiteiten is in veel literatuur zeer beknopt. De meeste bronnen stellen dat reflexief transitiegovernance refereert naar het monitoren, beoordelen en evalueren van het beleid en de maatschappelijke veranderingen (Rotmans & Loorbach, 2010; Loorbach, 2010; Loorbach, 2007). Tegelijkertijd stellen Rotmans en Loorbach (2010) ook dat reflexieve activiteiten de kern vormen van de transitiegovernancecyclus. Reflexieve activiteiten zorgen er namelijk voor dat er een nieuwe cyclus kan beginnen (Loorbach, 2007), zie Figuur 4

Deze activiteiten zijn gebaseerd op het concept van sociaal leren: dat door interactie, samenwerking in de praktijk en reflectie op deze activiteiten, nieuwe inzichten worden gegenereerd (Loorbach, 2007).

3.4 Theoretisch model

Figuur 6: Theoretisch Model

Op basis van het voorgaande, is het bovenstaande model voor dit onderzoek opgesteld. Op basis van dit model wordt de onderzoeksvraag van deze thesis beantwoord, namelijk: Hoe beïnvloeden transitiegovernance activiteiten de randvoorwaarden voor sociaal leren in de Green Deal Aardgasvrije Wijken?

De linkerkant van het model draait om de governance activiteiten. Op basis van het model van Loorbach (2007) worden hier de strategische, tactische, operationele en reflexieve transitiegovernance activiteiten van zowel het Rijk als de gemeenten geanalyseerd. Aan de rechterkant van het model gaat het om de randvoorwaarden voor sociaal leren op basis van de literatuur rondom de Community of Practice. Specifiek gaat het hier om Joint Enterprise, Mutual

Engagement en Shared Repertoire. Tussen deze begrippen is er ruimte overgelaten om specifiekere voorwaarden voor sociaal leren op te nemen.

Het vraagteken in het midden symboliseert de hoofdvraag, namelijk **hoe** de transitiegovernance activiteiten de randvoorwaarden voor sociaal leren in de Green Deal beïnvloeden.

4 Methoden en Technieken

In dit onderzoek heb ik verschillende methoden gehanteerd. In paragraaf 4.1 wordt de onderzoeksbenadering besproken, daarna wordt in paragraaf 4.2 de afbakening van de casus gegeven. Vervolgens worden in paragraaf 4.3 het verkennende onderzoek besproken, dat op basis van participerende observatie, desk research en exploratieve expertinterviews heeft plaatsgevonden. In paragraaf 4.4 wordt vervolgens het literatuuronderzoek besproken, gevolgd door de semigestructureerde interviews met vertegenwoordigers van gemeenten en leden van de stuurgroep en het secretariaat van de Green Deal in paragraaf 4.5. Tot slot wordt ingegaan op de kwaliteit van het onderzoek (4.6). Hierin worden betrouwbaarheid en validiteit behandeld.

4.1 Onderzoeksbenadering

In dit onderzoek staat de vraag centraal: Hoe beïnvloeden transitiegovernance activiteiten de randvoorwaarden voor sociaal leren in de Green Deal Aardgasvrije Wijken? Dit onderzoek is exploratief, dit betekent dat de praktijk als uitgangspunt is genomen voor de literatuurkeuze en het conceptuele kader. Er is dan ook geen theorie getoetst, maar er is juist verder gebouwd aan de theorie.

Deze thesis is kwalitatief van aard. Kwalitatief onderzoek is een onderzoeksstrategie waarbij de nadruk voornamelijk ligt op woorden in plaats van de kwantificatie (Bryman, 2012, p. 380). In dit onderzoek bestaat de belangrijkste onderzoeksdata uit de ervaringen van respondenten en hun interpretaties en opvattingen daarover. Het onderzoek is uitgevoerd in een 'real-life-setting': de dynamische en complexe omgeving van de energietransitie. Het betreft een case study: een gedetailleerde en intensieve analyse van een specifieke casus (Bryman, 2012, p. 66): de Green Deal Aardgasvrije wijken.

4.2 Afbakening Casus

De Green Deal Aardgasvrije Wijken is een omvangrijke Green Deal. Er zijn 31 gemeenten als partij betrokken, 5 netbeheerders, 3 ministeries, IPO, VNG en Netbeheer Nederland. Daarnaast zijn er nog tientallen gemeenten als partners betrokken en 23 andere organisaties en is RVO betrokken als uitvoeringsorganisatie.

Binnen dit onderzoek ligt de focus nadrukkelijk op de gemeenten die als partij bij de Green Deal zijn betrokken. Er is gekozen voor de focus op de partijen in plaats van de partners, aangezien alleen de partijen zich hebben geëngageerd aan de deal door deze te ondertekenen. Uit de verkennende gesprekken die ik heb gevoerd met de coördinator van de Green Deals bij het Ministerie van Economische Zaken, bleek ook dat de partners weliswaar meegenomen worden in de communicatie, maar dat de Green Deal draait om de partijen.

De focus op de partijgemeenten ten opzichte van de rest van de partijen, komt voort uit het feit dat dit onderzoek om randvoorwaarden voor sociaal leren draait en dat de gemeenten de belangrijkste lerende groep binnen de Green Deal is. Er zijn ook interviews gehouden met de leden van de stuurgroep, maar deze zijn voornamelijk gebruikt om inzicht te krijgen in de organisatie van de Green Deal. Dit omdat de functie van de partijen in de stuurgroep ook voornamelijk is om de kennis beschikbaar te stellen voor de gemeenten en om vragen te beantwoorden en zo nodig de condities voor gemeenten aan te passen.

In dit onderzoek is ook niet gefocust op de netbeheerders. Allereerst omdat hun rol binnen de Green Deal primair is om hun kennis beschikbaar te stellen voor gemeenten. Daarnaast houden de netbeheerders zich bezig met de technische vraagstukken omtrent de warmtetransitie in plaats van

de bredere vraagstukken waar de gemeenten voor staan. Door te focussen op de gemeenten in plaats van de netbeheerders kon er dus een breder perspectief gehanteerd worden.

4.3 Verkennend onderzoek

4.3.1 Participerende Observatie

De dataverzameling voor dit onderzoek heeft plaatsgevonden tijdens mijn afstudeerstage bij het Ministerie van Economische Zaken. Tijdens deze stage heb ik meegewerkt aan de uitwerking van de governance van de energietransitie. Hierdoor en door dagelijks contact met collega's heb ik veel achtergrondinformatie verworven over de energietransitie. Daarnaast heb ik deelgenomen aan werkgroepen van de Green Deal Aardgasvrije Wijken.

Mijn stage is een vorm van participerende observatie (cf. Bryman, 2012, p. 273). Omdat het onhaalbaar was om alle opgedane inzichten te documenteren, heb ik mijn observaties niet als data voor dit onderzoek gebruikt. Ik heb participerende observatie als vooronderzoek gebruikt om een relevant onderzoeksthema te bepalen, een passende onderzoeksvraag te formuleren en theorie te kiezen die voldoende aansluit bij de empirische realiteit.

4.3.2 Desk Research

Voor dit onderzoek heb ik een variëteit aan beleidsdocumenten gebruikt (voor een volledige lijst zie Bijlage IV: Documentenlijst). Allereerst heb ik documenten gebruikt om meer inzicht te krijgen in waar de verschillende partijen in het proces staan. Ik heb per gemeente gezocht naar recente documenten waarin ambities voor duurzaamheid en specifiek voor aardgasvrij zijn vastgelegd. Voor gemeenten zijn dit onder andere besluiten over doelstellingen als de tijdslijn waarin ze energie- of klimaatneutraal willen worden. Daarnaast heb ik op de gemeentelijke websites gezocht naar beleidsdocumenten waarin de aanpak ten aanzien van deze documenten is beschreven. Wanneer respondenten tijdens de interviews nog expliciet refereerden naar documenten of plannen heb ik deze ook gebruikt.

Daarnaast heb ik in dit onderzoek gebruik gemaakt van communicatiemiddelen binnen de Green Deal, zoals de Green Deal tekst, de uitnodiging voor de startbijeenkomst en verschillende edities van de nieuwsbrief.

4.3.3 Exploratieve expertinterviews

Om de benodigde achtergrondkennis op te doen over de energietransitie in Nederland, heb ik een aantal expertinterviews gehouden. De data van deze interviews is niet direct gebruikt in het onderzoek. Omdat de expertinterviews voornamelijk dienden als achtergrondinformatie, heb ik niet gepoogd om volledig uitputtend te zijn of een representatieve steekproef te verkrijgen. Ik heb iemand uit mijn eigen netwerk benaderd: een hoogleraar op het gebied van duurzame energie. Tijdens dat gesprek heeft hij me een naam gegeven van een andere expert, die ik daarna ook heb benaderd. Mijn stagebegeleider heeft mij gewezen op de derde en laatste expert, toen ik aangaf dat ik op zoek was naar meer achtergrond over de rol van de Rijksoverheid binnen de transitie. Uiteindelijk heb ik gesproken met de volgende experts:

- **Gert-Jan Kramer:** hoogleraar aan de Universiteit Utrecht op het gebied van Duurzame Energiesystemen.
- **Jos Notenboom:** senior onderzoeker bij het Planbureau voor de Leefomgeving. Hij is expert op het gebied van Europees duurzaamheidsbeleid.
- **Peter Aubert:** oud-beleidsmedewerker op klimaat en energiebeleid bij het Ministerie van VROM en daarna het Ministerie van Economische Zaken, betrokken bij de ontwikkeling van het eerste transitiebeleid.

4.4 Literatuuronderzoek

In dit onderzoek heb ik modellen en literatuur vanuit verschillende disciplines gecombineerd, namelijk transitiewetenschappen (Loorbach, 2007) en educatie (Wenger, 2000 en Akkerman et al., 2008).

Ik heb de keuze gemaakt om het model van Loorbach (2007) te gebruiken, aangezien het enige model op het gebied van transities was dat ik kon vinden dat zich focust op de rol van de overheid binnen de transitie. Het overgrote deel van de transitieliteratuur is geschreven vanuit een socio-technisch perspectief (o.a. Geels, 2011 en Hekkert et al. 2007). Hierbij ligt de nadruk op de rol van technische innovaties in transities en op de organisaties die technische innovaties tot stand brengen. Er is in deze modellen weinig aandacht voor de rol van de overheid. Aangezien het in dit onderzoek expliciet gaat over twee lagen van de overheid die binnen de energietransitie leren, waren deze modellen niet geschikt, zeker aangezien slechts 1 van de 5 leervragen van de gemeenten daadwerkelijk betrekking had op techniek en innovatie.

Het model van Akkerman et al. (2008) bouwt voort op het model van Wenger (2000). De reden om het model van Akkerman et al. (2008) te gebruiken in plaats van me te baseren op Wenger (2000), is dat Wenger in zijn papers de hoofdlijnen van het model weliswaar heeft uitgezet, maar deze maar in zeer beperkte mate had geconcretiseerd. Akkerman et al. (2008) hebben stappen gezet om het model verder te concretiseren, onder andere door de activiteiten als dimensie toe te voegen aan het model.

Er was dus geen sprake van systematisch literatuuronderzoek, maar een brede verkenning van relevante literatuur. Het theoretisch kader dat is gevormd op basis van het literatuuronderzoek, is in hoofdstuk 3 gegeven.

4.5 Interviews

De interviews voor dit onderzoek zijn onder te verdelen in drie groepen: expertinterviews, interviews met de stuurgroep en het secretariaat en interviews met gemeenten. Zoals al eerder is beschreven zijn de expertinterviews voornamelijk gebruikt om achtergrondinformatie te verkrijgen over de energietransitie in Nederland. De interviews met de stuurgroep & secretariaat en de gemeenten vormen de belangrijkste databron van informatie voor dit onderzoek.

4.5.1 Selectie van respondenten

4.5.1.1 *Stuurgroep en secretariaat*

De respondenten binnen de stuurgroep zijn doelbewust geselecteerd, omdat het respondenten zijn die veel weten over de casus of er direct bij betrokken zijn (cf. Bryman, 2012). Alle niet-gemeentelijke partijen van de Green Deal zijn vertegenwoordigd in de stuurgroep van de Green Deal. Ik heb dan ook de hele stuurgroep van de Green Deal benaderd voor een interview. Uiteindelijk heb ik met vijf van de zes leden een afspraak kunnen maken. Met het zesde lid is dit ondanks herhaalde pogingen niet gelukt.

Vanuit RVO dat het secretariaat voert van de Green Deal heb ik naast de secretaris nog met een respondent gesproken. Deze respondent was ook aanwezig bij de startbijeenkomst namens RVO en heeft ook intakegesprekken bij de gemeenten gevoerd. Hij is om zijn inhoudelijke kennis betrokken bij de Green Deal.

4.5.1.2 Gemeenten

Binnen dit onderzoek is er gebruik gemaakt van een selectie van de partijgemeenten van de Green Deal. Gezien de tijdsbeperkingen van het onderzoek was het namelijk niet mogelijk om alle gemeenten te interviewen. Allereerst heb ik een overzicht (Bijlage II: Overzicht van de gemeenten) gemaakt van alle partijgemeenten binnen de Green Deal, om een variatie aan gemeenten binnen de selectie te garanderen. In dit overzicht zijn kenmerken benoemd als: de provincie; politieke samenstelling van het college van B&W, aantal inwoners en bevolkingsdichtheid. Daarnaast is er gekeken of de gemeenten al een wijk hadden gekozen, of dit nieuwbouw of bestaande bouw betreft, of er in die wijk voornamelijk sprake is van privébezit of coöperatiewoningen, of er al een technische oplossing gekozen was, wat de beleidscontext van de gemeente is met betrekking tot energie en klimaat en wie de initiator binnen de wijk is.

Op basis van dit overzicht heb ik in overleg met de coördinator van de Green Deal bij het Ministerie van Economische Zaken een selectie van gemeenten gemaakt. In die selectie is er getracht om een variëteit van gemeenten te vinden op alle hierboven genoemde factoren. De meeste gemeenten die ik benaderd heb, hebben ook deelgenomen aan het onderzoek. Er waren echter diverse kleine gemeenten die ik herhaaldelijk heb benaderd, maar die niet ingegaan zijn op mijn interviewverzoeken. Hierdoor is het mogelijk dat kleine gemeenten ondervertegenwoordigd zijn binnen de steekproef. In de interviews met de gemeenten Middelburg en Noordoostpolder heb ik wel geprobeerd om uitgebreid in te gaan op de specifieke context van kleinere gemeenten, zoals beperkte capaciteit. Hierdoor heb ik geprobeerd om de ervaringen van kleine gemeenten wel mee te nemen in het onderzoek.

Vanuit de gemaakte selectie heb ik alle Green Deal contactpersonen per gemeente benaderd. In de meeste gevallen resulteerde dit in één interview met een vertegenwoordiger uit de gemeente. Hier zijn echter twee kanttekeningen bij te maken, namelijk voor de gemeente Purmerend en de gemeente Groningen. Vanuit de gemeente Groningen waren er twee beleidsmedewerkers die geïnterviewd wilden worden, waardoor Groningen de enige gemeente is waar ik meer dan 1 interview heb afgenomen. Dit heeft er mogelijk voor gezorgd dat ik meer informatie heb verkregen over deze gemeente dan over de andere. In praktijk denk ik dat dit meevalt, aangezien een van de interviews met de gemeente Groningen het eerste interview was dat ik met een gemeente uitvoerde. Hierdoor was dit interview nog meer gericht op de uitdagingen in de warmtetransitie voor gemeenten in het algemeen, dan op de Green Deal en de beleidsprocessen binnen de gemeente. Het tweede interview ging daarentegen volledig over deze onderwerpen. De gemeente Purmerend is de enige gemeente waar ik niet met een beleidsmedewerker heb gesproken, maar met de directeur van het Warmtebedrijf van de gemeente. De beleidscontext van de gemeente is daardoor in dit interview minder expliciet aan bod gekomen dan bij de andere gemeenten. Het kan hierdoor zijn dat de gemeente transitiegovernance activiteiten heeft uitgevoerd die niet in beeld zijn gekomen.

4.5.2 Uitvoering van interviews

Alle respondenten van dit onderzoek zijn via de mail benaderd. In die mail heb ik uitleg gegeven over het doel van het onderzoek, de onderwerpen die ter sprake zouden komen en dat ik dit onderzoek vanuit mijn stage bij het Ministerie van Economische Zaken aan het doen was. Wanneer de respondenten behoefte hadden aan meer informatie of indicatievragen vooraf, heb ik deze verschaft.

Ook heb ik in deze mail aangegeven bereid te zijn naar de respondenten toe te komen, om zo de drempel voor deelname zo laag mogelijk te houden. Hierdoor zijn de interviews allemaal op verschillende locaties afgenomen, op verschillende ministeries en bij verschillende gemeenten. Maar

doordat de respondenten zelf een locatie konden kiezen, is de kans dat zij zich geremd voelden om te spreken zoveel mogelijk beperkt gebleven.

Aan het begin van elk interview heb ik uitgelegd wat voor onderzoek ik aan het doen was en dat ik stage liep bij het Ministerie van Economische Zaken. Daarna heb ik gevraagd of ik het gesprek op zou mogen nemen. Ik heb hierbij aangegeven dat de transcripten niet werden verspreid en dat als er quotes gebruikt zouden worden, deze geanonimiseerd zouden worden. Alle respondenten hebben hiermee ingestemd.

De interviews waren semi-gestructureerd. Dit houdt in dat ik een topiclijst had gemaakt, maar dat er ook de mogelijkheid was om in te gaan op andere interessante onderwerpen die aan bod kwamen. Er zaten enige verschillen in de topiclijst voor de stuurgroepsleden en de gemeenten. De topiclijst voor deze interviews van de gemeenten is per interview iets aangepast, op basis van het verslag van de intake interviews die aan het begin van de Green Deal waren afgenomen. Deze verslagen gaven een korte schets van de situatie per gemeente. In gemeenten waar er nog geen specifieke wijk gekozen was, zijn er geen vragen gesteld over de beweegredenen rondom de keuze van die wijk. En in gemeenten die zich focusten op bestaande bouw, zijn er geen vragen gesteld over nieuwbouw. In Bijlage V: Topiclijst Stuurgroep interviews en Bijlage VI: Topiclijst Interviews Gemeenten zijn de topiclijsten opgenomen.

De topiclijst is verder gedurende het onderzoek nog aangepast wanneer er onderwerpen uit een interview naar voren kwamen waar ik ook andere respondenten over wilde bevragen. Uiteindelijk hebben de interviews tussen de drie kwartier en de anderhalf uur geduurd.

Alle interviews zijn woordelijk getranscribeerd. Dit betekent dat stopwoordjes en uh's en ah's niet getranscribeerd zijn, maar verder wel alles wat is gezegd. Deze transcripten zijn voor goedkeuring aan de respondenten voorgelegd. Respondenten kregen hierdoor de mogelijkheid om aan te geven of er fouten in het transcript zaten en of er uitspraken in stonden waar ze toch niet volledig achter stonden. Deze zouden dan niet meegenomen worden in de analyse. Eén respondent heeft van deze mogelijkheid gebruik gemaakt, hierdoor zijn een beperkt aantal zinsneden niet meegenomen in de data-analyse.

4.5.3 Data-analyse

De transcripten van de interviews en de documenten zijn in Atlas.ti gecodeerd. Ik heb de interviews eerst open gecodeerd. Hierna zijn alle transcripten in verschillende rondes axiaal gecodeerd. Aan de hand van de beschrijvingen van de randvoorwaarden die Wenger (2000) heeft geformuleerd, heb ik de codes vervolgens gegroepeerd. De uiteindelijke codeboom die hieruit resulteerde is te vinden in Bijlage VII: Codeboom. Per code is vervolgens een document gemaakt met alle passages, wat de basis vormde voor de resultaten.

4.6 Kwaliteit van het onderzoek

De kwaliteit van een kwalitatief onderzoek kan bepaald worden aan de hand van de criteria: validiteit en betrouwbaarheid.

4.6.1 Validiteit

Met betrekking tot de validiteit van het onderzoek staat de volgende vraag centraal: wordt er in het onderzoek gemeten wat er beoogd wordt te meten?

Allereerst heb ik binnen dit onderzoek gebruik gemaakt van verschillende methoden, namelijk participerende observatie, documentanalyse en semi-gestructureerde interviews. Hierdoor heeft

data-triangulatie plaats kunnen vinden, waarbij de data vanuit de ene type bron getoetst kan worden aan de hand van een andere bron. De interviews met stuurgroepsleden en het secretariaat heb ik verder kunnen onderbouwen en kunnen toetsen aan de hand van beleidsdocumenten van het Rijk. De interviews met de gemeenten heb ik verder kunnen onderbouwen aan de hand van beleidsdocumenten van de desbetreffende gemeenten.

Dit onderzoek heeft plaatsgevonden in een complexe en dynamische context. Doordat ik acht maanden stage heb gelopen binnen deze context, bij het Ministerie van Economische Zaken, heb ik een goed gevoel ontwikkeld voor de bredere beleidscontext en de complexiteit van dit onderwerp. Doordat ik stage heb gelopen bij een van de ministeries die partij is in de Green Deal, zou er mogelijk een bias in het onderzoek zouden kunnen zijn ontstaan. Om dit tegen te gaan, ben ik elk interview zo open mogelijk in te gaan en heb ik de respondenten open bevraagd over zijn of haar ervaringen en percepties. Dit is onder meer te zien in de topiclijst (zie Bijlage V en VI). Ik heb gedurende de interviews waar mogelijk mijn vermoedens en interpretaties voor gelegd aan de respondenten, om zo te controleren of deze door hen werden gedeeld. Ook heb ik regelmatig geprobeerd hun antwoorden samen te vatten, om zo te controleren of ik de antwoorden goed begrepen had. Daarnaast ben ik tijdens het analyseren van de codes en het schrijven van dit onderzoek keer op keer terug gegaan naar de transcripten om te voorkomen dat ik uitspraken uit hun context zou halen.

Een andere maatregel om te voorkomen dat bias in dit onderzoek heeft meegewogen is dat het onderzoek uitgevoerd is en de scriptie geschreven is onder de supervisie van een onafhankelijke wetenschapper (scriptiebegeleider J. Eshuis). Als ik meer experts had kunnen betrekken bij dit onderzoek had dit de validiteit van dit onderzoek nog verder verhoogd, helaas was dit niet mogelijk.

Door de complexe en dynamische context van de transitie is de externe validiteit van dit onderzoek beperkt. De bevindingen van dit onderzoek kunnen niet zomaar naar andere transitieprocessen of communities of practice worden gegeneraliseerd.

4.6.2 Betrouwbaarheid

Het criterium betrouwbaarheid draait om de volgende vraag: Als ik hetzelfde nog een keer zo zou onderzoeken en de omstandigheden zijn niet veranderd, krijg ik dan dezelfde uitslag?

Casusonderzoek is als onderzoeksmethode lastig om te herhalen, de omstandigheden van de casus veranderen namelijk. Ik heb in mijn onderzoek gepoogd om het onderzoek wel zo navolgbaar mogelijk te maken, door alle onderzoekstappen zorgvuldig vast te leggen in dit methodologische hoofdstuk. Ook zijn er transcripten van alle interviews en is er een codeboom in de bijlage opgenomen waardoor de analyse nog een keer uitgevoerd kan worden. Verder heb ik de case uitgebreid uitgelegd, zodat de lezer kan volgen waar de analyse op is gebouwd.

Een kanttekening die wel gemaakt moet worden is dat de data binnen dit onderzoek wel geparafraseerd en geïnterpreteerd is en er geen ruwe data gepresenteerd is.

5 Randvoorwaarden voor sociaal leren binnen de Green Deal Aardgasvrije Wijken

In dit hoofdstuk staat de volgende vraag centraal: ‘In hoeverre zijn de randvoorwaarden voor sociaal leren aanwezig binnen de Green Deal Aardgasvrije Wijken?’ In het theoretisch kader is uitgelegd dat sociaal leren in een professionele setting plaatsvindt in een community of practice en dat er drie randvoorwaarden voor sociaal leren binnen een community of practice zijn. Deze drie randvoorwaarden zijn Joint Enterprise, Mutual Engagement en Shared Repertoire. In de navolgende analyse van de onderzoekdata zijn deze randvoorwaarden verder gespecificeerd voor de casus in dit onderzoek. In dit hoofdstuk wordt uitgewerkt in hoeverre deze specifieke voorwaarden aanwezig zijn binnen de Green Deal Aardgasvrije Wijken. In dit hoofdstuk wordt ingegaan op de voorwaarden onder Joint Enterprise (5.1), Mutual Engagement (5.2) en Shared Repertoire (5.3). In paragraaf 5.4 volgt de conclusie van dit hoofdstuk

5.1 Joint Enterprise

Uit de analyse van de onderzoekdata bleek dat de randvoorwaarde Joint Enterprise zich in de context van de Green Deal Aardgasvrije Wijken manifesteerde in 3 specifieke voorwaarden. Deze voorwaarden zijn: *wil om te leren* (5.1.1), *gedeelde leervragen* (5.1.2) en *overeenkomsten in kennisbehoefte* (5.1.3).

5.1.1 Wil om te leren

De vraag of partijen willen leren, zo bleek uit de interviewdata, is een belangrijke voorwaarde om te komen tot ‘Joint Enterprise’, ofwel het niveau van leerenergie binnen een community of practice. Als de partijen binnen de Green Deal de wil om te leren niet hebben, zal het niveau van leerenergie immers ook niet hoog zijn.

Op het eerste gezicht lijkt het alsof deze wil om te leren aanwezig is binnen de Green Deal. Immers: 7 van de 9 gemeenten geven expliciet aan dat leren een van de redenen was voor deelname aan de Green Deal. Dit is echter te makkelijk geconcludeerd. Uit de interviews blijkt namelijk dat respondenten nog 7 andere redenen hadden om deel te nemen aan de Green Deal. Welke reden voor deelname uiteindelijk doorslaggevend is geweest, blijkt niet uit de onderzoekdata. Hoewel de redenen niet per se tegenstrijdig zijn, wijst dit er wel op dat er voor de gemeenten andere belangen meespelen binnen de Green Deal dan alleen hun wil om te leren. Zeker bij de gemeenten die aangeven onderdeel van de Green Deal te zijn omdat ze hopen op financiële ondersteuning of dat de Green Deal status en goede PR oplevert, is het de vraag in hoeverre er een wil om te leren is. Hierom kan gesteld worden dat er in zekere mate voldaan wordt aan de voorwaarde dat de wil om te leren aanwezig moet zijn.

Alle redenen voor deelname worden hieronder kort aangegeven:

- Leren. Zeven van de geïnterviewde gemeenten geven expliciet aan dat leren voor hen een belangrijke reden was om deel te nemen aan de Green Deal. De gemeenten zijn allemaal nog op zoek naar de beste manier om hun gemeente aardgasvrij te maken en deelname aan de Green Deal geeft een mogelijkheid om op dit thema sneller te leren.
- Onderdeel zijn van een groep. Zes respondenten geven aan de Green Deal de mogelijkheid biedt om onderdeel uit te maken van een groep. Door de Deal komen beleidsmedewerkers vanuit verschillende gemeenten die zich met hetzelfde onderwerp bezighouden met elkaar in contact. Ook geven respondenten aan dat dit het makkelijker maakt om problemen aan te kaarten bij het Rijk. Daarnaast werkt het persoonlijk inspirerend voor een aantal

respondenten om onderdeel uit te maken van deze groep. Zeker voor de gemeenten waar er maar één beleidsmedewerker met het onderwerp bezig is, werkt de Green Deal inspirerend.

- Invloed op Rijksbeleid. Een aantal van de gemeenten geeft aan dat voor hen de meerwaarde van de Green Deal zit in de snelle escalatie naar nationaal beleid en politiek. Deze gemeenten zien de Green Deal voornamelijk als een manier om hun belangen op de kaart te zetten en om te zorgen dat obstakels snel geadresseerd kunnen worden.
- In lijn met lokaal beleid. De helft van de respondenten vond deelname aan de Green Deal een logische stap, omdat ze lokaal al bezig waren met het onderwerp van de Green Deal. Het ondertekenen van de Green Deal paste voor deze gemeenten in het lokale beleid en bij de ambities van de gemeente.
- Ondersteuning vanuit het Rijk. Diverse respondenten (4) uit de gemeenten gaven aan dat ze deelname aan de Green Deal zien als een mogelijkheid om ondersteuning van het Rijk te krijgen. Voor een van de geïnterviewde gemeenten gaat het expliciet om financiële ondersteuning, voor de andere gemeenten ging het om niet verder gespecificeerde ondersteuning.
- Legitimiteit. Een andere reden (genoemd door 4 respondenten) voor deelname aan de Green Deal is dat de Green Deal legitimiteit biedt aan het beleid dat de gemeente voert. Zo geeft een van de respondenten aan dat het makkelijker is om het verhaal van de aardgastransitie binnen de gemeente te vertellen als je weet dat het Rijk tegelijkertijd bezig is met ontwikkelingen die jouw verhaal kunnen ondersteunen. Een andere respondent gaf aan dat het makkelijker was om de aanbesteding van een nieuwbouwwijk aardgasvrij te doen omdat de gemeente konden zeggen dat ze de Green Deal hadden ondertekend.
- Status en PR. Verschillende van de respondenten geven ook aan dat de Green Deal Aardgasvrije Wijken een goede manier is voor de gemeente om zich te profileren. Deelname aan de Green Deal is goed voor het imago van de gemeente en het ondertekenen van de Green Deal was een goed pr-moment.
- Aansporen van het Rijk. Tot slot geeft een van de gemeenten ook aan dat deelname aan de Green Deal ook een manier is om aan te geven dat het Rijk in actie moet komen. In dit geval hebben de gemeenten een actierol gepakt en het voor het Rijk daardoor makkelijker gemaakt om te reageren en te ondersteunen.

5.1.2 Gedeelde leervragen

Een belangrijk aspect van Joint Enterprise is dat de actoren in de Community of Practice zich bewust zijn van hiaten in hun kennis en deze adresseren om leren mogelijk te maken (Wenger, 2000, p. 230). In de Green Deal tekst zijn een aantal leervragen benoemd, maar het is de vraag in hoeverre er bij de actoren sprake is van gedeelde leervragen en zo ja, in hoeverre de actoren hiaten met betrekking tot die leervraag kunnen adresseren. Op deze twee aspecten wordt per leervraag ingegaan.

Wetgeving

De eerste leervraag die in de Green Deal tekst is onderscheiden heeft betrekking op wetgeving: juridische onzekerheden en obstakels die gemeenten ervaren in hun proces naar aardgasvrij.

Het eerste onderwerp met betrekking tot wetgeving dat door elke respondent werd genoemd, en dus gezien kan worden als een gedeelde leervraag, was het aansluitrecht op gas. In de periode dat de data voor dit onderzoek verzameld werd, was er namelijk nog een wettelijke verplichting om nieuwbouwwoningen aan te sluiten op aardgas. Gemeenten gaven in de interviews aan dat dit het eerste en duidelijkste obstakel op het gebied van wetgeving was. Dit houdt namelijk in dat elke burger kan eisen dat ze een gasaansluiting krijgen, ook in een woonwijk die zonder gas is aangelegd.

Omgekeerd kan één bewoner er hierdoor ook voor zorgen dat het gasnet moet blijven liggen in een wijk die een andere warmtevoorziening krijgt; iets wat in de weg kan zitten wanneer er een warmtenet aangelegd wordt en ook veiligheidsrisico's kan veroorzaken.

Dit is op juridisch gebied echter niet het enige obstakel. Uit verschillende interviews blijkt namelijk ook dat er vanuit de bodemwetgeving en de grondwaterwetgeving ook regels zijn die de aanleg van warmtenetten bemoeilijken. Ook in de regelgeving rondom beschermde stadsgezichten zoals Rijksmonumentenpanden zijn er complicerende factoren. Het aanzicht van deze panden mag namelijk niet veranderd worden, wat allerlei maatregelen met betrekking tot energiebesparing en isolatie bemoeilijkt.

Het laatste punt op het gebied van wetgeving dat bij veel gemeenten terugkomt, is dat de gemeenten geen mandaat hebben om de transitie door te voeren. Er is geen stok achter de deur. Als bewoners niet met hun huis aan de slag willen, hebben gemeenten geen enkel middel om de inwoners hiertoe te verplichten. De gemeenten zijn dus volledig van de bereidheid van inwoners afhankelijk om hun warmtevoorziening aan te passen. In situaties waarin individuele warmteopties, zoals elektrificatie en warmtepompen, het meest geschikt zijn voor een wijk is dit geen groot probleem. De bewoners kunnen dan een voor een van warmteoptie veranderen en zich laten afsluiten van het aardgasnet. Voor wijken waarin gekeken wordt naar een collectieve warmteoptie, zoals een warmtenet, is dit een ander verhaal. Een collectieve warmteoptie is alleen rendabel als er genoeg huiseigenaren mee doen. Ook kan het aardgasnet het warmtenet in de ondergrond in de weg zitten. Verschillende gemeenten geven aan dat zij in deze situatie niet weten wat ze kunnen doen.

Concluderend: uit de interviews blijkt dat gemeenten diverse obstakels ervaren en leervragen hebben met betrekking tot wetgeving. Door verschillende gemeenten worden dezelfde obstakels benoemd. Ze hebben behoefte aan specifieke (kennis over) wetgeving om deze obstakels te overkomen. Op dit gebied kunnen ze deze kennis zelf echter niet ontwikkelen, omdat alleen het Rijk deze wetgeving kan aanpassen. Dit staat leren in de weg.

Financieringsconstructies

De tweede leervraag die de gemeenten hebben heeft betrekking op financieringsconstructies: onzekerheden en obstakels die gemeenten ervaren met betrekking tot financiering in hun proces naar aardgasvrij. Gemeenten geven aan dat ze niet weten hoe ze het vervangen van het aardgasnet door alternatieve warmteopties moeten financieren en wat voor financieringsconstructies hiervoor mogelijk zijn.

De kosten van het aardgasnet in Nederland zijn gesocialiseerd, via de energierekening betalen huiseigenaren mee aan de kosten voor het aardgasnet. Dit houdt in dat als het aardgasnet vervangen of onderhouden wordt in een buurt, de bewoners van die buurt hiervoor niet extra hoeven te betalen, maar dat dit betaald wordt vanuit de energierekeningen van alle bewoners.

Het is nog onduidelijk hoe dit in de toekomst geregeld gaat worden. Zullen de kosten van de toekomstige warmteopties ook gesocialiseerd worden? Kan dit wel als niet iedereen dezelfde warmtevoorziening heeft? En wat betekent dit voor mensen die nu zelf al geïnvesteerd hebben?

Dit brengt voor de gemeenten veel onzekerheden en daardoor leervragen met zich mee. Het aanleggen van een warmtenet en het verwijderen van het aardgasnet brengt hoge kosten met zich mee. Wie deze kosten moet gaan dragen, is momenteel nog erg onduidelijk.

Als het om woningen van de woningcorporaties gaat, is de situatie iets gemakkelijker aangezien de corporaties vaak budget hebben voor renovaties en voor het toekomstbestendig maken van

woningen. Maar voor alle andere woningen is het maar zeer de vraag of bewoners het geld hebben om zelf te investeren in het aardgasvrij maken van hun woning. Daarnaast is het ook onzeker of de bewoners bereid zijn om te investeren als er geen wettelijke noodzaak toe is. Zeker aangezien de investeringen niet op korte termijn terug te verdienen zijn. Een huis van het gas af halen en door een warmtepomp verwarmen, kost al snel tussen de twintig en de veertig duizend euro. Voor de meeste huiseigenaren zijn dit bedragen die ze niet kunnen opbrengen.

Ook stippen verschillende gemeenten aan dat er vraagstukken van ongelijkheid ontstaan, aangezien het mogelijk is dat, zolang er geen landelijke regelingen zijn, gemeenten de inwoners vragen om zelf te investeren, terwijl er later mogelijk een subsidieregeling komt. Andersom is het ook mogelijk dat de gemeente voor de eerste wijk die ze van het aardgas wil halen, financiering bijeen kan halen vanuit bijvoorbeeld de eigen begroting, maar dat dit voor de rest van de wijken binnen de gemeente niet mogelijk is.

Concluderend: de geïnterviewde gemeenten geven vrijwel allemaal aan dat het financieringsvraagstuk onzekerheden met zich meebrengt. De leervraag rondom financiering is in die zin vergelijkbaar met de leervraag rondom wetgeving, dat er een zekere afhankelijkheid van het Rijk bestaat - grootschalige veranderingen met betrekking tot financieringsconstructies kunnen alleen door het Rijk gerealiseerd worden - maar de gemeenten hebben zelf wel beperkte mogelijkheden om zelf financiering rond te krijgen. Voor gemeenten is het dus slechts in beperkte mate mogelijk om op dit onderwerp kennis te ontwikkelen: te leren.

Betrekken van inwoners

De derde leervraag die in de Green Deal tekst is onderscheiden betreft het betrekken van burgers. Verschillende gemeenten geven aan dat de warmtetransitie een lastig verhaal is om uit te leggen aan de inwoners van de wijk waarmee ze aan de slag willen. Zeker wanneer nog onduidelijk is hoe de financiering georganiseerd moet worden. In de interviews gaven de vertegenwoordigers van de gemeenten aan dat veel bewoners aangeven dat hun warmtevoorziening momenteel prima werkt en dat zij geen noodzaak zien om die te veranderen. Ook willen inwoners van diverse gemeenten op gas blijven koken, omdat ze dit prettiger vinden dan inductie.

In vrijwel elk interview kwam naar voren dat de gemeenten het moeilijk vinden om inwoners te betrekken en te overtuigen. Een respondent geeft aan dat er in elke wijk wel mensen zijn die enthousiast zijn en open staan voor de veranderingen, maar dat eigenlijk elke gemeente aanhikt tegen de vraag hoe ze de massa mee moet krijgen. Een andere respondent geeft aan dat het heel lastig is om inwoners te overtuigen van het nut en de noodzaak van deze transitie.

Een aantal respondenten geeft hierbij aan dat het niet genoeg is als alleen de gemeente uitdraagt hoe belangrijk de transitie is. Zoals een van de respondenten aangaf: "... je moet niet als gemeente zelf komen van: landelijk gaat het aardgasnet eruit. Dat is niet handig. Dat is de verkeerde boodschapper." Meerdere respondenten benadrukken het belang van het uitleggen van de noodzaak van de transitie aan de burger, maar geven hierbij ook aan dat het Rijk daarin het voortouw moet nemen.

Wat verder in het betrekken van de burgers een complicerende factor is, is dat een belangrijk deel van de mogelijke nieuwe warmtevoorzieningen collectief is. Dit vereist namelijk dat alle bewoners instemmen met het veranderen van de warmtevoorziening, voordat deze kan worden aangepast. Alleen in wijken waar woningcorporaties veel woningen in bezit hebben, zien gemeenten dit als een minder groot probleem. Woningcorporaties kunnen immers besluiten nemen over grotere hoeveelheden woningen tegelijkertijd en ook bij de communicatie richting de huurder speelt de corporatie dan een belangrijkere rol.

Concluderend: de geïnterviewde gemeenten geven vrijwel allemaal aan dat het betrekken van burgers moeilijk is als die niet overtuigd zijn van de noodzaak van de energietransitie. Op dit punt zou het Rijk volgens de gemeenten een cruciale rol moeten spelen. Hier ervaren de gemeenten dus een afhankelijkheid ten opzichte van het Rijk. Op de meer praktische aspecten van het betrekken van burgers kunnen gemeenten wel van en met elkaar leren.

Proces

De vierde leervraag die in de Green Deal tekst is onderscheiden betreft het proces naar aardgasvrij. Hoe organiseer je het proces van het aardgasvrij maken van woningen? In de Energieagenda is aangegeven dat gemeenten een regierol hebben in de warmtetransitie; dat zij verantwoordelijk zijn voor de inrichting van het proces en het betrekken van de verschillende stakeholders.

Groningen, Leiden, Nijmegen en Utrecht hebben niet aangegeven dat zij obstakels zien met betrekking tot het proces. Zij lijken het proces voor hun gemeente al goed uitgewerkt te hebben. Andere gemeenten gaven echter aan het lastig te vinden om het proces met alle verschillende partijen goed te laten verlopen en om alle belangen goed tegen elkaar af te wegen. Twee gemeenten geven zelfs aan dat ze behoefte hebben aan een blauwdruk van hoe ze het proces moeten doorlopen.

Er zijn twee factoren die het uitwisselen van kennis op het gebied van het proces bemoeilijken. Allereerst vereist het aanleggen van aardgasvrije nieuwbouw een heel ander proces dan het aardgasvrij maken van bestaande woningen. Ook ziet het proces er fundamenteel anders uit wanneer de gemeente het proces begint met het betrekken van burgers dan wanneer de gemeente hen pas in een later stadium betreft. Als burgers pas in een later stadium worden betrokken, betekent dit dat de gemeente al moet weten wat de mogelijke warmteopties zijn en wanneer er natuurlijke momenten voor verandering zullen zijn, terwijl het direct betrekken van burgers inhoudt dat al deze aspecten door de gezamenlijke stakeholders samen worden verkend.

Concluderend: de inrichting van het lokale transitieproces is niet voor alle gemeenten een leervraag. Voor de gemeenten waarvoor dit wel het geval is, geldt dat zij de kennishiaten in principe wel kunnen adresseren. Of er ook van elkaar geleerd kan worden hangt echter af van de overeenkomsten tussen gemeenten voor wat betreft de bovengenoemde factoren.

Techniek

De laatste leervraag die in de Green Deal tekst is onderscheiden, betreft techniek. In het Energierapport wordt gesteld dat de beslissingen omtrent de warmtevoorziening op lokaal en decentraal niveau genomen moeten worden. Dit betekent dat gemeenten, met bewoners, zullen moeten bepalen wat de beste warmtevoorziening gaat zijn voor een specifieke wijk. Gemeenten moeten daarvoor allereerst inzicht krijgen in de verschillende opties voor warmte die er zijn. Dit kan in de vorm van individuele opties zoals elektrificatie door middel van warmtepompen, of collectieve opties door middel van warmtenetten. Een warmtenet vereist een warmtebron. Dit kan een geothermische bron zijn, waarmee er warmte onder de aardkorst wordt gewonnen, er kan echter ook restwarmte van industriële processen of afvalcentrales gebruikt worden of er kan warmte gewonnen worden uit biomassa.

Welke optie voor welke wijk geschikt is, hangt af van de beschikbaarheid van een warmtebron en hoe de huizen gebouwd zijn. De elektrificatie van de warmtevraag vergt namelijk vergaande isolatie van gebouwen. Bij woningen waar dit niet mogelijk is, is een warmtenet mogelijk beter geschikt. Het is voor gemeenten zaak om inzicht te krijgen in de verschillende warmteopties en de implicaties van de verschillende technieken, om op basis daarvan aan de slag te gaan met de wijken. Het grootste deel van de geïnterviewde gemeenten is hier al mee bezig. Zo zijn er verschillende gemeenten die

kaarten hebben laten maken van de haalbaarheid van verschillende warmte opties en maken andere gebruik van modellen om dit uit te zoeken.

Concluderend: met betrekking tot de techniek is er niet zozeer sprake van een gedeelde leervraag: de situaties per wijk zijn dusdanig uniek, dat het uitwisselen van kennis en ervaring met andere gemeenten van weinig toegevoegde waarde is. De lokale omstandigheden zijn immers doorslaggevend voor het bepalen van de beste technische oplossingen. Het is mogelijk dat in een latere fase, bijvoorbeeld op het moment van implementatie van de techniek, uitwisseling van kennis en ervaring meer van toegevoegde waarde is.

Conclusie Leervragen

In de Green Deal tekst zijn vijf leervragen benoemd. Vier van deze leervragen zijn gedeelde leervragen. De gemeenten blijken de hiaten in hun kennis met betrekking tot deze leervragen goed te kunnen benoemen. Hieruit kan echter nog niet geconcludeerd worden dat er voldaan wordt aan de voorwaarden voor sociaal leren. Bij elke leervraag bleken beperkende factoren aanwezig te zijn voor het initiatief dat de actoren in de community (kunnen) nemen om te leren. Afhankelijkheid van het Rijk was een van de belangrijkste beperkende factoren. Deze factor speelde bij drie leervragen een rol.

5.1.3 Overeenkomst in kennisbehoefte

In de vorige paragraaf is gesteld dat een belangrijk aspect van Joint Enterprise is dat actoren in de Community of Practice zich bewust zijn van hiaten in hun kennis en deze adresseren om tot (nieuwe) gedeelde kennis te komen. Uit de interviews blijkt, dat het niet alleen gaat om het adresseren van vragen, maar dat er ook overeenkomst moet zijn in kennisbehoefte tussen de actoren om sociaal leren te realiseren. Binnen de Green Deal Aardgasvrije Wijken zijn er drie typen kennisbehoeften.

Zo geven zowel Rijk als verschillende gemeenten aan dat ze vooral **voorbeelden en ervaringen** willen uitwisselen; dat ze met elkaar kunnen praten over wat ze hebben geprobeerd, wat er goed ging en wat de valkuilen zijn. Deze interactie over de voorbeelden en ervaringen leveren gemeenten inzichten op die ze vervolgens kunnen toepassen in hun eigen situatie. Voor het Rijk leveren deze concrete ervaringen inzichten op over de hoeveelheid kennis, capaciteit, geld en tijd die dit vraagstuk vergt, wat als input gebruikt kan worden om het nationale beleid hierop aan te passen.

Verschiedende gemeenten geven echter aan vooral behoefte te hebben aan **feitelijke informatie over de beleidsontwikkelingen** bij het Rijk. Het is voor gemeenten geen vanzelfsprekendheid dat ze op de hoogte zijn van wat er gebeurt binnen de transitiepaden of welke regelgeving er in ontwikkeling is. Zo gaf een beleidsmedewerker bij een van de gemeenten aan dat hij *'een keer iets heeft gelezen dat ze de warmtewet gaan aanpassen'*, maar dat hij daar verder weinig informatie over kon vinden. Voor gemeenten is deze feitelijke informatie vanuit het Rijk een belangrijk onderdeel van het leren en de kennisuitwisseling binnen de Green Deal.

Het laatste type kennisbehoefte is de behoefte aan **concrete handvatten**, een *'blauwdruk'* van hoe gemeenten de transitie moeten doorvoeren of een *'samenvatting die ze in een uurtje door kunnen kijken'*. Vanuit de stuurgroep wordt hierbij wel de kanttekening geplaatst dat het nog niet mogelijk is om deze handvatten te bieden, er is immers nog niemand die de antwoorden heeft die nodig zijn om een blauwdruk te maken.

In de Green Deal Aardgasvrije Wijken hebben verschillende actoren uiteenlopende kennisbehoeften. Dit betekent dat aan de voorwaarde *overeenkomst in kennisbehoefte* slechts in beperkte mate wordt voldaan. Dit heeft mogelijk een negatief effect op de mate van Joint Enterprise in de community of practice.

5.2 Mutual Engagement

Uit de analyse van de onderzoeksdata bleek dat de randvoorwaarde Mutual Engagement zich binnen de context van de Green Deal Aardgasvrije Wijken manifesteerde in 3 specifieke voorwaarden. Deze voorwaarden zijn: gelegenheid om in interactie te leren (5.2.1) mate van wederkerigheid (5.2.2) en de meerwaarde ten opzichte van andere initiatieven (5.2.3).

5.2.1 Gelegenheid om in interactie te leren

Interactie tussen gemeenten onderling en tussen gemeenten en de stuurgroep over de inhoudelijke focus van de Green Deal en afstemming van activiteiten zijn essentieel voor het realiseren van Mutual Engagement: wederzijdse betrokkenheid en binding tussen de actoren Van deze activiteiten lijkt er gedurende de dataverzameling echter maar in beperkte mate sprake te zijn geweest.

Zo draaide het bij de ondertekening van de Green Deal vooral om de wethouders, die voor de Deal tekenden en minder over de beleidsmedewerkers die binnen de Green Deal deel uitmaken van de community of practice.

Er is in de periode maart - november 2017 slechts één bijeenkomst geweest, hierbij waren zowel partijen als partners aanwezig. Een van de respondenten gaf echter aan dat hier maar beperkte mogelijkheid was om te netwerken, omdat een belangrijk deel van het programma in beslag werd genomen door het overbrengen van informatie vanuit de ministeries. In het programma van de dag was wel ruimte voor match-making, maar dit bleek voornamelijk te gaan op interactie tussen de gemeenten en de partners van de deal en niet zozeer om interactie tussen de gemeenten onderling. Verder zijn er geen gelegenheden georganiseerd in groter verband waarbij een grote groep gemeenten kon participeren.

De grote gemeenten geven wel aan dat ze onderling veel interactie hebben en inhoudelijke kennis uitwisselen. Dit was ook te verwachten, aangezien deze gemeenten buiten de Green Deal om ook al goed contact met elkaar hadden. Ook in het kader van de Green Deal heeft de G4 aparte werksessies gehad. Hierbij waren andere Green Deal gemeenten niet aanwezig, wel enkele leden van de stuurgroep.

De kleine gemeenten daarentegen gaven aan onderling nog weinig contact te hebben en ook weinig tot geen inzicht te hebben in waar de andere Green Deal gemeenten mee bezig zijn. De uitzondering hierop zijn de relaties die de gemeenten al hadden. Gemeenten die bij elkaar in de buurt liggen en die al intensief contact hadden, gaven aan dat ze nu soms ook contact hebben over de Green Deal. Uit de interviews blijkt dat geen van de gemeenten door de Green Deal Aardgasvrije Wijken contact heeft met gemeenten waarmee ze eerder nog geen contact hadden.

Er is wel interactie tussen de gemeenten en de verschillende betrokken ministeries. Vrijwel alle geïnterviewde gemeenten gaven aan dat ze dit contact waarderen. Een aantal van de beleidsmedewerkers bij de gemeenten geeft aan dat dit de eerste keer is dat ze een contactpersoon hebben bij de ministeries. Voor de gemeenten is het lastig om een ingang te krijgen bij de Rijksoverheid wanneer ze niet weten wie ze specifiek moeten benaderen, de Green Deal heeft ervoor gezorgd dat ze die ingang nu wel hebben. De beleidsmedewerkers bij de ministeries geven aan dat er daar ook gebruik van wordt gemaakt en dat er nu regelmatig gebeld wordt door de gemeenten.

Uit het voorgaande blijkt dat er uit het moment van dataverzameling nog weinig sprake was van interactie en dat er aan de voorwaarde *gelegenheid om in interactie te leren* dus maar in zeer beperkte mate is voldaan. De dataverzameling betrof echter slechts het eerste halfjaar van de doorloop van in totaal twee jaar. Het kan hierdoor dat er meer gelegenheid is geweest om te

interacteren en te leren na de dataverzamingsperiode en dat het gevoel van verbondenheid nog gegroeid kan zijn.

5.2.2 Mate van wederkerigheid

Uit de interviews blijkt dat wederkerigheid ook een belangrijke voorwaarde voor Mutual Engagement is. Dit is binnen de Green Deal niet vanzelfsprekend. Zo geeft een beleidsmedewerker van een kleine gemeente aan dat bij hem het gevoel heerst dat zijn gemeente weinig ervaringen heeft waar de andere gemeenten, zeker de grote gemeenten, iets aan hebben. Tegelijkertijd denkt hij wel dat zijn gemeente veel kan leren van de grote gemeenten. Een van de respondenten vanuit RVO geeft aan dat hij een vergelijkbaar geluid ook vanuit de grote gemeenten heeft gehoord. Namelijk dat de grote gemeenten elkaar voornamelijk als goede gesprekspartners zien en niet het gevoel hebben dat de ervaringen van kleine gemeenten voor hen veel toegevoegde waarde hebben.

Binnen de Green Deal kan hierdoor een situatie ontstaan waar van de grote gemeenten gevraagd wordt veel input en ervaringen te leveren aan de Green Deal en dat andere gemeenten voornamelijk komen halen. Dit kan ertoe leiden dat bepaalde deelnemers aan de Green Deal met elkaar gaan optrekken en dat er minder sprake is van shared activities binnen de gehele Green Deal.

Daarnaast geeft een van de respondenten aan dat ze verwacht vooral van hun eigen ervaringen binnen de gemeente te kunnen leren en niet zo zeer van andere gemeenten. Dit omdat de situaties in de verschillende wijken dusdanig anders zijn.

Uit het bovenstaande blijkt dat er binnen de Green Deal slechts in beperkte mate voldaan wordt aan de voorwaarde van wederkerigheid.

5.2.3 Meerwaarde

Of er sprake is van Mutual Engagement hangt ook af van de meerwaarde die de Green Deal biedt ten opzichte van andere (concurrerende) initiatieven. Buiten de Green Deal om worden er ook programma's en activiteiten georganiseerd met betrekking tot de warmtetransitie die ook interessant zijn voor de Green Deal gemeenten. Zo organiseren netbeheerders, provincies en bedrijven organiseren ook workshops en inspiratiedagen rondom dit thema (o.a. Voskuilen, 2017, Provincie Noord-Holland, 2017 & Van Suylekom, 2017). Ook zijn er verschillende regionale initiatieven, zoals het Zeeuws Energieakkoord en overleggen in het kader van de Regionale Energie Strategieën, waarbij verschillende gemeenten betrokken zijn. De partijen kunnen hierdoor ook een deel van hun kennisbehoefte vervullen buiten de Green Deal om.

Zo geeft de Gemeente Nijmegen aan dat het Gelders Energieakkoord meerwaarde biedt ten opzichte van de Green Deal, omdat daar niet alleen de onderwerpen van de Green Deal besproken worden, maar ook de bredere context van de energietransitie. Bovendien is er intensiever contact met de partijen binnen het Gelders Energieakkoord en biedt het akkoord ook mogelijkheden voor een gerichte lobby.

Uit het bovenstaande blijkt dat voor een aantal gemeenten aan de voorwaarde *meerwaarde* nauwelijks wordt voldaan.

5.3 Shared repertoire

Uit de analyse van de onderzoekdata bleek dat de randvoorwaarde Shared Repertoire zich binnen de context van de Green Deal Aardgasvrije Wijken manifesteerde in 3 specifieke voorwaarden. Deze voorwaarden zijn: het hebben van voldoende ervaringen (5.3.1) de beschikbaarheid van communicatiemiddelen (5.3.2) en het verzamelen en beschikbaar maken van inzichten (5.3.3).

5.3.1 Voldoende Ervaringen

Om van elkaar te kunnen leren binnen een Community of Practice, is het van belang dat er voldoende ervaringen zijn om uit te wisselen en op te kunnen reflecteren. Dit punt wordt door verschillende gemeenten gemaakt. Deze gemeenten geven aan dat ze binnen de Green Deal vooral van de ervaringen van andere gemeenten willen leren. Meerdere respondenten (3) geven aan dat ze hopen dat andere gemeenten concrete ervaringen hebben over succesvolle en minder succesvolle acties die ze hebben ondernomen. Ook hopen ze vooral te leren van gemeenten die al verder zijn in het proces naar aardgasvrij dan zichzelf, om zo te voorkomen dat ze zelf het wiel moeten uitvinden. Een enkele gemeente geeft ook heel nadrukkelijk aan dat als zij binnen de gemeente hebben geleerd, ze deze lessen ook graag aan andere willen meegeven.

Meerdere gemeenten en respondenten vanuit RVO geven wel aan dat ze niet weten in hoeverre deze ervaringen er bij andere gemeenten zijn. Dit wijst erop dat de voorwaarde *voldoende ervaringen* maar in beperkte mate aanwezig is.

5.3.2 Communicatiemiddelen

Uit de interviews blijkt dat een belangrijke voorwaarde voor Shared Repertoire is dat er voldoende communicatiemiddelen zijn om de ervaringen en inzichten te kunnen delen. Er blijkt inmiddels een aanzienlijk aantal communicatiemiddelen te zijn gecreëerd om kennis te delen en informatie te verkrijgen: een nieuwsbrief, website en een online forum.

Vanuit het Ministerie van Economische Zaken en RVO wordt er een **nieuwsbrief** gestuurd naar alle partijen en partners van de Green Deal. In deze nieuwsbrief worden de beleidsontwikkelingen bij het Rijk beschreven. Gemeenten, zowel partners als partijen, kunnen ook korte artikelen insturen voor in de nieuwsbrief over waar ze in hun gemeente mee bezig zijn. Ook kunnen partners in de nieuwsbrief aangeven wanneer ze bijeenkomsten of activiteiten organiseren die eventueel relevant kunnen zijn voor de gemeenten. Uit analyse van de nieuwsbrieven blijkt echter dat de input van gemeenten relatief beperkt is.

Ook heeft de Green Deal een **webpagina** op de website van RVO, met als doel om relevante informatie beschikbaar te stellen. De website voldeed aan het einde van de dataverzamelingsperiode echter nog niet aan de verwachtingen die de partijen hadden voor de website. Dat blijkt uit onder andere uit onderstaand fragment uit een van de interviews:

Je hebt de website van RVO, ik ben erop geweest, ik ben heel hard gaan huilen. Want het is gewoon blegh. Maar goed, dat komt omdat ik websites gewend ben die gewoon mooi zijn en die netjes aangegeven worden, waar je dingen makkelijk kan vinden. Waar het niet drie uur duurt als je op een linkje klikt dat je ergens opkomt. Daar wordt ik niet heel blij van, maar dat is gewoon wat we nu hebben. We moeten daar gewoon even mee werken nu. – Stuurgroeplid Ministeries 1

Tot slot is er een besloten **Forum** voor de partijen en partners van de Green Deal Aardgasvrije Wijken. Het forum is bedoeld als een instrument om gemakkelijk kennis op te halen en te delen. Er zouden daar zowel kleine kennisdossierjes opgebouwd kunnen worden, als dat het een plek is waar gemeenten elkaar vragen stellen en hun ervaringen delen. Een van de stuurgroepleden gaf wel aan praktische obstakels te zien bij het forum, namelijk dat het lastig is om een forum actief te houden. Als gemeenten een vraag stellen op het forum weten ze namelijk niet van wie of wanneer ze een antwoord krijgen, wat de barrière om actief deel te nemen op het forum zou kunnen belemmeren.

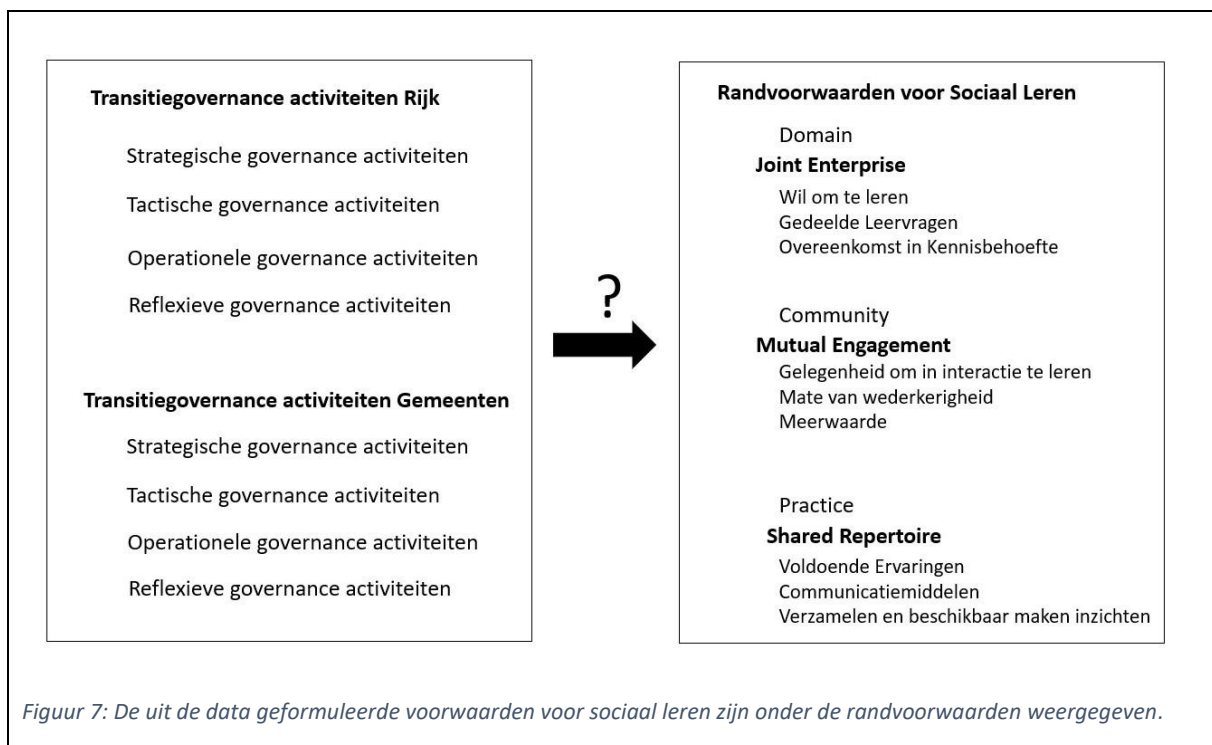
Aan de voorwaarde dat er voldoende communicatiemiddelen moeten zijn, wordt binnen de Green Deal in grote mate voldaan. Uit de analyse blijkt echter dat geen van de communicatiemiddelen nog optimaal functioneert om de community te helpen de eigen ontwikkelingen vanuit meerdere perspectieven te begrijpen en nieuwe kennis te ontwikkelen, wat nodig is voor het opbouwen van een Shared Repertoire.

5.3.3 Verzamelen en beschikbaar maken van inzichten

Om een Shared Repertoire te kunnen opbouwen, moeten ervaringen met voldoende context zijn beschreven en vastgelegd. Voor de Green Deal Aardgasvrije Wijken is het nog niet duidelijk hoe dit vorm moet krijgen. De stuurgroep en RVO waren dit aan het einde van de dataverzamelingsperiode nog aan het bespreken. Ter discussie stond nog hoe ervaringen verzameld moesten worden en hoe die vervolgens beschikbaar gemaakt konden worden, bijvoorbeeld in de vorm van testimonials of beleidsdocumenten.

Twee voorbeelden waaruit blijkt dat aan deze voorwaarde nog niet voldoende is voldaan, zijn de volgende. Allereerst heeft het secretariaat van de Green Deal interviews afgenomen met alle partij- en partnergemeenten. Het idee hiervan was om per gemeente een factsheet te maken van alle relevante informatie. Een half jaar na de start van de Green Deal was deze informatie nog niet beschikbaar. Het tweede voorbeeld betreft informatie die is opgehaald tijdens de startbijeenkomst. Bij deze bijeenkomst waren er verschillende postervellen opgehangen, waar gemeenten hun contactgegevens konden achterlaten als zij ervaring hadden met het desbetreffende onderwerp. Het idee was dat op deze manier gemakkelijk een overzicht gemaakt zou kunnen worden van de ervaringen die er al waren. Ook hier geldt dat er een half jaar na de start van de Green Deal nog niets met deze gegevens gedaan was.

5.4 Conclusie

In dit hoofdstuk stond de vraag centraal in hoeverre de randvoorwaarden voor sociaal leren aanwezig zijn binnen de Green Deal. Uit analyse van de data konden voor zowel Joint Enterprise als

Mutual Engagement en Shared Repertoire specifieke voorwaarden worden gedestilleerd. Deze zijn terug te zien in Figuur 7.

Zo vallen de voorwaarden *Wil om te leren*, *Gedeelde Leervragen* en *Overeenkomst in kennisbehoefte* onder Joint Enterprise. Aan de wil om te leren wordt in zekere mate voldaan. Aan de voorwaarde gedeelde leervragen werd slechts in beperkte mate voldaan, aangezien er bij elke leervraag sprake was van beperkende factoren en ook aan de voorwaarde *overeenkomst in kennisbehoefte* werd er slechts in beperkte mate voldaan. Aan de randvoorwaarde Joint Enterprise wordt binnen de Green Deal Aardgasvrije Wijken dan ook maar in beperkte mate voldaan.

De specifieke voorwaarden die onder de randvoorwaarde Mutual Engagement vallen zijn: *gelegenheid om in interactie te leren*, *de mate van wederkerigheid* en *de meerwaarde van de Green Deal ten opzichte van andere initiatieven*. Aan de voorwaarde *gelegenheid om in interactie te leren* wordt maar in zeer beperkte mate voldaan en aan de voorwaarde *wederkerigheid* wordt maar in beperkte mate voldaan. Voor een aantal gemeenten wordt aan de voorwaarde *meerwaarde* nauwelijks voldaan, aangezien zij ook onderdeel uitmaken van andere initiatieven met dezelfde of meer functies dan de Green Deal Aardgasvrije Wijken. Hieruit blijkt dat aan de randvoorwaarde Mutual Engagement maar in zeer beperkte mate wordt voldaan.

Er zijn drie voorwaarden die onder de randvoorwaarde Shared Repertoire vallen, dit zijn: *voldoende ervaringen*, *communicatiemiddelen* en *het verzamelen en beschikbaar maken van inzichten*. Aan de voorwaarde dat er voldoende communicatiemiddelen moet zijn, wordt in de Green Deal in grote mate voldaan. De andere twee voorwaarden zijn echter maar in zeer beperkte mate aanwezig. De randvoorwaarde Shared Repertoire is dan ook maar in beperkte mate aanwezig.

De conclusie van dit hoofdstuk is dan ook dat aan geen van de randvoorwaarden Joint Enterprise, Mutual Engagement en Shared Repertoire volledig wordt voldaan.

Een belangrijke kanttekening die hierbij wel gemaakt moet worden, is dat Wenger (2000) deze randvoorwaarden breder definieert dan de voorwaarden die in dit onderzoek uit de analyse bleken. Zo geeft Wenger aan dat Joint Enterprise ook het open blijven staan voor emergente ontwikkelingen omvat, dat Mutual Engagement ook draait om vertrouwen en dat Shared Repertoire niet alleen het opbouwen van praktijkervaring omvat maar ook reflectie daarop. Over deze aspecten van de randvoorwaarden kan op basis van dit onderzoek niets gezegd worden. De invloed van de transitiegovernance activiteiten op deze aspecten valt dan ook buiten de scope van dit onderzoek.

6 Transitiegovernance activiteiten van het Rijk

In dit hoofdstuk staat de volgende deelvraag centraal: Hoe beïnvloeden transitiegovernance activiteiten van het Rijk de randvoorwaarden voor sociaal leren? In de eerste vier paragrafen wordt beschreven welke transitiegovernance activiteiten het Rijk heeft uitgevoerd in de periode tot november 2017. Het overzicht van de governance activiteiten is tot stand gekomen op basis van de interviews en document-analyse. De activiteiten zijn geclusterd aan de hand van het transitiegovernance model van Loorbach (2007). Zo wordt in paragraaf 6.1 ingegaan op de strategische governance activiteiten van de Rijksoverheid, in paragraaf 6.2 op de tactische governance activiteiten, in paragraaf 6.3 op de operationele governance activiteiten en in paragraaf 6.4 op de reflexieve governance activiteiten. In paragraaf 6.5 worden de transitiegovernance activiteiten van het Rijk gekoppeld aan de randvoorwaarden voor sociaal leren die in hoofdstuk 5 zijn beschreven. In deze analyse wordt beargumenteerd hoe de randvoorwaarden voor sociaal leren beïnvloed zijn door de transitie governance activiteiten van het Rijk.

6.1 Strategische governance activiteiten

De Rijksoverheid heeft verschillende strategische activiteiten uitgevoerd in de periode voor de dataverzameling. Allereerst het ondertekenen van het Parijs Akkoord in december 2015, waarmee een duidelijk signaal werd afgegeven dat er beleidsveranderingen aan zouden komen. Hierna werd in januari 2016 door het Ministerie van Economische Zaken het Energierapport uitgebracht. Dit rapport schetst een toekomstbeeld en de eerste hoofdlijnen van het beleid dat nodig is om dat toekomstbeeld te realiseren. Het Energierapport beoogt een integrale visie te geven op de toekomstige energievoorziening door een ambitie te schetsen voor 2050 van Nederland op basis van drie uitgangspunten:

- Sturen op CO₂-reductie;
- Het verzilveren van economische kansen;
- Energie als integraal onderdeel van het van het ruimtelijk beleid.

Ook wordt in het Energierapport een onderscheid gemaakt in verschillende transitiepaden op basis van de energiefuncties: ruimteverwarming, proceswarmte in de industrie, vervoer, en kracht en licht. In de Energieagenda wordt verder gebouwd op deze principes en functionaliteiten, hoewel ze iets anders gedefinieerd zijn: Ruimteverwarming is lage temperatuurwarmte geworden en proceswarmte in de industrie is hoge temperatuurwarmte. De Energieagenda beoogt niet alleen een helder en ambitieus perspectief te schetsen richting 2050, maar ook al voor 2030.

De hier genoemde documenten zijn het resultaat van strategische activiteiten. Het gaat in deze beleidsdocumenten namelijk over lange termijn doelstellingen, waarin op grote lijnen de richting van het beleid wordt weergegeven. Hierdoor vindt probleemstructurering plaats; er zijn verschillende transitiepaden onderscheiden en per transitiepad is een indicatie gegeven van de actoren die hierin een belangrijke rol in spelen. Ook uitspraken als ‘we moeten van het gas af’, die in de Energieagenda zijn gedaan, werken probleem structurerend.

6.2 Tactische Governance activiteiten

In het Energierapport en de Energieagenda zijn de kaders van het beleid vastgesteld en ook de te behalen doelen van het beleid, maar in deze beleidsdocumenten is het ‘hoe’ nog niet uitgewerkt. Nadat de Energieagenda in december 2016 was uitgekomen, zijn de ministeries van Economische Zaken, Infrastructuur en Milieu en Binnenlandse Zaken en Koninkrijksrelaties zich dan ook bezig gaan houden met het uitwerken van de transitiepaden. Voor het transitiepad lage temperatuurwarmte, waar de Green Deal Aardgasvrije Wijken onder valt, is er een Warmtetafel ingericht met

verschillende werktafels. Binnen de Warmtetafel zijn naast overheden, ook vertegenwoordigers van het bedrijfsleven en andere actoren uit het veld betrokken om mee te denken over de vragen hoe het transitiepad vorm moet gaan krijgen en welke acties ondernomen moeten worden. Aan deze werktafels wordt onder andere nagedacht over het tempo waarin de CO₂-reductie moet plaatsvinden en wat mogelijke tussenliggende doelen kunnen zijn. Wat er binnen de Warmtetafel gebeurt, is het concretiseren van abstracte doelstellingen in duidelijke maatregelen; dit is dan ook een tactische activiteit.

Op het eerste gezicht kan het lijken alsof de creatie van de warmtetafel gezien kan worden als de oprichting van een transitiearena, wat een structurele activiteit is. Dit zou echter een onjuiste analyse zijn: een transitiearena is per definitie geen administratief platform, terwijl de warmtetafel door RVO (RVO, 2017) wordt omschreven als een 'politiek bestuurlijk overleg' en daarmee wel een administratief platform is. Een transitiearena is een netwerk van innovaties en innovatoren, niet van overheden en bedrijfsleven. Deze laatst genoemde typen actoren worden juist in het kader van de tactische transitiegovernance activiteiten betrokken, in transitienetwerken. Dit zijn actoren die baat hebben bij het stimuleren, bevorderen en beïnvloeden van de richting van de transitie, die hun activiteiten op elkaar af stemmen om dichter bij de strategische doelen te kunnen komen.

6.3 Operationele governance activiteiten

Hoewel de focus van de Rijksoverheid op het moment van dataverzameling duidelijk ligt op het uitwerken van de verschillende transitiepaden – tactische governance activiteiten – is zij door middel van de Green Deals ook bezig met operationele activiteiten. De Green Deal Aardgasvrije Wijken kan namelijk gezien worden als een transitie experiment: een praktisch experiment dat past in de visie van het nieuwe en fundamenteel andere systeem en/of bijdraagt aan de doelen van de transitie. De concrete ervaringen die binnen de gemeenten in de Green Deal worden opgedaan, kunnen gebruikt worden om de strategische en tactische activiteiten aan te scherpen en aan te passen. Dit is ook een expliciet geformuleerde doelstelling van de Green Deal Aardgasvrije Wijken in de Green Deal tekst.

Transitie experimenten kunnen op drie verschillende manieren bijdragen aan een transitie: door te verdiepen, te verbreden en op te schalen. De Green Deal Aardgasvrije Wijken is een combinatie tussen verdiepende en verbredende experimenten: er worden zoveel mogelijk actoren betrokken om te leren over een specifieke situatie in zijn context (verdiepend) én er worden gelijktijdig verschillende experimenten uitgevoerd in verschillende contexten, waardoor alle experimenten een iets andere invulling hebben (verbredend). Van opschalen, het inbedden van de experimenten in het regime is binnen de Green Deal Aardgasvrije Wijken nog geen sprake.

Omdat de Green Deal gezien kan worden als operationele activiteit vanuit de Rijksoverheid, is het hier ook noodzakelijk om stil te staan bij de governance van de Green Deal Aardgasvrije Wijken. Hierbij is het allereerst belangrijk om de kanttekening te maken dat gedurende de dataverzameling, de Green Deal zich in een opstartfase bevond. Dit werd door zowel stuurgroepleden, als door verschillende gemeenten aangegeven. Het kan hierdoor zijn dat de governance-activiteiten nog maar in beperkte mate plaats hebben gevonden.

6.3.1 Selectie van partijen

Het idee was dat de Green Deal Aardgasvrije Wijken een relatief kleine groep gemeenten zou omvatten, zo waren er in de eerste instantie slechts vijf gemeenten betrokken: Utrecht, Groningen, Amsterdam, Den Haag en Rotterdam. Vanaf het moment dat er over de komst van deze Green Deal gecommuniceerd werd, bleken er echter veel meer gemeenten interesse te hebben. Er waren zelfs zoveel gemeenten die partij wilden worden in de deal, dat dit niet haalbaar was. Er is toen besloten in overleg tussen het beleidsmedewerkers van het Ministerie van Economische Zaken en

Binnenlandse Zaken en Koninkrijksrelaties om een selectie te maken aan de hand van een drietal selectiecriteria:

- De gemeente moest een selectie hebben gemaakt van één of meerdere wijken die in aanmerking komen om op (korte) termijn aardgasvrij ingericht te worden op basis van een warmte-koude kaart of een andere gedegen onderbouwing;
- De gemeente moest de stakeholders hebben geïdentificeerd waarmee het proces zou worden doorlopen en deze stakeholders moesten betrokken zijn in de selectie van de wijken;
- De gemeente moest de ondersteuning van hun College van Burgemeester en Wethouders hebben om het experimenteerproces in gang te zetten.

Uit de interviews met de beleidsmedewerkers van de ministeries (respondent stuurgroep ministeries 1 en 2) bleek dat zij de verwachting hadden dat er maar enkele gemeenten aan deze criteria zouden voldoen. Ze gingen er vanuit dat er maar een kleine selectie gemeenten over zou blijven die onderdeel zouden worden van de Green Deal. De criteria werden niet getoetst, maar de gemeenten moesten zelf aangeven of ze eraan voldeden. Uiteindelijk gaven 31 gemeenten aan te voldoen aan de criteria en zijn daarmee partij geworden in de Green Deal Aardgasvrije Wijken. Uit verschillende interviews, met zowel gemeenten als stuurgroepleden, bleek dat er later in het proces nog wel verschillen naar voren kwamen in de mate waarin de Green Deal gemeenten voldoen aan de criteria. Zo zijn er meerdere gemeenten die nog geen wijk hadden aangewezen, heeft in sommige gevallen een wethouder toegezegd in plaats van het hele College van B&W of zijn nog niet alle stakeholders betrokken (stuurgroep ministeries 2).

Een van de respondenten vanuit de stuurgroep geeft dan ook aan dat de Green Deal nu niet uit de beste selectie gemeenten bestaat, omdat er een groep koplopers is en er gemeenten partij zijn die niet zoveel doen. Maar, wat belangrijker is, is dat er ook gemeenten zijn die wel actief bezig zijn in de praktijk en al een stap verder zijn, die *niet* betrokken zijn bij de Green Deal.

6.3.2 Structuur van de Green Deal

Gezien de hoeveelheid partijen die deelnemen aan de Green Deal Aardgasvrije Wijken was het nodig om een soort organisatiestructuur aan te brengen. Zo is er een **stuurgroep**, die bestaat uit een beleidsmedewerker vanuit het Ministerie van Economische Zaken, het Ministerie van Binnenlandse Zaken en Koninkrijksrelaties en het Ministerie van Infrastructuur en Milieu. Daarnaast zitten een issuemanager van Netbeheer Nederland, een medewerker Energie van de Vereniging Nederlandse Gemeenten en de programmamanager Energietransitie van het Interprovinciaal Overleg in de stuurgroep. De beleidsmedewerker vanuit het Ministerie van EZ gaf aan dat de stuurgroep onder andere nodig is om te zorgen de verantwoordelijkheden van de Green Deal beter gespreid zijn. Doordat zij met de gemeente Utrecht de initiator van de Green Deal was, was zij lange tijd het voornaamste aanspreekpunt voor alle vragen en ideeën van zowel partijen als partners. Dit was geen houdbare situatie, zeker niet omdat zij ook de vertegenwoordiger van het Ministerie van Economische Zaken binnen de Green Deal is. De stuurgroep moet hier de uitkomst voor bieden. De leden van de stuurgroep hebben wel beperkte capaciteit beschikbaar voor de Green Deal naast hun andere werkzaamheden. Ook geven respondenten vanuit de stuurgroep (respondent stuurgroep ministeries 2, respondent stuurgroep 5) in interviews aan dat de term stuurgroep niet helemaal toepasselijk is, aangezien het niet de functie van de groep is om richting te geven aan de Green Deal. De functie ligt meer in het overzicht houden, bespreken van de vragen die opkomen en het bewaken van de voortgang.

De stuurgroep wordt bijgestaan door het **secretariaat** van de Green Deal bij de Rijksdienst voor Ondernemend Nederland (RVO). Het secretariaat doet de verslaglegging van de bijeenkomsten van

de stuurgroep en is daarnaast verantwoordelijk voor het creëren en bijhouden van de website, het forum en het emailadres van de Green Deal. Een stuurgroep lid vanuit de ministeries (respondent stuurgroep ministeries 2) vertelde dat de initiële rol van RVO in het leveren van deskundigheid zat, vandaar dat de betrokken RVO medewerkers afkomstig waren vanuit het expertcentrum warmte. Maar omdat er zoveel meer aanmeldingen waren dan verwacht, was er een andere rolinvulling door RVO nodig. Het secretariaat moest zich meer gaan focussen op het organiseren en aanjagen van de partijen, wat hele andere vaardigheden zijn dan het leveren van de expertise waar ze in de eerste instantie om betrokken waren. Stuurgroep leden (ministeries 1 en 5) geven aan dat het belangrijk is dat RVO een actieve rol pakt in het ophalen en organiseren en beschikbaar maken van kennis, maar dat dit nog niet van de grond is gekomen.

Initieel waren de stuurgroep en het secretariaat de enige voorziene organisatie elementen binnen de Green Deal. Toch is er ook een **werkgroep** ontstaan. Deze werkgroep bestaat voor het overgrote deel niet uit partijen van de Green Deal, maar uit partners. Dit komt doordat een aantal van de partnerorganisaties had aangegeven te willen helpen bij de voorbereiding van de startbijeenkomst van de Green Deal en hiervoor een aantal keer is samengekomen. Na deze startbijeenkomst bleven deze partners samenkomen en kreeg hun overleg de naam werkgroep. Respondenten vanuit de ministeries vertelden echter dat in de opzet van de Green Deal nooit voorzien is in een werkgroep: er wordt ook geen werkgroep genoemd in de ondertekende Green Deal tekst. De werkgroep heeft daardoor ook geen concreet doel of mandaat. In de bijeenkomsten van de werkgroep ontstond daardoor irritatie, omdat het eigenlijk voor niemand duidelijk was wat er moest gebeuren in deze werkgroep. Na verschillende overleggen die door respondenten werden beschreven als ‘frustrerend’, is er besloten om de werkgroep toch doorgang te geven, maar om in elke sessie een onderwerp uit te diepen en te bespreken. Organisaties die deelnemen in de werkgroep zijn o.a. Klimaatverbond, Kennisland, TNO, Platform 31, Smart Energie Cities, Stichting HIER Klimaatbureau. Verder was het secretariaat vanuit RVO aanwezig, net als een vertegenwoordiger vanuit de VNG en vertegenwoordiging vanuit de Ministeries.

6.3.3 Doelen

In de Green Deal tekst die op 12 maart 2017 is ondertekend in Utrecht, zijn verschillende doelstellingen opgenomen.

1. Het bespoedigen van de ontwikkeling van aardgasvrije wijken.
2. Het als partijen gezamenlijk genereren van input voor het aanpassen van de condities op het gebied van: wetgeving; financieringsconstructies; verantwoordelijkheden en bevoegdheden; planning en richting van de aanpassingen en draagvlak en eigenaarschap bij burgers voor de beoogde veranderingen.
3. Kennisdeling en -ontwikkeling.

Deze doelen zijn echter niet dusdanig concreet geformuleerd, dat voortgang op deze doelen ook te meten is. Ook geven respondenten vanuit de gemeenten aan de Green Deal ‘zweverig’ vinden. Een van hen geeft aan dat ‘je iets ondertekent, maar niet precies weet hoe je er invulling aan moet geven.’ Doordat de doelen niet erg concreet zijn, geven een aantal respondenten ook aan dat ze de Green Deal meer als een inspanningsverplichting zien dan als een resultaatverplichting.

Een opmerking die specifiek bij de eerste doelstelling gemaakt kan worden, is dat er aan het einde van de looptijd van de Green Deal waarschijnlijk geen enkele wijk daadwerkelijk van het aardgas af is. De Green Deal heeft een looptijd van twee jaar, maar de verwachting die verschillende respondenten uitspreken is dat het proces dat de gemeenten moeten doorlopen langer zal zijn dan deze twee jaar. Het is aannemelijker dat aan het einde van de looptijd van de Green Deal gemeenten kunnen

beginnen met de uitvoering van de plannen of dat ze in elk geval verder kunnen komen in hun proces richting aardgasvrije wijken. Een van de stuurgroepleden geeft dan ook aan dat de einddatum van de Green Deal voornamelijk is gekozen, omdat de verwachting is dat er dan een aantal wetgevingstrajecten afgerond zullen zijn en niet omdat dit als realistisch tijdsplan werd gezien.

Met betrekking tot het doel kennisdeling en -ontwikkeling, is het belangrijk om op te merken dat het uitgangspunt zoals aangegeven in de Green Deal tekst hierbij is dat deze kennisdeling vraag gestuurd zal verlopen. Dit betekent dat de partijen een actieve rol moeten nemen in het ontsluiten van hun eigen kennis en in het aangeven van hun kennisbehoefte.

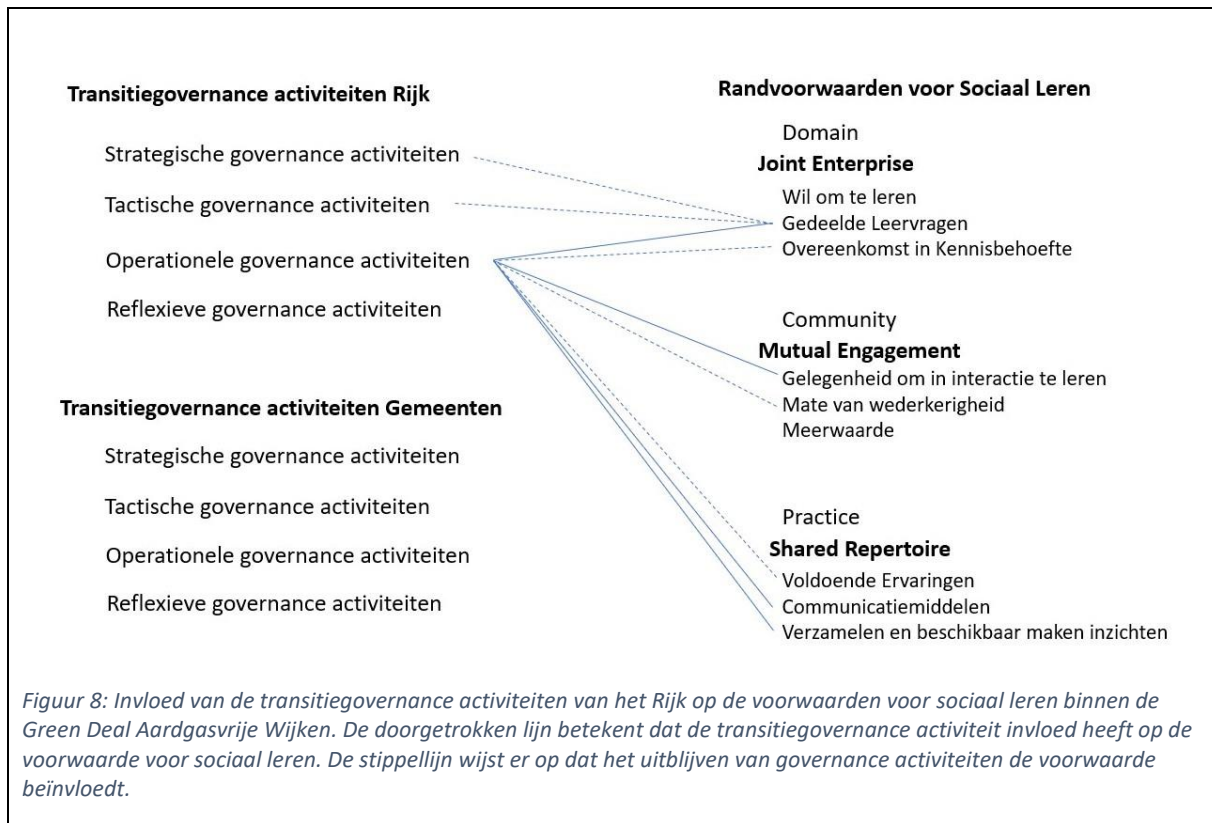
6.4 Reflexieve governance activiteiten

Reflexieve governance activiteiten zijn van alle governance activiteiten het lastigst te herleiden. Leren en reflecteren zijn, buiten formele evaluaties, immers vaak processen die niet expliciet aangekondigd zijn, of vastgelegd zijn in beleidsdocumenten. Vaak vinden deze activiteiten impliciet en gedurende het proces plaats. Het is daarom zeer aannemelijk dat er meer reflexieve activiteiten hebben plaatsgevonden dan de enkele activiteiten die hieronder benoemd worden.

Een van de grote reflexieve governance activiteiten die de Rijksoverheid heeft uitgevoerd is die energiedialoog. Tussen het uitbrengen van het Energierapport en de Energieagenda hebben drie ministeries gezamenlijk een energiedialoog georganiseerd, waarbij gedurende 3 maanden bijna 150 bijeenkomsten plaatsvonden met overheden, bedrijven, kennisinstellingen, organisaties en burgers. Het doel was om met elkaar te spreken over de manier waarop Nederland verduurzaamd kan worden en de input uit deze dialoog is gebruikt bij het tot stand komen van de Energieagenda.

Daarnaast is de expliciete aandacht voor kennisdeling binnen de Green Deal ook een vorm van reflexieve governance activiteiten: het doel is immers om met de opgedane kennis de strategische en tactische en operationele activiteiten aan te passen.

6.5 Analyse van de invloed van de transitiegovernance activiteiten van het Rijk op de randvoorwaarden voor sociaal leren

Het Rijk heeft een belangrijke rol gespeeld in het oprichten van de Green Deal Aardgasvrije Wijken. Allereerst heeft het Rijk de beslissing genomen om een Green Deal op te richten rondom dit vraagstuk en hebben de betrokken ministeries de Green Deal tekst opgesteld. Deze Green Deal tekst heeft voor een belangrijk deel de voorwaarden voor sociaal leren bepaald. Ook speelt het Rijk een belangrijke rol in de stuurgroep van de Green Deal, waar 3 van de 6 deelnemers afkomstig zijn van verschillende ministeries. Het secretariaat van de Green Deal, dat verantwoordelijk is voor een groot deel van de uitvoering van de Green Deal, wordt gevormd door medewerkers van RVO; een organisatie die aangestuurd wordt vanuit het Ministerie van Economische Zaken. Het Rijk heeft dus een belangrijke rol gehad in de totstandkoming en inrichting van de Green Deal. Maar hoe beïnvloeden de transitiegovernance activiteiten van het Rijk de randvoorwaarden voor sociaal leren die in hoofdstuk 5 zijn geïdentificeerd?

6.5.1 Strategische governance activiteiten

Er is een strategische governance activiteit die invloed heeft op een voorwaarde voor sociaal leren, namelijk op *gedeelde leervragen* en dan specifiek op de leervraag rondom het betrekken van burgers. Gemeenten geven hier namelijk aan een afhankelijkheid van het Rijk te ervaren. Deze afhankelijkheid betreft het feit dat gemeenten ervaren dat zij de verkeerde boodschapper zijn om de noodzaak van de transitie te verkondigen. Het Rijk zou dit in hun ogen beter kunnen doen dan de individuele gemeenten. Het Rijk heeft al wel strategische governance activiteiten uitgevoerd die hierop betrekking hebben, zoals de uitspraak van Minister Kamp dat 'we van het gas af moeten'. De gemeenten geven echter aan dat dit nog niet genoeg is om de attitude van burgers te veranderen. Een kanttekening die hierbij gemaakt moet worden is dat deze afhankelijkheid slechts een deel van

de leervraag betreft; op andere aspecten kunnen de gemeenten wel van en met andere actoren leren, bijvoorbeeld over het opzetten van een informatieavond.

Het vooralsnog uitblijven van deze strategische governance activiteiten van het Rijk heeft een negatieve invloed op een van de leervragen binnen de voorwaarde *Gedeelde Leervragen*.

6.5.2 Tactische governance activiteiten

Niet alleen de strategische governance activiteiten beïnvloeden de voorwaarde *Gedeelde Leervragen*, maar ook tactische. Het Rijk is gedurende de dataverzamingsperiode volop bezig met tactische activiteiten: het vertalen van abstracte doelstellingen in concrete beleidsmaatregelen. Twee belangrijke onderwerpen ter discussie zijn verandering in wetgeving en potentiële financieringsconstructies. Dit zijn twee van de vijf leervragen binnen de Green Deal. Doordat deze discussies bij het Rijk nog gaande zijn, is er voor de gemeenten in de Green Deal weinig houvast om ervaringen op te doen en uit te wisselen. Ook hier ervaren gemeenten een afhankelijkheid van het Rijk.

Het vooralsnog uitblijven van deze tactische governance activiteiten van het Rijk heeft een negatieve invloed op twee van de leervragen binnen de voorwaarde *Gedeelde Leervragen*.

6.5.3 Operationele governance activiteiten

Operationele governance activiteiten hebben positieve invloed gehad op de voorwaarde *Gedeelde Leervragen*, doordat het Rijk de Green Deal heeft opgezet met als doel om te leren. In de opzet van de Green Deal is ook vastgelegd op welke onderwerpen er geleerd zou moeten worden. Deze onderwerpen komen overeen met de leervragen die uit de interviews naar voren kwamen. Deze onderwerpen hebben betrekking op wetgeving, financieringsconstructies, het betrekken van burgers, het proces en techniek.

Door middel van de operationele governance activiteiten van het Rijk is er binnen de Green Deal Aardgasvrije Wijken ook expliciet aandacht geweest voor andere drie voorwaarden voor leren. Namelijk de *Gelegenheid om in interactie te leren*; *Communicatiemiddelen* en het *Verzamelen en beschikbaar maken van inzichten*. Voor wat betreft *Gelegenheid om in interactie te leren*, heeft het Rijk de startbijeenkomst georganiseerd, deelgenomen aan werksessies met de G4 en een ingang geboden voor gemeenten om in contact te komen met beleidsmedewerkers bij het Rijk. Met betrekking tot *Communicatiemiddelen* heeft het Rijk een pallet aan communicatiemiddelen gecreëerd, onder andere een nieuwsbrief, website en een forum. Ook is er vanuit het Rijk een aanzet geweest rondom het *Verzamelen en beschikbaar maken van inzichten*. Dit heeft nog geen concrete invulling gekregen in november 2017 en was nog onderwerp van discussie binnen de stuurgroep.

Deze operationele governance activiteiten hebben in principe dus een positieve invloed op de bovengenoemde voorwaarden. Dit betekent echter niet dat er geheel aan deze voorwaarden voldaan is. Zo geven de gemeenten aan dat er nog weinig mogelijkheden tot interactie onderling zijn geweest. Ook worden de communicatiemiddelen nog niet optimaal benut en is er nog geen geschikte methode gevonden voor het verzamelen en beschikbaar maken van de inzichten.

Het uitblijven van operationele governance activiteiten van het Rijk heeft ook invloed op andere voorwaarden van leren. Zo is er in de selectie van de gemeenten geen rekening gehouden met de voorwaarde *wederkerigheid*: de vraag of gemeenten elkaar voldoende te bieden hebben. Ook is er in die selectie geen rekening gehouden met specifieke *kennisbehoeften* van de individuele gemeenten en of er bij de gemeenten *voldoende ervaringen* waren opgedaan waaruit geleerd kan worden. Hierdoor wordt er wellicht in mindere mate aan de voorwaarden voldaan dan het geval zou zijn als hier direct op was gestuurd.

6.5.4 Invloed van transitiegovernance activiteiten van het Rijk op de randvoorwaarden voor sociaal leren

Uit het bovenstaande blijkt dat strategische en tactische governance activiteiten van het Rijk alleen invloed hebben op de randvoorwaarde Joint Enterprise. Operationele governance activiteiten van het Rijk hebben invloed op Joint Enterprise, Mutual Engagement en Shared Repertoire.

7 Transitiegovernance activiteiten van gemeenten

In dit hoofdstuk staat de volgende deelvraag centraal: Hoe beïnvloeden de transitiegovernance activiteiten van de gemeenten de randvoorwaarden voor sociaal leren? Dit hoofdstuk is op dezelfde manier opgebouwd als het vorige hoofdstuk over de transitie governance activiteiten van het Rijk. Allereerst worden de strategische (7.1), tactische (7.2), operationele (7.3) en reflexieve (7.4) governance activiteiten van de gemeenten besproken. Hierna wordt waar mogelijk de relatie tussen deze activiteiten en de randvoorwaarden voor sociaal leren binnen de Green Deal gelegd (7.5). Het overzicht van de activiteiten is tot stand gekomen door interviews en documentanalyse. De indeling van de activiteiten op basis van het transitiegovernance model van Loorbach is het resultaat van analyse.

7.1 Strategische governance activiteiten

Zeven van de negen gemeenten die geïnterviewd zijn, hebben een doelstelling geformuleerd over wanneer ze energieneutraal of klimaatneutraal willen zijn. Het verschil tussen energieneutraal en klimaatneutraal geeft de kaders van opgave aan: gaat het alleen om energie of ook om andere activiteiten met een negatief effect op het klimaat? Energieneutraal houdt in dat alle energie die gebruikt wordt, duurzaam wordt opgewekt, waar klimaatneutraal inhoudt dat er helemaal geen CO₂ meer uitgestoten wordt. Het jaartal geeft de snelheid aan waarmee de gemeente de veranderingen wil gaan doorvoeren en het ambitieniveau van de gemeenten. Er zijn wel grote verschillen in de doelstellingen van de betrokken gemeenten, zo wil **Utrecht** in 2030 klimaatneutraal zijn, waar **Leiden** aansluit bij de nationale doelstelling om in 2050 energieneutraal te zijn. Van de gemeenten binnen de selectie zijn er maar twee gemeenten die geen expliciete doelstelling hebben geformuleerd voor 2050: **Schiedam** en **Purmerend**. Purmerend heeft helemaal geen doelstelling geformuleerd, dit komt mogelijk doordat Purmerend niet vanuit hun klimaatambitie bij de Green Deal betrokken is, maar doordat 75% van de gebouwde omgeving al aangesloten was op een warmtenet en andere gemeenten van haar ervaring kunnen leren. Schiedam heeft geen doelstelling voor energie- of klimaatneutraliteit voor een specifiek jaar, maar heeft wel een CO₂-reductie doelstelling van 30% in 2030. Dergelijke doelstellingen kunnen gezien worden als strategische activiteiten, omdat ze probleem structurerend werken en het ambitieniveau van de gemeente aangeven.

Voor de meeste gemeenten geldt dat ze deze doelstellingen niet recent geformuleerd hebben, maar al jaren eerder. In een aantal gevallen is de ambitie in de loop der jaren bijgesteld. **Groningen** heeft in 2006 al de doelstelling geformuleerd om in 2025 energieneutraal te zijn, maar heeft deze doelstelling in 2017 bijgesteld naar 2035. **Nijmegen** heeft haar doelstelling in 2013 aangepast, nadat uit een haalbaarheidsonderzoek bleek dat de eerder geformuleerde doelstelling niet haalbaar was. De gemeente Maastricht heeft hun doelstelling in 2007 geformuleerd en de gemeente Middelburg in 2012. Uit de selectie gemeenten is de gemeente Noordoostpolder de laatste die haar doelstelling heeft geformuleerd, namelijk in 2017.

Verschillende gemeenten hebben deze doelstellingen vastgelegd in beleidsdocumenten, waar ook de eerste prioriteiten zijn vastgelegd en/of op andere manieren beleidskaders zijn aangegeven. Zo heeft de gemeente **Groningen** het Masterplan Groningen Energieneutraal, waar een aanzet is gegeven voor de rol van de gemeente binnen het proces en waarin verschillende aanvliegroutes zijn onderscheiden. De gemeente Leiden heeft het ambitiedocument Leiden Duurzaam 2030 waarin de ambitie van de gemeente is uitgewerkt en de duurzaamheidsthema's die hierin een rol spelen zijn uitgewerkt. **Schiedam** heeft een Klimaatbeleidsplan voor de periode 2016-2030, waarin is aangegeven hoe de beoogde energiebesparing gerealiseerd kan worden. De gemeente **Maastricht** wil haar doelstelling bereiken door middel van de Maastrichtse Energie Akkoorden: akkoorden met

bedrijven, organisaties en bewoners om het terugdringen van de CO₂-uitstoot te versnellen. De gemeente **Utrecht** heeft in haar Energieplan toekomstvisies geschetst voor wonen, werken, vervoer en energievoorziening. Daarnaast is er de expliciete keuze gemaakt om sociale problematiek te koppelen aan de aanpak van de warmtevoorziening. Dergelijke beslissingen werken ook probleem structurerend, doordat ze aangeven welke beleidsterreinen er betrokken moeten worden in de activiteiten.

Strategische activiteiten gaan over het aangeven van richting: dit is door het overgrote deel van de gemeenten gedaan, maar in de verschillende gemeenten op uiteenlopende manieren. Het hebben van een doelstelling zegt echter nog niets over de realiseerbaarheid daarvan in de praktijk.

7.2 Tactische governance activiteiten

De mate waarin gemeenten zich bezighouden met tactische activiteiten verschilt behoorlijk. Uit de data bleek dat alleen een aantal grotere gemeenten (Leiden, Groningen, Utrecht en Nijmegen) zich bezighouden of zich bezig hebben gehouden met tactische transitiegovernance activiteiten.

Groningen heeft het programma *Groningen geeft Energie 2015-2018* opgesteld. Binnen dit programma zijn acht verschillende werksporen onderscheiden waarvan warmte er een is. Dit werkspoor is verder uitgewerkt binnen het actieplan Groningen Aardgasloos in 2035. Dit actieplan omvat niet alleen een gedetailleerde omschrijving van het probleem en de stand van zaken, maar ook over de mogelijke oplossingen en technieken die ingezet kunnen worden. In de laatste twee hoofdstukken van dit plan wordt ook een aanpak en een werkwijze geschetst. Beide beleidsdocumenten kunnen gezien worden als tactische activiteiten, omdat de transitiebeelden vertaald zijn in transitiepaden met bijbehorende doelen, actiepunten en projecten. Ook is in het document aangegeven welke gebiedskenmerken de keuze voor een strategie bepalen en welke partijen betrokken moeten worden en de rol die zij spelen.

Leiden heeft in samenwerking en overleg met belangrijke stakeholders in de stad een Warmtevisie ontwikkeld. Dit naar aanleiding van de Energieagenda, in lijn met ambities gesteld in de Duurzaamheidsagenda 2016-2020 en voortbouwend op Leiden Duurzaam 2030. In deze *Leidse Warmtevisie* zijn 6 wijken aangewezen die kansrijk zijn voor duurzame warmtevoorziening. De gemeente heeft de ambitie om al deze wijken uiterlijk in 2035 aardgasvrij te hebben. In de Leidse Warmtevisie is niet alleen de huidige stand van zaken gepresenteerd, maar is ook uitgewerkt hoe de transitie naar een aardgasvrije stad er uit zou moeten komen te zien, wat hiervoor nodig is en welke stakeholders een belangrijke rol vervullen. De Leidse warmtevisie en de activiteiten die hebben geleid tot de warmtevisie zijn tactische activiteiten; de strategische doelstelling van gemeente is in samenwerking met stakeholders uitgewerkt tot een concreet transitiepad, met tussenliggende doelen en beoogde projecten.

De gemeente **Utrecht** heeft in de zomer van 2017 een warmtevisie uitgebracht, waarin ze haar eigen rol en de rol van andere stakeholders omschrijft en de programmalijnen uitzet aan de hand waarvan deze warmtevisie uitgevoerd moet gaan worden. Om de doelstelling te realiseren heeft de Gemeente Utrecht een regietafel voor de warmtetransitie ingericht voor de hele gemeente. In deze regietafel zijn verschillende belangrijke partijen vertegenwoordigd op bestuursniveau, zoals de netbeheerder, de woningbouwcorporaties, warmteleverancier en actieve bewoners. Deze regietafel dient als opdrachtgever voor een projectgroep die bezig is met de transitieaanpak voor een wijk met ongeveer 8000 woningen. Er is binnen deze wijk dan ook niet één warmtealternatief voor de hele wijk. De gemeente heeft de wijk geanalyseerd en is uitgekomen op ongeveer 61 verschillende combinaties van type woning, type eigenaar en warmteopties. Aan de hand van deze combinaties is het aan de projectgroep om een aanpak te ontwikkelen. Dit zijn tactische activiteiten omdat de

abstracte doelstelling van energieneutraal in 2030, concreter is gemaakt door een duidelijke probleemanalyse en de inventarisatie van mogelijke oplossingen. Ook het oprichten van een regietafel is een tactische activiteit, omdat het een netwerk van actoren bijeenbrengt die gezamenlijk tot een transitieagenda kunnen komen.

De gemeente **Nijmegen** heeft invulling aan haar doelstelling gegeven door Power2Nijmegen. Power2Nijmegen is een co-creatieproces tussen de gemeente, bedrijven, kennisinstellingen, maatschappelijke organisaties en andere deskundigen die samen bijdragen aan de ambitie van de gemeente Nijmegen. Dit proces is in 2012 begonnen met een eerste fase waarin professionele stakeholders in werkgroepen ideeën hebben ontwikkeld voor een energie neutrale stad en projecten die hieraan kunnen bijdragen. Dit is te kwalificeren als tactische activiteit, aangezien er hierdoor een transitienetwerk ontstaat van verschillende partijen, inclusief overheidspartijen, die dezelfde richting op willen. Ook heeft het proces geholpen om de abstractere doelstelling te concretiseren in handelingsrichtingen. Op het moment dat deze ideeën en richtingen omgevormd worden tot projecten, wat in 2013 is gebeurd, is er niet langer sprake van een tactische activiteit maar van een operationele.

De gemeente **Maastricht** is aan het einde van de dataverzamelingsperiode net begonnen met een tactische activiteit: het ontwikkelen van een vlekkenkaart. Deze kaart is een eerste verkenning van de mogelijke alternatieve warmtevoorzieningen per gebied in de stad. Het is dan ook een verkenning van het probleem. Deze vlekkenkaart kan vervolgens de basis vormen voor de omgevingsvisie van de gemeenten.

Van de overige gemeenten binnen de steekproef zijn er geen governance activiteiten gevonden die duidelijk aanwijsbaar waren als tactische activiteiten. Dit zou er op kunnen wijzen dat tactische activiteiten lastiger te realiseren zijn dan strategische of operationele. Dit komt mogelijk doordat tactische governance activiteiten het omzetten van abstracte doelstellingen in concrete plannen behelzen. Dit vergt overleg met stakeholders, inventarisatie van de stand van zaken, onderzoek naar mogelijke oplossing en nog veel meer.

7.3 Operationele governance activiteiten

Vrijwel alle gemeenten houden zich, of hebben zich in het verleden beziggehouden met operationele activiteiten. Alleen voor de gemeente Purmerend was er geen concrete operationele governance activiteit te onderscheiden.

Zo is heeft de gemeente **Leiden** een projectleider aangesteld voor een van de kansrijke wijken en wordt er gewerkt aan een plan van aanpak, een concrete planning en duidelijke functie-omschrijvingen van alle betrokkenen. De Gemeente **Groningen** had een kaart van de stad gemaakt met informatie over het type woning, het bouwjaar, energieverbruik en de sociale cohesie in de buurt. Aan de hand van deze kaart is Groningen concreet aan de slag met twee prioritaire wijken om de warmtevoorziening te verduurzamen. In een van deze wijken moet het aardgasnet binnen 5 jaar vervangen worden en in de andere wijk is ze actief met burgers in gesprek over wat er mogelijk is en op welke manier. De gemeente **Utrecht** heeft een projectgroep ingericht om een wijk van het aardgas te halen wil met deze projectgroep concreet aan de slag. De gemeente **Nijmegen** is in het kader van Power2Nijmegen in gesprek met bewoners en woningcorporaties over beste alternatieven voor aardgas in drie wijken. In **Schiedam** is een projectteam opgericht, met betrokkenen vanuit de gemeente, de provincie, de woningcorporatie, de netbeheerder en de eigenaar van de warmte. Dit projectteam maakt een globale aanpak om twee oud Vogelaarwijken aan te sluiten op restwarmte en was al met bewoners in gesprek rondom aardgasvrij wonen en koken. In **Maastricht** is het historische stadhuis van de stad aangesloten op een warmtenet en wordt er een nieuwbouwwijk aardgasvrij

aangelegd. Ook in de **Noordoostpolder** en in **Middelburg** worden nieuwbouwwijk zonder gas aangelegd. In Middelburg begonnen daarnaast aan het einde van de dataverzameling gesprekken te ontstaan over het gebruiken van restwarmte van een nabijgelegen fabriek om een bestaande woningwijk van het aardgas af te halen.

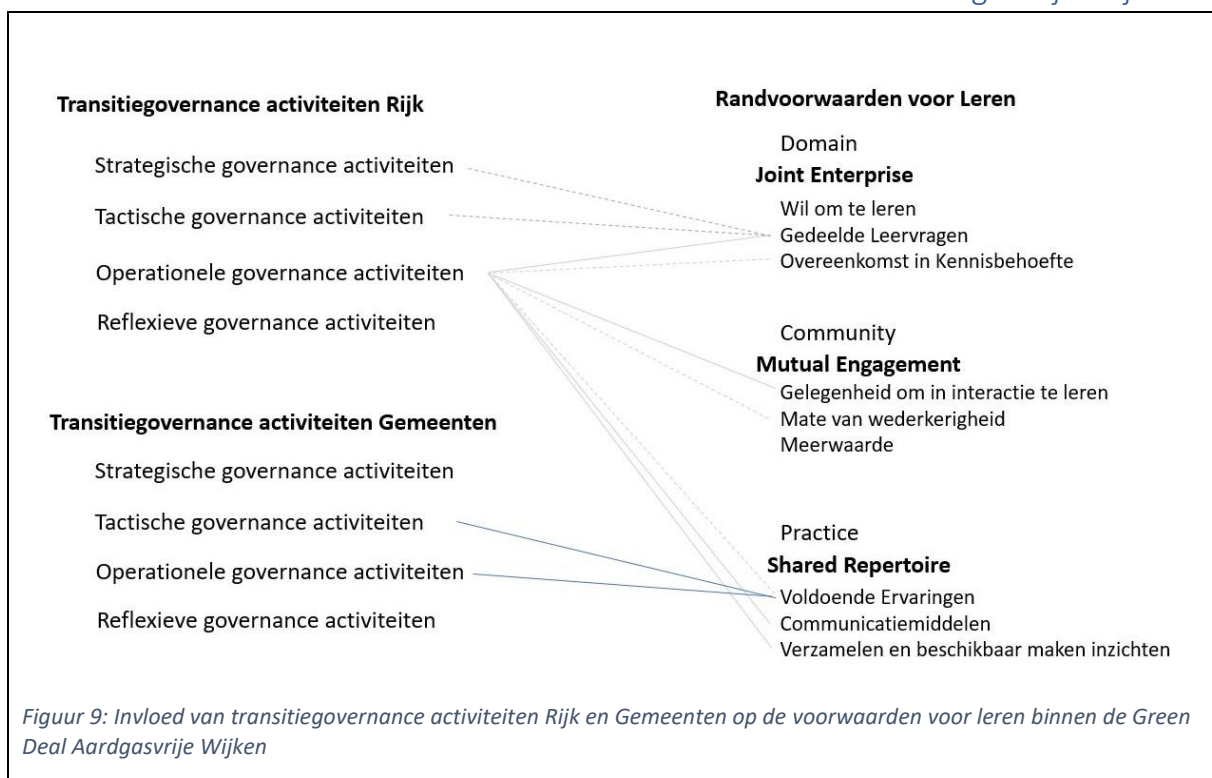
7.4 Reflectieve governance activiteiten

Zoals in het vorige hoofdstuk (6.4) ook al is aangegeven, zijn reflexieve governance activiteiten van alle governance activiteiten het lastigste te herleiden. Leren en reflecteren zijn immers vaak processen die niet expliciet aangekondigd zijn, of vastgelegd zijn in beleidsdocumenten. Vaak vinden deze activiteiten impliciet en gedurende het proces plaats. Het is daarom zeer aannemelijk dat er meer reflexieve activiteiten hebben plaatsgevonden dan de enkele activiteiten die hieronder benoemd worden.

Bij de gemeenten zijn reflexieve activiteiten voornamelijk terug te zien als aanpassingen die gedaan worden in eerder beleid. Zo heeft de gemeente **Groningen** hun doelstelling om in 2025 energieneutraal te zijn, bijgesteld naar 2035. Dit omdat de oorspronkelijke doelstelling niet haalbaar bleek zonder onrealistische publieke investering. De gemeente **Nijmegen** heeft om vergelijkbare redenen haar doelstelling aangepast van 2032 naar 2045.

Ook zou deelname aan de Green Deal kunnen wijzen op de intentie tot reflectie. De Green Deal heeft immers kennisdeling en -ontwikkeling als expliciet doel, dus deelname aan de Green Deal zou een aanwijzing kunnen zijn dat de gemeenten de intentie hebben om reflectieve governance activiteiten uit te voeren. Uit de analyse van hoofdstuk 5 blijkt wel dat de randvoorwaarden voor leren maar in beperkte mate aanwezig zijn en dat er nog weinig activiteiten hebben plaatsgevonden die op leren zouden kunnen wijzen.

7.5 Analyse van de invloed van transitiegovernance activiteiten gemeenten op de randvoorwaarden voor sociaal leren binnen de Green Deal Aardgasvrije Wijken

In dit hoofdstuk staat de vraag centraal hoe de transitiegovernance activiteiten van de gemeenten invloed hebben op de randvoorwaarden voor sociaal leren binnen de Green Deal Aardgasvrije Wijken. Uit de analyse blijkt dat de transitiegovernance activiteiten van de gemeenten maar in zeer beperkte mate invloed hebben op de voorwaarden voor sociaal leren. De voornaamste reden hiervoor is dat de gemeenten weinig transitiegovernance activiteiten hebben uitgevoerd.

7.5.1 Strategische governance activiteiten

Uit de analyse blijkt dat er geen invloed vanuit de strategische governance activiteiten op de voorwaarden voor sociaal leren binnen de Green Deal is.

7.5.2 Tactische governance activiteiten

Alleen de vier grootste gemeenten binnen de selectie heeft tactische governance activiteiten uitgevoerd. Tactische governance activiteiten betreffen het omzetten van abstracte ambities in concrete maatregelen. Deze tactische governance activiteiten zijn van belang, omdat er door het uitvoeren van deze activiteiten veel ervaringen zijn opgedaan, die kunnen worden gedeeld met andere gemeenten. Zo kunnen andere gemeenten leren van de ervaringen die de gemeente Leiden heeft opgedaan in de ontwikkeling van de Leidse Warmtevisie of Utrecht in de Utrechtse Energieagenda. Deze tactische governance activiteiten hebben een positieve invloed op de voorwaarde *Voldoende Ervaringen*. Op het moment dat ook de andere gemeenten in de Green Deal tactische governance activiteiten zouden uitvoeren, zou deze positieve invloed groter zijn.

7.5.3 Operationele governance activiteiten

Ook uit de operationele governance activiteiten is er een positieve invloed op de voorwaarde *Voldoende Ervaringen*. Verschillende gemeenten hebben operationele governance activiteiten uitgevoerd, waarvan andere gemeenten kunnen leren: zoals het aardgasvrij aanbesteden van een nieuwbouwwijk door de gemeente Noordoostpolder.

7.5.4 Invloed van transitiegovernance activiteiten van gemeenten op de randvoorwaarden voor sociaal leren

Uit het bovenstaande blijkt dat er weinig transitiegovernance activiteiten hebben plaatsgevonden vanuit de gemeenten op het moment van dataverzameling. Alleen tactische en operationele governance activiteiten hebben invloed op één van de randvoorwaarden van sociaal leren, namelijk Shared Repertoire.

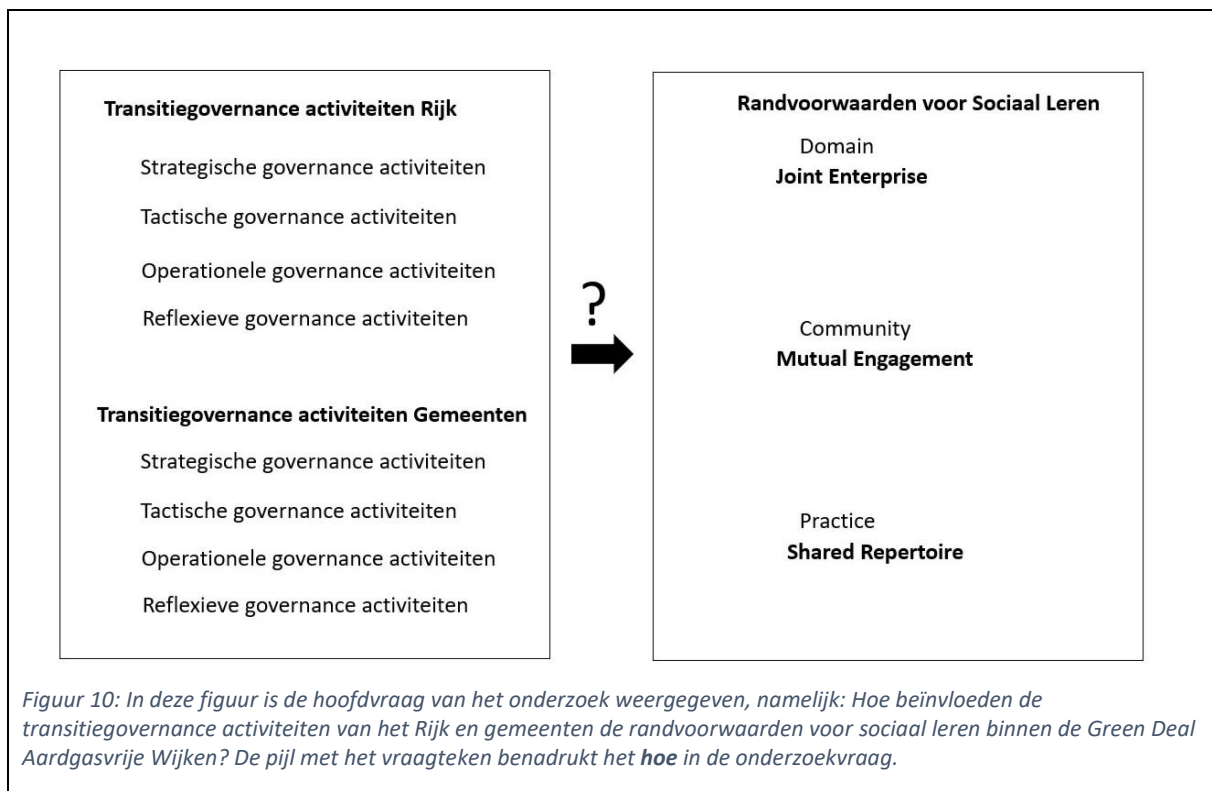
Uit de onderzoekdata blijkt niet dat het uitblijven van transitiegovernance activiteiten van gemeenten herleidbaar invloed heeft op de voorwaarden voor sociaal leren.

8 Conclusie

De hoofdvraag van dit onderzoek was: Hoe beïnvloeden transitiegovernance activiteiten de randvoorwaarden voor sociaal leren in de Green Deal Aardgasvrije Wijken? Deze hoofdvraag is visueel weergegeven in Figuur 10.

De hoofdvraag is beantwoord aan de hand van de volgende deelvragen:

- Wat is de Green Deal Aardgasvrije Wijken?
- Wat is er in de literatuur bekend
 - Over de randvoorwaarden voor sociaal leren?
 - Over de governance van transities?
- In hoeverre zijn de randvoorwaarden voor sociaal leren aanwezig binnen de Green Deal?
- Hoe beïnvloeden de transitiegovernance activiteiten van het Rijk de randvoorwaarden voor sociaal leren?
- Hoe beïnvloeden de transitiegovernance activiteiten van de gemeenten de randvoorwaarden voor sociaal leren?

8.1 Wat is de Green Deal Aardgasvrije Wijken?

De Green Deal Aardgasvrije Wijken is een Community of Practice van Rijksoverheid, gemeenten en andere stakeholders, met als belangrijk doel het kennisdeling en -ontwikkeling op het gebied van de warmtetransitie. De Green Deal bestaat uit 31 gemeenten, hun netbeheerders, het Ministerie van Economische Zaken, Infrastructuur en Milieu en Binnenlandse Zaken en Koninkrijksrelaties, Netbeheer Nederland, IPO en VNG. Dit zijn de partijen in de Deal. Er zijn ook partners, dit zijn gemeenten die indirect betrokken zijn en (maatschappelijke) organisaties die zich bezighouden met dit vraagstuk. De Green Deal is opgericht in maart 2017, met een looptijd van 2 jaar. In dit onderzoek is er alleen gekeken naar de periode maart 2017-november 2017.

Binnen de Green Deal is er een stuurgroep bestaande uit beleidsmedewerkers vanuit het Ministerie van Economische Zaken, Infrastructuur en Milieu en Binnenlandse Zaken en Koninkrijksrelaties en vertegenwoordigers vanuit IPO, VNG en Netbeheer Nederland. Het secretariaat van de Green Deal wordt gevoerd door RVO, waar beperkte capaciteit beschikbaar is. Ook is er binnen de Green Deal een werkgroep ontstaan van partners van de deal.

8.2 Wat is er in de literatuur bekend over de governance van transities en randvoorwaarden voor sociaal leren?

In het onderzoek is gebruik gemaakt van het transitiegovernance model van Loorbach (2007), dat onderscheid maakt in vier typen transitiegovernance activiteiten die nodig zijn binnen een transitie. Deze typen zijn: strategisch, tactisch, operationeel en reflexief. Daarnaast is er voortgebouwd op het de concepten van Wenger (2000) over communities of practice. In dit onderzoek ligt de nadruk op de concepten: Joint Enterprise, Mutual Engagement en Shared Repertoire. Joint Enterprise is het niveau van leerenergie binnen de community, Mutual Engagement is de mate waarin er sprake is van wederzijdse betrokkenheid en Shared Repertoire draait om het opbouwen van praktijkervaring en hierop kunnen reflecteren. Door middel van deze concepten is namelijk een eerste voorzet gegeven voor wat voorwaarden zijn voor sociaal leren binnen een community of practice (Wenger 2000). Ook wordt er gebruik gemaakt van de uitwerking van de concepten van Wenger door Akkerman et al. (2008).

8.3 In hoeverre zijn de randvoorwaarden voor sociaal leren aanwezig binnen de Green Deal?

Op basis van interviews met partij-gemeenten binnen de Green Deal, leden van de stuurgroep en RVO, observerende participatie en documentanalyse is antwoord gegeven op de vraag: In hoeverre zijn de randvoorwaarden voor sociaal leren aanwezig binnen de Green Deal?

Uit de analyse van de data bleek dat voor de randvoorwaarden Joint Enterprise, Mutual Engagement en Shared Repertoire specifieke voorwaarden konden worden geformuleerd. Deze zijn weergegeven in Figuur 11.

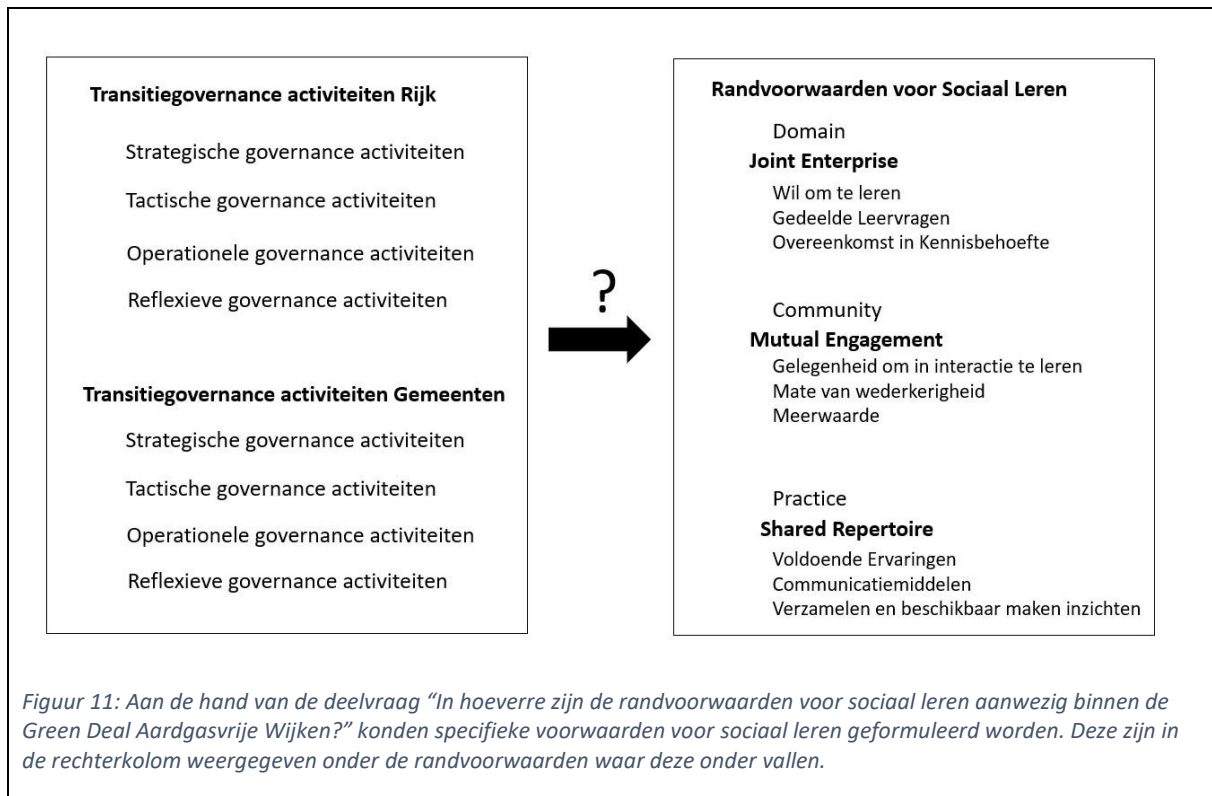
Zo vallen de voorwaarden *wil om te leren*, *gedeelde leervragen* en *overeenkomst in kennisbehoefte* onder Joint Enterprise. Aan de eerste voorwaarde werkt in zekere mate voldaan en aan de tweede en derde slechts in beperkte mate. Aan de randvoorwaarde Joint Enterprise wordt binnen de Green Deal Aardgasvrije Wijken dan ook maar in beperkte mate voldaan.

De specifieke voorwaarden die onder de randvoorwaarde Mutual Engagement vallen zijn: *gelegenheid om in interactie te leren*, *de mate van wederkerigheid* en *de meerwaarde van de Green Deal ten opzichte van andere initiatieven*. Aan de eerste voorwaarde wordt maar in zeer beperkte mate voldaan, aan de tweede voorwaarde is wordt maar in beperkte mate voldaan. Voor een aantal gemeenten geldt ook dat de laatste voorwaarde nauwelijks aanwezig is. Hieruit blijkt dat aan de randvoorwaarde Mutual Engagement maar in zeer beperkte mate wordt voldaan.

Er zijn drie voorwaarden die onder de randvoorwaarde Shared Repertoire vallen, dit zijn: voldoende ervaringen, communicatiemiddelen en het verzamelen en beschikbaar maken van inzichten. Aan de voorwaarde dat er voldoende communicatiemiddelen moet zijn, wordt in de Green Deal in grote mate voldaan. Aan de andere twee voorwaarden zijn echter maar in zeer beperkte mate aanwezig. Aan de randvoorwaarde Shared Repertoire wordt dan ook maar in beperkte mate voldaan.

De conclusie van dit hoofdstuk is dan ook dat aan geen van de randvoorwaarden Joint Enterprise, Mutual Engagement en Shared Repertoire binnen de Green Deal volledig wordt voldaan.

Een belangrijke kanttekening die hierbij wel gemaakt moet worden, is dat Wenger (2000) deze randvoorwaarden breder definieert dan de voorwaarden die in dit onderzoek uit de analyse bleken. Zo geeft Wenger aan dat Joint Enterprise ook het open blijven staan voor emergente ontwikkelingen omvat, dat Mutual Engagement ook draait om vertrouwen en dat Shared Repertoire niet alleen het opbouwen van praktijkervaring omvat maar ook reflectie daarop. Over deze aspecten van de randvoorwaarden kan op basis van dit onderzoek niets gezegd worden. De invloed van de transitiegovernance activiteiten op deze aspecten valt dan ook buiten de scope van dit onderzoek.

8.4 Hoe beïnvloeden de transitiegovernance activiteiten van het Rijk de randvoorwaarden voor sociaal leren?

In deze paragraaf wordt antwoord gegeven op de volgende deelvraag: hoe beïnvloeden de governance activiteiten van het Rijk de randvoorwaarden voor sociaal leren? Het antwoord op deze deelvraag is ook terug te zien in Figuur 12.

Het uitblijven van de strategische transitiegovernance activiteit, het uitdragen van de noodzaak van de energietransitie, heeft een negatieve invloed op een belangrijke voorwaarde voor sociaal leren, namelijk op het aanwezig zijn van *gedeelde leervragen* (specifiek op de leervraag rondom het betrekken van burgers). Gemeenten ervaren hierin afhankelijkheid van het Rijk, ze geven aan dat het lastiger is om burgers te betrekken in de transitie wanneer de noodzaak hiervoor op landelijk niveau niet duidelijk is.

Tactische governance activiteiten hebben op een vergelijkbare manier invloed op deze voorwaarde. De gemeenten ervaren een afhankelijkheid van het Rijk met betrekking tot wetgeving en financieringsconstructies. Dit komt doordat het Rijk nog geen beslissingen heeft genomen op deze

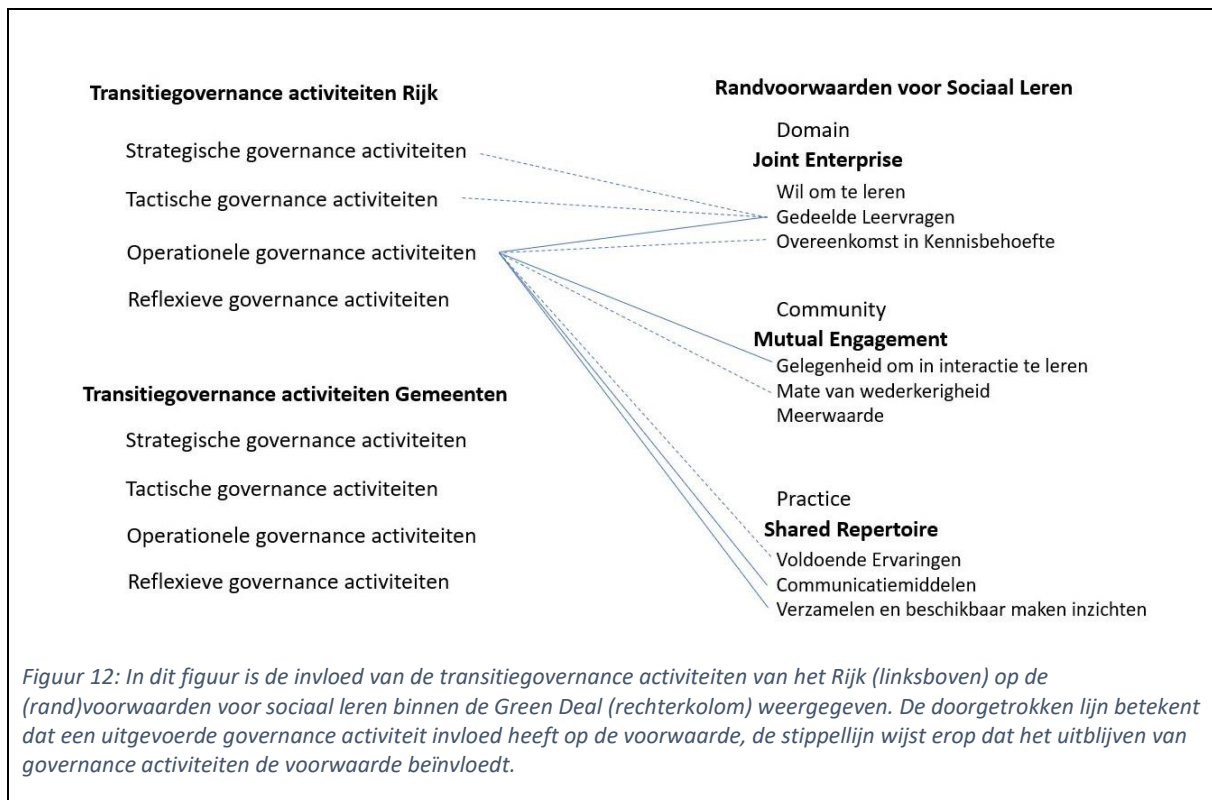
onderwerpen en hierdoor de condities voor gemeenten waarbinnen ze kunnen leren nog niet duidelijk zijn.

Een aantal operationele governance activiteiten, namelijk het expliciet opnemen van leren als doel van de Green Deal en het vastleggen van de onderwerpen waarop geleerd zou moeten worden in de Green Deal tekst hebben daarentegen een positieve invloed gehad op de voorwaarde *Gedeelde Leervragen*.

Door middel van de operationele governance activiteiten van het Rijk is er binnen de Green Deal Aardgasvrije Wijken ook expliciet aandacht geweest voor andere drie voorwaarden voor leren. Namelijk de *Gelegenheid om in interactie te leren*; *Communicatiemiddelen* en het *Verzamelen en beschikbaar maken van inzichten*. Deze operationele governance activiteiten hebben in principe dus een positieve invloed op de bovengenoemde voorwaarden. Dit betekent echter niet dat er geheel aan deze voorwaarden voldaan is. Zo geven de gemeenten aan dat er nog weinig mogelijkheden tot interactie onderling zijn geweest. Ook worden de communicatiemiddelen nog niet optimaal benut en is er nog geen geschikte methode gevonden voor het verzamelen en beschikbaar maken van de inzichten.

Het uitblijven van operationele governance activiteiten van het Rijk heeft ook invloed op andere voorwaarden van sociaal leren. Zo is er in de selectie van de gemeenten geen rekening gehouden met de voorwaarde *wederkerigheid*: de vraag of gemeenten elkaar voldoende te bieden hebben. Ook is er in die selectie geen rekening gehouden met specifieke *kennisbehoeften* van de individuele gemeenten en of er bij de gemeenten *voldoende ervaringen* waren opgedaan waaruit geleerd kan worden. Hierdoor wordt er wellicht in mindere mate aan de voorwaarden voldaan dan het geval zou zijn als hier direct op was gestuurd.

Uit het bovenstaande blijkt dat strategische en tactische governance activiteiten van het Rijk alleen invloed hebben op de randvoorwaarde Joint Enterprise en daarbinnen alleen op de voorwaarde *gedeelde leervragen*. Operationele governance activiteiten van het Rijk hebben invloed op de randvoorwaarden Joint Enterprise, Mutual Engagement en Shared Repertoire.

8.5 Hoe beïnvloeden de transitiegovernance activiteiten van gemeenten de randvoorwaarden voor sociaal leren?

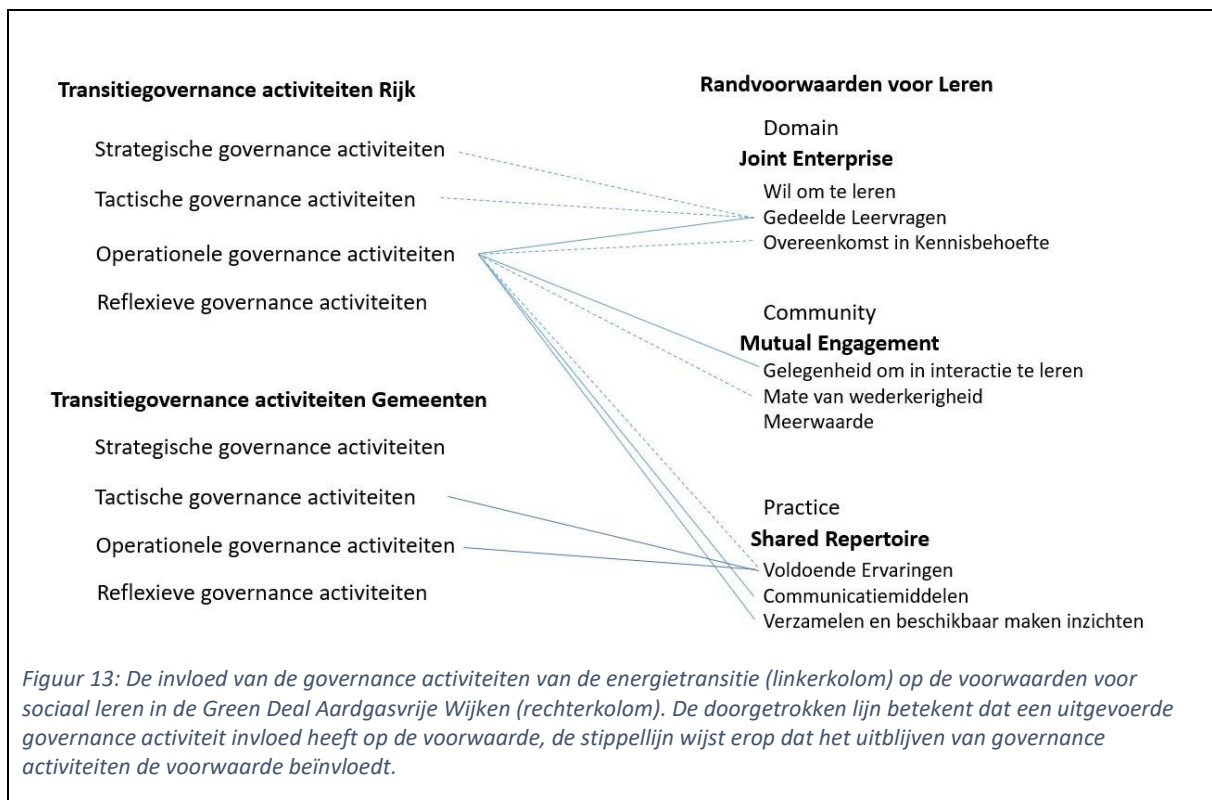
In dit hoofdstuk staat de vraag centraal hoe de transitiegovernance activiteiten van de gemeenten invloed hebben op de randvoorwaarden voor sociaal leren? Geconcludeerd kan worden dat de transitiegovernance activiteiten van de gemeenten maar in zeer beperkte mate invloed hebben op de voorwaarden voor sociaal leren. De voornaamste reden hiervoor is dat de gemeenten weinig transitiegovernance activiteiten hebben uitgevoerd.

Uit de analyse blijkt dat er geen invloed is vanuit de strategische governance activiteiten op de voorwaarden voor sociaal leren binnen de Green Deal.

Alleen de vier grootste van de geïnterviewde gemeenten hebben tactische governance activiteiten uitgevoerd. Deze tactische governance activiteiten zijn van belang, omdat er door het uitvoeren van deze activiteiten veel ervaringen zijn opgedaan, die kunnen worden gedeeld met andere gemeenten. Deze tactische governance activiteiten hebben dan ook een positieve invloed op de voorwaarde *Voldoende Ervaringen*. Op het moment dat ook de andere gemeenten in de Green Deal tactische governance activiteiten zouden uitvoeren, zou deze positieve invloed groter zijn.

Ook uit de operationele governance activiteiten is er een positieve invloed op de voorwaarde *Voldoende Ervaringen*. Verschillende gemeenten hebben operationele governance activiteiten uitgevoerd, waarvan andere gemeenten kunnen leren: zoals het aardgasvrij aanbesteden van een nieuwbouwwijk door de gemeente Noordoostpolder.

Uit de onderzoekdata blijkt dat er weinig transitiegovernance activiteiten hebben plaatsgevonden vanuit de gemeenten op het moment van dataverzameling. Alleen tactische en operationele governance activiteiten hebben invloed op één van de randvoorwaarden van sociaal leren, namelijk Shared Repertoire.

8.6 Conclusie

Uit dit onderzoek blijkt dat transitiegovernance activiteiten van Rijk en gemeenten invloed hebben op de randvoorwaarden voor sociaal leren binnen de Green Deal Aardgasvrije Wijken. Ook blijkt dat de voorwaarden waar expliciet op gestuurd is, in grotere mate aanwezig zijn dan de voorwaarden waar dit niet het geval is. Zo waren er specifieke operationele transitiegovernance activiteiten gericht op *communicatiemiddelen* en zijn de onderwerpen waarop geleerd zou moeten worden vastgelegd in de Green Deal, waardoor er in grotere mate sprake is van *gedeelde leervragen*. In een paar gevallen blijkt de afwezigheid van transitiegovernance activiteiten een negatief effect te hebben op de voorwaarden. Hieruit kan afgeleid worden dat er door middel van transitiegovernance activiteiten gestuurd zou moeten worden op de (rand)voorwaarden van sociaal leren, om ervoor te zorgen dat deze voldoende aanwezig zijn binnen Communities of Practice.

Een tweede conclusie die uit dit onderzoek getrokken kan worden, is dat de transitiegovernance activiteiten van de gemeenten gedeeltelijk afhankelijkheid zijn van de transitiegovernance activiteiten van het Rijk. Deze afhankelijkheid heeft een negatieve invloed op de randvoorwaarden voor sociaal leren. Dit komt doordat het Rijk door wetgeving, financieringsconstructies en het uitdragen van het probleem de randvoorwaarden creëert waarbinnen geleerd kan worden. Als deze randvoorwaarden er niet zijn, is het voor gemeenten lastig om hierover te leren.

9 Discussie

In dit hoofdstuk wordt een reflectie gegeven op het onderzoek. Allereerst wordt ingegaan op de theoretische beperkingen van het onderzoek (9.1), vervolgens worden de methodologische beperkingen aangegeven (9.2) en wordt een reflectie op de theorie (9.3) gegeven. Tot slot worden aan het eind van dit hoofdstuk (9.4) aanbevelingen gedaan.

9.1 Theoretische beperkingen

In deze paragraaf wordt ingegaan op de theoretische beperkingen van dit onderzoek. Allereerst wordt uitgelegd waarom in het onderzoek gefocust is op randvoorwaarden voor sociaal leren in plaats van op sociaal leren zelf (9.1.1). Hierna wordt in paragraaf 9.1.2 verder uitgeweid over de keuze voor de literatuur in het onderzoek.

9.1.1 Randvoorwaarden voor leren in plaats van leren

Uit de literatuur blijkt dat leerprocessen een belangrijke rol spelen in transities (Loorbach, 2007; Loorbach 2010; Rotmans & Loorbach, 2010). Binnen deze thesis was het niet mogelijk om te onderzoeken in hoeverre deze leerprocessen ook daadwerkelijk plaatsvonden hebben. Dit omdat leerprocessen vaak pas achteraf te onderzoeken zijn en de Green Deal gedurende de dataverzameling van dit onderzoek net begonnen was. Gezien deze beperking heb ik gekozen om de randvoorwaarden voor sociaal leren binnen de Green Deal te onderzoeken.

9.1.2 Keuze literatuur

In dit onderzoek heb ik modellen en literatuur vanuit verschillende disciplines gecombineerd, namelijk transitiewetenschappen (Loorbach, 2007) en educatie (Wenger, 2000; Akkerman et al., 2008).

Ik heb de keuze gemaakt om het model van Loorbach (2007) te gebruiken, aangezien het enige model op het gebied van transities was dat ik kon vinden dat zich focust op de rol van de overheid binnen de transitie. Het overgrote deel van de transitieliteratuur is geschreven vanuit een socio-technisch perspectief (o.a. Geels, 2011 en Hekkert et al. (2007)). Hierbij ligt de nadruk op de rol van technische innovaties in transities en op de organisaties die technische innovaties tot stand brengen. Er is in deze modellen weinig aandacht voor de rol van de overheid. Aangezien het in dit onderzoek expliciet gaat over twee lagen van de overheid die binnen de energietransitie leren, waren deze modellen niet geschikt, zeker aangezien slechts 1 van de 5 leervragen van de gemeenten daadwerkelijk betrekking had op techniek en innovatie.

Een kanttekening die wel bij het model van Loorbach (2007) gemaakt moet worden, is dat het model is opgesteld op basis van transities die zich in het verleden hebben voortgedaan. Het model is echter nog niet toegepast op een volledige transitie.

Het model van Akkerman et al. (2008) bouwt voort op de theorie van Wenger (2000). In de theorie van Wenger wordt identiteit beschouwd als een cruciaal element van sociale leersystemen en communities of practice. Onze identiteiten helpen ons de wereld om ons heen te interpreteren door hoe we gemeenschappen en grenzen ervaren en hoe we bruggen creëren tussen gemeenschappen (Wenger, 2000). In dit onderzoek is echter niet of nauwelijks aandacht besteed aan identiteit, maar is alleen gefocust op de Green Deal als community of practice. Dit omdat de Green Deal zich nog in haar opstartfase bevindt en het nog de vraag was of de Green Deal als CoP gezien kon worden, maar ook vanuit praktische redenen: namelijk de beperkte tijd voor dataverzameling en het feit dat identiteitsdimensies moeilijker te bevragen zijn.

De reden waarom de artikelen van Wenger (2000) en Akkerman et al. (2008) in dit onderzoek zijn gecombineerd, is omdat Wenger zijn concepten maar in beperkte mate had geconcretiseerd. Akkerman et al. (2008) hebben een concretiseringslag op de theorie gemaakt.

9.2 Methodologische beperkingen

In deze paragraaf wordt ingegaan op de methodologische beperkingen van dit onderzoek. Allereerst wordt de focus op gemeenten in het onderzoek uitgelegd (9.2.1), daarna wordt er ingegaan op de selectie van gemeenten (9.2.2), de interviews (9.2.3) en de dynamische context van het onderzoek en wat dit betekent voor de betrouwbaarheid (9.2.4). Tot slot wordt er ingegaan op de externe validiteit van het onderzoek (9.2.5), namelijk de mate waarin de bevindingen te generaliseren zijn voor ander Communities of Practice.

9.2.1 Focus op gemeenten

De Green Deal Aardgasvrije Wijken is een omvangrijke Green Deal. Er zijn 31 gemeenten als partij betrokken, 5 netbeheerders, 3 ministeries, IPO, VNG en Netbeheer Nederland. Daarnaast zijn er nog tientallen gemeenten als partners betrokken en 23 andere organisaties en is RVO betrokken als uitvoeringsorganisatie.

Binnen dit onderzoek ligt de focus nadrukkelijk op de gemeenten die als partij bij de Green Deal zijn betrokken. Er is gekozen voor de focus op de partijen ten opzichte van de partners aangezien alleen de partijen zich hebben gecommitteerd aan de deal door deze te ondertekenen. Uit de verkennende gesprekken die ik heb gevoerd met de coördinator van de Green Deals bij het Ministerie van Economische Zaken, bleek ook dat de partners in de communicatie wel meegenomen worden, maar dat de focus op de partijen ligt.

De focus op de partijgemeenten ten opzichte van de rest van de partijen, komt voort uit het feit dat dit onderzoek om leren draait en dat de gemeenten de belangrijkste lerende groep binnen de Green Deal zijn. Er zijn ook interviews gehouden met de leden van de stuurgroep, maar deze zijn voornamelijk gebruikt om inzicht te krijgen in de organisatie van de Green Deal. Dit omdat de functie van de partijen in de stuurgroep ook voornamelijk is om de kennis beschikbaar te stellen voor de gemeenten en om vragen te beantwoorden en zo nodig de condities voor gemeenten aan te passen.

In dit onderzoek is ook niet gefocust op de netbeheerders aangezien de netbeheerders zich slechts focussen op 1 van de leervragen die centraal staan binnen de Green Deal, namelijk de techniek. Door te focussen op de gemeenten in plaats van de netbeheerders kon er dus een breder perspectief gehanteerd worden.

Door de hier genoemde keuzes is het wel de vraag in hoeverre de randvoorwaarden voor leren die uit de interviews met de gemeenten naar voren kwamen, ook gelden voor de andere actoren binnen de Green Deal. Dit is niet met zekerheid te stellen. Het is aannemelijk dat deze randvoorwaarden voor alle actoren binnen de Green Deal hetzelfde zijn. De mate waarin aan deze randvoorwaarden voldaan wordt door deze actoren, zou eventueel wel kunnen verschillen.

9.2.2 Selectie van gemeenten

Binnen dit onderzoek is er gebruik gemaakt van een steekproef van de partijgemeenten van de Green Deal. Gezien de tijdsbeperkingen van het onderzoek was het namelijk niet mogelijk om alle gemeenten te interviewen. Allereerst heb ik een overzicht gemaakt (Bijlage II: Overzicht van de gemeenten) van alle partijgemeenten binnen de Green Deal, om een variatie aan gemeenten binnen de steekproef te garanderen. In dit overzicht zijn factoren benoemd als: de provincie; politieke kleur van het college van B&W, aantal inwoners, bevolkingsdichtheid. Daarnaast is gekeken of de gemeenten al een wijk hadden gekozen, of dit nieuwbouw of bestaande bouw is, of er in die wijk

voornamelijk sprake is van privébezit of coöperatiewoningen, of er al een technische oplossing gekozen was, wat de beleidscontext van de gemeente is met betrekking tot energie en klimaat en wie de initiator binnen de wijk is.

Op basis van dit overzicht heb ik in overleg met de coördinator van de Green Deal bij het Ministerie van Economische Zaken een selectie van gemeenten gemaakt. De meeste gemeenten die ik benaderd heb, hebben ook deelgenomen aan het onderzoek. Er waren echter diverse kleine gemeenten die ik herhaaldelijk heb benaderd, maar die niet ingegaan zijn op mijn interviewverzoeken. Hierdoor is het mogelijk dat kleine gemeenten ondervertegenwoordigd zijn binnen de steekproef. In de interviews met de gemeenten Middelburg en Noordoostpolder heb ik wel geprobeerd om uitgebreid in te gaan op de specifieke context van kleinere gemeenten, zoals beperkte capaciteit. Hierdoor heb ik geprobeerd om de ervaringen van deze gemeenten wel mee te nemen in het onderzoek.

Vanuit de gemaakte selectie heb ik alle Green Deal contactpersonen per gemeente benaderd. In de meeste gevallen resulteerde dit in één interview met een vertegenwoordiger uit de gemeente. Hier zijn echter twee kanttekeningen bij te maken, namelijk ten aanzien van de gemeente Purmerend en de gemeente Groningen. Vanuit de gemeente Groningen waren er twee beleidsmedewerkers die geïnterviewd wilden worden, waardoor Groningen de enige gemeente is waar ik meer dan 1 interview heb afgenomen. Dit heeft er mogelijk voor gezorgd dat ik meer informatie heb verkregen over deze gemeente dan over de andere. In praktijk denk ik dat dit meevalt, aangezien het eerste interview met de gemeente Groningen het eerste interview was dat ik met een gemeente uitvoerde. Hierdoor was dit interview nog vooral gericht op de uitdagingen in de warmtetransitie voor gemeenten in het algemeen, dan op de Green Deal en de beleidsprocessen binnen de gemeente. Het tweede interview ging daarentegen volledig over deze onderwerpen. De gemeente Purmerend is de enige gemeente waar ik niet met een beleidsmedewerker heb gesproken, maar met de directeur van het Warmtebedrijf van de gemeente. De beleidscontext van de gemeente is daardoor in dit interview minder expliciet aan bod gekomen dan bij de andere gemeenten. Het kan hierdoor zijn dat de gemeente transitiegovernance activiteiten heeft uitgevoerd die niet in beeld zijn gekomen.

9.2.3 Interviews

Voor deze thesis heb ik voornamelijk gebruik gemaakt van semi-gestructureerde interviews met een relatief algemene topiclijst. Ik heb hiervoor gekozen omdat het theoretisch kader, vooral ten aanzien van de randvoorwaarden voor sociaal leren, relatief beperkt is. Wenger (2000) geeft namelijk alleen een korte beschrijving van zijn concepten en operationaliseert deze niet. Semi-gestructureerde interviews en mijn topiclijst boden de mogelijkheid om open met de respondenten te spreken over hun ervaringen binnen de Green Deal. Ik heb de transcripten van de interviews eerst open gecodeerd. Na verschillende ronden van axiaal coderen heb ik de codes gegroepeerd aan de hand van de beschrijvingen van de randvoorwaarden die de Wenger (2000) geformuleerd.

9.2.4 Betrouwbaarheid

De Green Deal Aardgasvrije Wijken maakt onderdeel uit van een transitieproces en bevindt zich als zodanig in een complexe en dynamische omgeving. Door de dynamiek van de context kunnen er snel veranderingen plaatsvinden, met name in de governance activiteiten van het Rijk en de gemeenten. Dit is een beperking voor de betrouwbaarheid van het onderzoek. Betrouwbaarheid van het onderzoek draait immers om de vraag: "Als ik hetzelfde nog een keer zou onderzoeken en de omstandigheden zijn niet veranderd, krijg ik dan dezelfde uitslag?" De dynamische context van de transitie maakt het namelijk onmogelijk om het onderzoek nog een keer uit te voeren in precies dezelfde omstandigheden. Kleine veranderingen in de wetgeving zouden er bijvoorbeeld al voor

kunnen zorgen dat de geconstateerde afhankelijkheid van de gemeenten ten opzichte van het Rijk veel minder bepalend zouden zijn.

9.2.5 Generaliseerbaarheid voor andere CoPs

De externe validiteit van dit onderzoek is beperkt. Over de generaliseerbaarheid van de uitkomsten van dit onderzoek voor andere Communities of Practice is namelijk weinig te zeggen. Elke community of practice is uniek. Deze Green Deal is vrij ad hoc tot stand gekomen en in de opzet en doelstellingen van de diverse Green Deals zitten ook dusdanig veel verschillen, dat op basis van de analyse van deze Green Deal eigenlijk niets gezegd kan worden over andere Green Deals.

Speculerend zijn er wel een aantal onderwerpen interessant om te bespreken, met betrekking tot de generaliseerbaarheid. Zo zullen er zeer waarschijnlijk meer communities of practice ontstaan binnen transitie, waar transitiegovernance activiteiten een belangrijke invloed zullen hebben op de randvoorwaarden voor sociaal leren.

De voorwaarden voor sociaal leren die in dit onderzoek zijn gedefinieerd, zouden mogelijk wel breder kunnen gelden voor andere communities of practice. Hierbij is het wel belangrijk om op te merken dat er waarschijnlijk nog meer voorwaarden belangrijk zijn, bijvoorbeeld gedeeld eigenaarschap. Deze voorwaarde kwam niet expliciet uit de data naar voren, daarom is deze ook niet opgenomen in het onderzoek. Echter werden er verschillende keren opmerkingen gemaakt, zowel gedurende als buiten de interviews, die erop wijzen dat de gemeenten de verwachting hadden dat het Rijk een actievere rol zou hebben in de organisatie van de Green Deal. Tegelijkertijd werden er vanuit het Rijk opmerkingen gemaakt dat de gemeenten juist een belangrijkere rol moeten pakken in de kennisuitwisseling. Ook wordt er vanuit het Rijk benadrukt dat de kennisuitwisseling voornamelijk vraaggestuurd zou moeten verlopen. Maar het is voor gemeenten niet eenvoudig om concrete vragen te formuleren als de condities waarbinnen het proces moeten plaatsvinden niet duidelijk zijn. Het naar elkaar wijzen van de gemeenten en het Rijk, zou erop kunnen wijzen dat er maar beperkt sprake is van gedeeld eigenaarschap binnen de Green Deal en dat dit ook nog een voorwaarde voor sociaal leren zou kunnen zijn. Er is echter onvoldoende data binnen dit onderzoek om deze uitspraak voldoende te kunnen onderbouwen.

Uit dit onderzoek is ook gebleken dat het vastleggen van informatie en ervaringen belangrijk is. In de Green Deal Aardgasvrije Wijken is hier nog geen concrete manier voor gevonden. Dit maakt dat de uitwisseling van informatie en het leerproces mogelijk langzamer verloopt, omdat er geen duidelijke structuur is. Het is onduidelijk hoe en waar ervaringen bijgehouden moeten worden. Het is daarbij voor gemeenten ook lastig om in te schatten welke informatie voor anderen interessant is of waar anderen van kunnen leren. Hierdoor bestaat de mogelijkheid dat bepaalde informatie verloren gaat, omdat de gemeenten iets zelf niet belangrijk vinden om vast te leggen. Doordat er niet direct vanaf het begin duidelijk was welke ervaringen er verzameld zouden worden en hoe, wordt het ook lastig voor anderen om achteraf terug te zoeken hoe processen precies zijn verlopen. Voor andere communities of practice zou dit betekenen dat dit een belangrijke voorwaarde is om al in het begin van het proces in overweging te nemen.

Een laatste constatering is dat de voorwaarden voor sociaal leren niet uit zichzelf ontstaan, maar dat hierop gestuurd moet worden. Binnen de Green Deal Aardgasvrije Wijken zou dit bijvoorbeeld door de stuurgroep gedaan kunnen worden, maar er maken geen gemeenten deel uit van de stuurgroep. De input van de gemeenten met betrekking tot de mate waarin de randvoorwaarden voor sociaal leren aanwezig zouden zijn, zouden in dit proces mogelijk wel meerwaarde creëren. Een stuurgroep waar gemeenten deel van uitmaken zou dus mogelijk een goed idee zijn.

9.3 Theoretische reflectie

In deze paragraaf wordt een korte theoretische reflectie gegeven op het transitiegovernancecyclus model van Loorbach (2007).

In de transitiegovernancecyclus van Loorbach (2007) worden de reflexieve transitiegovernance-activiteiten als apart cluster weergegeven in de cyclus. Zoals aangegeven in paragraaf 3.3.4, refereert reflexief transitiegovernance aan het monitoren, beoordelen en evalueren van het beleid en de maatschappelijke veranderingen (Rotmans & Loorbach, 2010; Loorbach, 2010; Loorbach, 2007).

Uit mijn analyse van transitiegovernance activiteiten van het Rijk en de gemeenten binnen dit onderzoek komt echter naar voren dat het zeer lastig is om losse reflexieve governance activiteiten vast te stellen. Als er al reflexieve transitiegovernance activiteiten vast te stellen waren, dan kwam dit voornamelijk doordat er beleidsdocumenten werden uitgebracht die de uitkomst waren van strategisch en tactische governance activiteiten, waarin was aangegeven dat er aanpassingen zouden plaatsvinden op eerder beleid. Dit lijkt er ook op te wijzen dat reflexieve activiteiten meer onderdeel zijn van de andere transitiegovernance activiteiten, dan dat het een apart cluster van activiteiten is. Ook uit veel literatuur rondom sociaal leren komt naar voren dat dit een continu proces is, dat plaatsvindt gedurende andere activiteiten. Hierom zou het logischer zijn om reflexieve governance activiteiten ook als onderdeel van de andere activiteitenclusters te zien in plaats van alleen als een losstaand cluster.

9.4 Aanbevelingen

Op basis van al het voorgaande in deze thesis, zou ik drie verschillende typen aanbevelingen willen doen: aanbevelingen aan de organisatie van de Green Deal Aardgasvrije Wijken, aanbevelingen voor de gemeenten binnen de Green Deal en aanbevelingen voor verder onderzoek.

Allereerst zou ik de Green Deal organisatie aanbevelen actief te sturen op de voorwaarden voor sociaal leren binnen een community of practice die binnen dit onderzoek zijn geformuleerd. Deze voorwaarden zouden als handvatten gebruikt kunnen worden voor de inrichting van de Green Deal. Evaluaties zouden ingezet kunnen worden om periodiek te onderzoeken in hoeverre de voorwaarden aanwezig zijn.

Daarnaast zou ik de Green Deal organisatie aanbevelen om ook vertegenwoordigers van de gemeenten deel uit te laten maken van de stuurgroep, om op deze manier verwachtingen van de gemeenten en het Rijk ten aanzien van de invulling van de Green Deal beter op elkaar te laten aansluiten.

Ik zou de Green Deal gemeenten willen aanbevelen om voor zichzelf duidelijk te krijgen wat ze willen leren binnen de Green Deal Aardgasvrije Wijken en waar mogelijk een actieve rol te pakken binnen de Green Deal om hun leerproces te bevorderen.

Voor verder onderzoek zou ik allereerst willen aanbevelen om onderzoek te doen naar de voorwaarden voor sociaal leren in vergelijkbare communities of practice, om zo tot een meer definitief overzicht van voorwaarden te komen. Daarnaast zou ik de aanbeveling willen doen voor meer onderzoek naar de complexiteit waarbinnen transities plaatsvinden en hierbij specifiek te focussen op de afhankelijkheden tussen betrokken actoren in de tijd.

Literatuurlijst

- Akkerman, S., Petter, C., & de Laat, M. (2008). Organising communities-of-practice: facilitating emergence. *Journal of Workplace Learning*, 20(6), 383-399.
- Bryman, A. (2012). *Social research methods 4th edition*. Oxford: Oxford university press.
- Bosch, S. van den. (2010). Transition Experiments: exploring societal changes towards sustainability [Oratie]. Geraadpleegd van <https://repub.eur.nl/pub/20714/>
- CE Delft (2015), Op weg naar een klimaatneutrale gebouwde omgeving 2050. Geraadpleegd via: https://www.ce.nl/index.php?/publicatie/op_weg_naar_een_klimaatneutrale_gebouwde_omgeving_2050/1638
- Cléménçon, R. (2016). The two sides of the Paris climate agreement: Dismal failure or historic breakthrough?. *Journal of Environment & Development* 25(1), 3-24
- Fuenfschilling, L., & Binz, C. (2017). Global socio-technical regimes. *Papers in Innovation Studies*, CIRCLE, 2017(1).
- GD180 – Afvalreductie en -recycling op treinstations en in treinen. (z.d.). Geraadpleegd op 5 augustus 2018, van <https://www.greendeals.nl/gd180-afvalreductie-en-recycling-op-treinstations-en-in-treinen/>
- GD206 – Deal Pilots Regionale Energiestrategieën. (z.d.). Geraadpleegd op 5 augustus 2018, van <https://www.greendeals.nl/gd206-deal-pilots-regionale-energiestrategieen/>
- GD207 – Soja in Nederland. (z.d.). Geraadpleegd op 5 augustus 2018, van <https://www.greendeals.nl/gd207-soja-in-nederland/>
- Geels, F. W. (2011). *The multi-level perspective on sustainability transitions: Responses to seven criticisms*. *Environmental innovation and societal transitions*, 1(1), 24-40.
- De Green Deals* (z.d.). Geraadpleegd op 23 juli 2019, van <https://www.greendeals.nl/green-deals>
- Heiskanen, E., Kivisaari, S., Lovio, R., & Mickwitz, P. (2009). Designed to travel? Transition management encounters environmental and innovation policy histories in Finland. *Policy Sciences*, 42(4), 409.
- Hekkert, M. P., Suurs, R. A., Negro, S. O., Kuhlmann, S., & Smits, R. E. (2007). Functions of innovation systems: A new approach for analyzing technological change. *Technological forecasting and social change*, 74(4), 413-432.
- Koppenjan, J., Frantzeskaki, N., Loorbach, D., Charles, M. B., & Ryan, N. (2012). *Introductory editorial*. *International Journal of Sustainable Development*, 15(1-2), 1-18.
- Koppenjan, J., & Klijn, E. H. (2015). *Governance networks in the public sector*. Routledge.
- Loorbach, D. (2007). Transition management: new mode of governance for sustainable development.
- Loorbach, D. (2010). Transition management for sustainable development: a prescriptive, complexity-based governance framework. *Governance*, 23(1), 161-183.
- Meadowcroft, J. (2009). *What about the politics? Sustainable development, transition management, and long term energy transitions*. *Policy sciences*, 42(4), 323.

Markard, J., Raven, R., & Truffer, B. (2012). *Sustainability transitions: An emerging field of research and its prospects*. *Research Policy*, 41(6), 955-967.

Ministerie van Economische Zaken (2016a). *Energierapport: Transitie naar Duurzaam*. Geraadpleegd via: <https://www.rijksoverheid.nl/documenten/rapporten/2016/01/18/energierapport-transitie-naar-duurzaam>

Ministerie van Economische Zaken (2016b). *Energieagenda: naar een CO₂-arme energievoorziening*. Geraadpleegd via: <https://www.rijksoverheid.nl/documenten/rapporten/2016/12/07/ea>

Overzicht Alle Green Deals. (z.d.). Geraadpleegd op 5 augustus 2018, van <https://www.greendeals.nl/green-deals/overzicht-green-d/>

Pahl-Wostl, C. (2009). A conceptual framework for social learning adaptive capacity and multi-level learning processes in resource governance regimes. *Global Environmental Change*, 19(3), 354-365.

Provincie Noord-Holland. (2017). *Duurzame warmtevoorziening binnen bereik*. Geraadpleegd op 5 augustus 2018, van https://www.noord-holland.nl/Onderwerpen/Bouwen_wonen/Nieuwsbrief_Wonen/Duurzame_warmtevoorziening_binnen_bereik

Raven, R., Van den Bosch, S., & Weterings, R. (2010). Transitions and strategic niche management: towards a competence kit for practitioners. *International Journal of Technology Management*, 51(1), 57-74.

Reed, M., Evely, A., Cundill, G., Fazey, I., Glass, J., Laing, A., Newig, J., Parrish, B., Prell, C., Raymond, C. & Stringer, L. (2010). What is social learning?. *Ecology and society*, 15(4).

Rijksoverheid. (2017, 8 maart). *Ondertekening Green Deal Aardgasvrije Wijken Eerste Concrete Stap na Energieagenda*. Geraadpleegd van <https://www.rijksoverheid.nl/actueel/nieuws/2017/03/08/ondertekening-green-deal-aardgasvrije-wijken-eerste-concrete-stap-na-energieagenda>

Rijksoverheid. (z.j.). *Green Deal Aanpak*. Geraadpleegd van <https://www.rijksoverheid.nl/onderwerpen/duurzame-economie/green-deal>

Rotmans, J., & Loorbach, D. (2008). Transition management: reflexive governance of societal complexity through searching, learning and experimenting. *Managing the transition to renewable energy*, 15-46.

RVO. (2017). *Beleid warmte en koude* | RVO.nl. Geraadpleegd op 14 juli 2019, van <https://www.rvo.nl/onderwerpen/duurzaam-ondernemen/duurzame-energie-opwekken/verduurzaming-warmtevoorziening/beleid-warmte-en-koude>

Staatsblad van het Koninkrijk der Nederlanden (2017, 5 juli). 314 Rijkswet van 5 juli 2017, houdende goedkeuring van de op 12 december 2015 te Parijs tot stand gekomen Overeenkomst van Parijs (Trb. 2016, 94 en Trb. 2016, 162). Geraadpleegd van: https://www.eerstekamer.nl/behandeling/20170720/publicatie_wet/document3/f=/vkg1be24dwzu.pdf

Shove, E., & Walker, G. (2007). CAUTION! Transitions ahead: politics, practice, and sustainable transition management. *Environment and Planning A*, 39(4), 763-770.

Sol, J., Van der Wal, M., Beers, P.J. & Wals, E. (2017): Reframing the future: the role of reflexivity in governance networks in sustainability transitions, *Environmental Education Research*

Straver, F., & Zuidervaart, B. (2017, 4 juli). Nederland stemt nu écht in met klimaatakkoord. Geraadpleegd van <https://www.trouw.nl/home/nederland-stemt-nu-echt-in-met-klimaatakkoord-~ad84b188/>

Swan, J., Scarbrough, H., & Robertson, M. (2002). The construction of Communities of Practice in the management of innovation. *Management learning*, 33(4), 477-496.

Van Suylekom, S. (2017, 31 augustus). Inspiratiedag: Kansen en knelpunten in de lokale warmtetransitie. Geraadpleegd op 5 augustus 2018, van <https://www.hier.nu/themas/voor-energieprofessionals/inspiratiedag-kansen-en-knelpunten-in-lokale-warmtetransitie>

Verbong, G. & Loorbach, D. (2012). Introduction. In Verbong, G. & Loorbach, D. (Eds.) *Governing the Energy Transition: Reality, Illusion or Necessity?* New York: Routledge.

Voskuilen, T. (2017, 27 september). DGO inspireert woningcorporaties voor de warmtetransitie. Geraadpleegd op 5 augustus 2018, van <https://www.allianderdgo.nl/nieuws/dgo-inspireert-woningcorporaties-voor-de-warmtetransitie.html>

Wenger, E. (2000). Communities of practice and social learning systems. *Organization*, 7(2), 225-246.

Wenger-Trayner, E., & Wenger-Trayner, B. (2016). *Communities of practice: a brief introduction*. 2015. Reference Source.

Westberg, L., & Polk, M. (2016). The role of learning in transdisciplinary research: Moving from a normative concept to an analytical tool through a practice-based approach. *Sustainability Science*, 11(3), 385-397.

Bijlage I: Partijen en Partners

Partijen

Gemeenten	
Gemeente Alkmaar	Gemeente Nijmegen
Gemeente Almere	Gemeente Noordoostpolder
Gemeente Amsterdam	Gemeente Purmerend
Gemeente Barendrecht	Gemeente Rotterdam
Gemeente Boxtel	Gemeente Schiedam
Gemeente Culemborg	Gemeente Utrecht
Gemeente Delft	Gemeente Veere
Gemeente Den Haag	Gemeente Veldhoven
Gemeente Groningen	Gemeente Wageningen
Gemeente Haarlem	Gemeente Westland
Gemeente Leeuwarden	Gemeente Westvoorne
Gemeente Leiden	Gemeente Winsum
Gemeente Leidschendam-Voorburg	Gemeente Woerden
Gemeente Maastricht	Gemeente Zaanstad
Gemeente Meppel	Gemeente Zoetermeer
Gemeente Middelburg	

Partijen die in de stuurgroep zitten	
Ministerie van Binnenlandse Zaken en Koninkrijksrelaties (BZK)	Interprovinciaal Overleg (IPO)
Ministerie van Economische Zaken (EZ)	Vereniging Nederlandse Gemeenten (VNG)
Ministerie van Infrastructuur en Milieu (I&M)	Netbeheer Nederland (NBNL)

Netbeheerders	
Alliander	Rendo
Enduris	Stedin
Enexis Holding NV	

Partners

Gemeenten	
Gemeente Alphen aan den Rijn	Gemeente Lansingerland
Gemeente Amersfoort	Gemeente Oldenzaal
Gemeente Amstelveen	Gemeente Pijnacker-Nootdorp
Gemeente Bodegraven-Reeuwijk	Gemeente Staphorst
Gemeente Breda	Gemeente Steenwijkerland
Gemeente Dordrecht	Gemeente Ten Boer
Gemeente Ede	Gemeente Tilburg
Gemeente Eemnes	Gemeente Twenterand
Gemeente Enschede	Gemeente Vlaardingen
Gemeente Gouda	Gemeente Vlissingen
Gemeente Haarlemmermeer	Gemeente Voorne-Putten
Gemeente Hellevoetsluis	Gemeente Waddinxveen
Gemeente Hengelo	Gemeente Zuidplas
Gemeente Kampen	Gemeente Zwolle

Andere Partners	
De Coöperatieve samenleving	ODE Decentraal
Eneco	Omgevingsdienst Midden Holland
EnergieNederland	Platform 31
Ennatuurlijk	Programmabureau Warmte Koude Zuid-Holland
Expertisepunt open overheid	Quintel Intelligence
Gasunie	RVO
Gelders Energieakkoord	Stichting HIER klimaatbureau
Kennisland	Stichting Natuur & Milieu
Klimaatverbond	Stichting Warmtenetwerk
Natuur en Milieufederaties	Stroomversnelling
Nuon	TNO
NVDE	

Bijlage II: Overzicht van de gemeenten

Gemeente	Provincie	Politieke kleur college	Aantal inwoners	Bevolkingsdichtheid (inw/km ²)	Gekozen wijk	Nieuwbouw /bestaande bouw	Privébezit of coöperatieve-woning	Technische oplossing	Klimaat/energie context gemeente	Initiator	Aandachtspunten
Alkmaar	Noord-Holland	OPA (Onafhankelijke Partij Alkmaar), VVD, CDA, SP en D66	107,822	3712	Nee				Duurzaamheidsprogramma 2016-2020	Gemeente	
Almere	Flevoland	D66, PvdA, VVD, Leefbaar Almere en CDA	201,454	1556	Nee	Beide	Beide	Warmtenet; geothermie, zonnecollectoren, biomassa-centrale, oppervlaktewarmte	Energie Werkt, programmaplan Gemeente Almere	Gemeente	Er zijn al wijken op stadsverwarming
Amsterdam	Noord-Holland	D66, VVD, SP	853,312	5148	Ja, meerdere	Bestaande bouw	Beide	Warmtenetten, groen gas, all-electric	2040 Klimaatneutraal	Gemeente	Vier verschillende wijken
Barendrecht	Zuid-Holland	EVb (echt voor Barendrecht), CDA en SGP/CU	48,423	2442	Ja	Nieuwbouw	Privébezit	Nog niet gespecificeerd	Schetsplan Duurzaam Energiebeleid	Gemeente	
Boxtel	Noord-Brabant	Combinatie95, SP, Inbox en D66	30,654	481	Ja	Nieuwbouw, wordt ook gekeken naar bestaande bouw	Privébezit	Laag temperatuur warmtenet, individuele warmtepompen	2030 Energieneutraal	Gemeente	
Culemborg	Gelderland	VVD, D66, GL, PvdA	27,904	948	Culemborg Zuid-Oost		Privébezit	Warmtenet	Gelders Energieakkoord	Burgers	Buurt met eigen warmtebedrijf en de directeur wil uitbreiden

Delft	Zuid-Holland	D66, Studenten Techniek in Politiek; GL, PvdA, VVD	101,007	4426	Ja, Voorhof	Bestaande bouw	Coöperatie	Warmtenet ligt er al, maar moet vernieuwd worden	Energievisie neutraal in 2050	Gemeente	Is al een geothermieput op de TU Delft Campus
Den Haag	Zuid-Holland	D66, PvdA, Haagse Stadspartij, VVD en CDA	526,439	6429	Nee				2040 Klimaatneutraal, Energie voor de Buurt	Gemeente	
Groningen	Groningen	D66, PvdA, GL, VVD	202,25	2591	Meerwijk, Paddepoel en Vinkhuizen noord	Meerwijk is nieuwbouw,, Paddepoel en Vinkhuizen Noord zijn gebouwde omgeving	Coöperatie en privébezit	Hoge temperatuur warmtenet op basis van geothermie	Groningen Aardgasloos in 2035	Gemeente in meeste wijken, in 1 wijk de burgers	Stakeholderanalyse model en energie transitie model toegepast. Paddepoel heeft een betrokken buurtvereniging, Vinkhuizen Noord niet
Haarlem	Noord-Holland	D66, GL, PvdA, CDA	159,34	5453	Schalkwijk	Bestaande bouw	Coöperatie en hoogbouw privé	Warmtenet	Klimaatneutraal programma en routekaart	Gemeente	
Leeuwarden	D66, SP, VVD en PvdA	PvdA, CDA, GL	108,768	717	Nee			Geothermie	Energieagenda Leeuwarden 2016-2020 en doelstelling 2030 aardgasvrij	Gemeente	Nieuwbouw al duurzaam
Leiden	Zuid-Holland	D66, SP, VVD en PvdA	123,924	5656	Leiden Zuidwest	Bestaande bouw	Warmtenet		Leidse Warmtevisie	Gemeente	
Leidschendam-Voorburg	Zuid-Holland	Gemeenten Belangen Leidsendam Voorburg, D66, PvdA, GL	74,669	2283	Ja, Plaspoelpolde r en Vlietvoorde	Nieuwbouw	Privé	wko installaties, warmtepompen en zonnepanelen	Klimaatplan 2016-2020	Gemeente	
Maastricht	Limburg	Senioren Partij Maastricht, D66, SP, Groenlinks, VVD	122,461	2156	Nog geen specifieke wijk gekozen	Naar beide wordt gekeken			Ergieneutraal 2030	Gemeente	Verschillende gebouwen zijn aangesloten op een warmtenet

Meppel	Drenthe	VVD, PvdA, CDA, Christenunie	33,155	595	Nieuwveense Landen	Nieuwbouw	Cooperatie en privébezit	Groengas; restwarmte rioolzuiveringsinstallatie; bio-energie; warmte-koude opslag	CO ₂ neutraal in 2040	Gemeente	
Middelburg	Zeeland	CDA, PvdA, SGP	39,323	741	Essenvelt	Nieuwbouw		All electric	Energieneutraal in 2050, 2030 is te ambitieus. Zeeuws energieakkoord	Gemeente	
Nijmegen	Gelderland	SP, GL, PvdA, De Nijmeegse Fractie	174,575	3256	Hengstendal, Bottendaal en Zwanenveld	Gebouwde omgeving	Cooperatie en privébezit	All electric, stadsverwarming, en nog te besluiten	Duurzaamheidsagenda in 2045 energieneutraal, Gelders energieakkoord, Power2Nijmegen	Gemeente, maar besluit door burger	De gemeenten laat de beslissing bij de burgers/wijken liggen en zal ze ondersteunen maar niet de keuzen voor hen maken
Noordoostpolder	Flevoland	CDA, ChristenUnie/SGP, Politieke Unie en VVD	46,573	101	Emmelhage	Nieuwbouw	Privébezit	Warmtepompen	Omgevingspeilers waaronder Energie van gemeente: regionale energieagenda. Energieneutraal in 2030	Gemeente	
Purmerend	Noord-Holland	Stadspartij, D66, AOV Purmerend, VVD, CDA	79,83	3413	Wirmolen Oost en Overweere Zuid	Bestaande bouw	Privébezit	Warmtenet door stadsverwarmings bedrijf deels op basis van biobrandstof		Gemeente	75% van woningen is al aangesloten op warmtenet, not wel kookgas. Vrijwel alles wat nog over is is privébezit
Rotterdam	Zuid-Holland	Leefbaar Rotterdam, D66, CDA	633,471	3060	Reyerdijk	Bestaande bouw	Cooperatie en privébezit	Stadswarmte	Warmtekansenkaart en wanneerkaart, aardgasvrij in 2050, Rotterdam Climate Initiative	Gemeente	
Schiedam	Zuid-Holland	D66, PvdA, SP, VVD, CDA	77,833	4319	Groen Noord en Nieuwland	Bestaande bouw	Voorname lijk Cooperatie	Restwarmte vanuit de industrie in de haven van Rotterdam	In 2030 30% CO ₂ reductie van 30% t.o.v. 1990. Klimaatbeleidsplan tot 2020	Gemeente	Het idee komt niet voort uit klimaatbeleid, maar uit een gebiedsanalyse uitgevoerd in het kader van het

											programma Slimme en Gezonde Stad
Utrecht	Utrecht	D66, GL, VVD, SP	344,384	3651	Overvecht Noord, 8000 woningen	Bestaande Bouw	Cooperatie met wat privébezit	Een combinatie van verschillende alternatieven	2030 klimaatneutraal, regietafel en warmtevisie	Gemeente	Combinatie met aanpak voor sociale en economische positie inwoners
Veere	Zeeland	SGP/Christenunie, CDA, PvdA/GL	21,869	164	Domburg Singelgebied	Nieuwbouw	particulier	all-electric	Duurzaamheidsplan 2017-2020; Energieneutraal in 2050	Gemeente	Nu ook gekeken naar restwarmte voor bestaande bouw
Veldhoven	Noord-Brabant	Veldhoven Samen Anders, Gemeente Belangen Veldhoven, D66	44,68	1408	De Drie Dorpen (Huysackers, Schootackers en Bosackers)	Nieuwbouw	Beide		Milieubeleidsplan 2010-2014 (geen CO ₂ reductie gerealiseerd)	Gemeente	
Wageningen	Gelderland	D66, GL, Stadspartij Wageningen	38,448	1261	Nude en Benedenbuurt	Bestaande bouw	Beide, vooral cooperatie	Warmtenet	Klimaatneutraal in 2030	Bewonersinitiatief	Ook aspecten als zorg en groen worden meegenomen in wijkaanpak
Westland	Zuid-Holland	CDA, Gemeentebelang Westland, VVD, Progressief Westland	105,855	1331	Westerhonk	Bestaand		geothermie en warmtenet	Duurzaamheidsdoelstellingen Greenport Westland	Gemeente	
Westvoorne	Zuid-Holland	Partij Westvoorne en Gemeentebelang Westvoorne	14,334	269	Landgoed Drenkeling	Nieuwbouw	particulier		Klimaatneutraal in 2050	Gemeente	
Winsum	Groningen	ChristenUnie, Groenlinks, D66, CDA en VVD	13,61	135	Munster	Nieuwbouw		All-electric	Aardbevingsgebied Groningen, 2050 klimaatneutraal	Gemeente	
Woerden	Utrecht	D66, Progressief Woerden, ChristenUnie/SGP, VVD, Sterk Woerden	51,622	578	Schilderskwartier	Bestaand		All-electric met warmtepompen, warmtenet en combi van beide	2030 klimaatneutraal, regietafel en warmtevisie	Gemeente	

Zaanstad	Noord-Holland	D66, PvdA, VVD, CDA, CU, Zaanse Onafhankelijke Groepering	145,037	2085	Nee				2020 klimaatneutraal	Gemeente	
Zoetermeer	Zuid-Holland	D66, Lijst Hilbrand Nawijn, VVD en PvdA	124,750	3611	Palenstein	Bestaande bouw, maar wordt deels gesloopt dus beide	Nu cooperatie, straks privébezit	All electric voor grondgebonden woningen en warmtenet voor hoogbouw	2040 klimaatneutraal. Twee keer eerder een vierjarig programma duurzaam ontwikkelen, nu Duurzaam en Groen Zoetermeer	Gemeente	Op basis van warmte uit warmterotonde

Bijlage III: Respondenten

Respondenten Stuurgroep	
Persoon	Organisatie
Geïnterviewd	
Senior Beleidsmedewerker	Ministerie van Economische Zaken
Beleidsmedewerker	Ministerie Infrastructuur en Milieu
Senior Beleidsmedewerker	Ministerie Binnenlandse Zaken en Koninkrijksrelaties
Issuemanager	Netbeheer Nederland
Medewerker Energie	Vereniging Nederlandse Gemeenten
Senior Adviseur	RVO
Senior programma adviseur Energie en Warmte in de Bebouwde Omgeving	RVO
Benaderd, niet gesproken	
Programmamanager energie	Interprovinciaal Overleg

Functie	Organisatie
Beleidsmedewerker Milieu	Gemeente Middelburg
Projectmanager Energie	Gemeente Groningen
Assistent Projectleider Energie	Gemeente Groningen
Beleidsmedewerker Fysieke Leefomgeving	Gemeente Noordoostpolder
Projectleider Zuidwest	Gemeente Leiden
Adviseur Energietransitie	Gemeente Nijmegen
Directeur Energie programma	Gemeente Utrecht
CDA-beleidsmedewerker duurzaamheid	Gemeente Maastricht
Directeur	Stadsverwarming Purmerend BV
Programmamanager Slimme en Gezonde Stad, Projectleider Groenord en Nieuwland op duurzame warmte	Gemeente Schiedam
Benaderd, niet gesproken	
Beleidsmedewerker Milieu	Gemeente Winsum
Beleidsmedewerker	Gemeente Purmerend
Beleidsmedewerker omgevingsrecht/milieu/duurzaamheid	Gemeente Veere

Bijlage IV: Documentenlijst

Beleidsdocumenten Gemeenten	
Gemeente	Titel Beleidsdocument
Gemeente Nijmegen	Duurzaamheid in Uitvoering 2013-2017
Gemeente Nijmegen	Duurzaamheidsagenda 2011-2015
Gemeente Nijmegen	Routekaart Power2Nijmegen
Gemeente Leiden	De Leidse Warmtevisie
Gemeente Leiden	Duurzaamheidsagenda 2016-2020
Gemeente Leiden	Leiden Duurzaam 2030
Gemeente Groningen	Groningen geeft Energie; programma 2015-2018
Gemeente Groningen	Actieplan Groningen Aardgasloos in 2035
Gemeente Groningen	Masterplan Groningen Energieneutraal
Gemeente Maastricht	Energienota Maastricht
Gemeente Maastricht	Maastrichts Energie Akkoord
Gemeente Middelburg	Middelburgse Visie Milieu 2013-2018
Gemeente Middelburg	Zeeuws Energieakkoord voor energiebesparing bestaande particuliere woningvoorraad
Gemeente Noordoostpolder	Visienota Energieneutraal 2017-2025
Gemeente Schiedam	Klimaatbeleidsplan 2016-2020
Gemeente Utrecht	Energieplan
Gemeente Utrecht	Warmtevisie

Nieuwsbrieven
170517 Update I Green Deal Aardgasvrije Wijken
170604 Update II Green Deal Aardgasvrije Wijken
170604 Update II Bijlage 1: Onderzoeksvoorstel Aardgasvrije Wijken
170604 Update II Bijlage:2 : Woerden Nieuwsbrief Aardgasvrij
170725 Update III Green Deal Aardgasvrije Wijken
170725 Update III Bijlage 3: Discussiestuk Transitiepad Lage Temperatuurwarmte
170829 Update IV Green Deal Aardgasvrije Wijken
170829 Update IV: Bijlage 1: 20170703 Bijeenkomst Aardgasvrije Wijk
170829 Update IV: Bijlage 2: Save the Date bijeenkomst 28 september Groningen

Overige Green Deal Documenten
Uitnodiging Startbijeenkomst 14 maart
Verslag GD Werkgroepoverleg 170629
Verslag GD Werkgroepoverleg 170720
Green Deal tekst
Factsheets per gemeente

Bijlage V: Topiclijst Stuurgroep interviews

Wie bent u en hoe bent u betrokken bij de Green Deal Aardgasvrije Wijken?

Waarom neemt uw organisatie deel in de stuurgroep van de Green Deal Aardgasvrije Wijken?

Wat zijn tot nu toe uw ervaringen met de Green Deal Aardgasvrije Wijken?

Wat is voor u de meerwaarde van de Green Deal Aardgasvrije Wijken? Algemeen / voor organisatie

Wat zijn de moeilijkheden / complexiteiten binnen de Green Deal Aardgasvrije Wijken?

Wat ziet u als doel van de Green Deal? Waar wilt u aan het einde van de looptijd van de Green Deal zijn? Wanneer bent u tevreden met de Green Deal?

Hoe ziet de Green Deal er voor u idealiter uit? Ideaalbeeld Green Deal

Hoe verloop het leerproces binnen de Green Deal?

Hoe verloopt de interactie binnen de Green Deal? Online/nieuwsbrief/direct/grote bijeenkomst/werkbijeenkomst

Wat betekent het dat de kennisdeling vraaggestuurd verloopt?

Wat zijn de activiteiten van de stuurgroep? Waar stuurt de stuurgroep op?

Hoe verloopt het proces binnen de stuurgroep?

Hoeveel capaciteit is er beschikbaar binnen de Green Deal?

Hoe verloopt de interactie met RVO?

Wat is de structuur van de Green Deal Aardgasvrije Wijken? Governance structuren

Wat is de relatie tussen stuur- en werkgroep?

Hoe verhoudt de Green Deal zich voor u tot de energietransitie? Green Deal in transitiecontext

Bijlage VI: Topiclijst Interviews Gemeenten

Wie bent u en hoe bent u betrokken bij de Green Deal Aardgasvrije Wijken?

Hoe is uw gemeente bezig met aardgasvrij? Nieuwbouw/bestaande bouw, warmtenet/all-electric/geothermie/biogas/WKO, particulier/woningcorporatie

Past aardgasvrij in een bredere strategie van uw gemeente?

Waarom wilde uw gemeente deelnemen aan de Green Deal Aardgasvrije Wijken?

Legitimiteit/invloed op beleid/bewustwording/leren/onderdeel (kop)groep/beleid/status

Wat zijn uw verwachtingen / die van uw gemeente van de Green Deal Aardgasvrije Wijken?

Wat zijn uw ervaringen met de Green Deal Aardgasvrije Wijken tot nu toe? Contacten gemeenten / contact Rijk / interactie / nieuwsbrief / bijeenkomst

Waar zit voor u/uw gemeente de toegevoegde waarde van de Green Deal Aardgasvrije Wijken?

Wat is voor u de toegevoegde waarde van de partners binnen de Green Deal? Heeft u contact met partners?

Wat wilt u leren binnen de Green Deal?

Naar wat voor soort informatie/kennis bent u op zoek?

Waar zitten voor uw gemeenten de moeilijkheden m.b.t. aardgasvrij? Financieel, juridisch, warmtebronnen, betrekken burgers, techniek, capaciteit etc?

Waar heeft u behoefte aan in het proces?

Had u voor de Green Deal al contact met de gemeenten binnen de Green Deal? Is de interactie veranderd?

Had u voor de Green Deal al interactie met de ministeries? Is de interactie veranderd?

Bijlage VII: Codeboom

- Transitiegovernancecyclus Gemeente
 - Strategisch
 - Tactisch
 - Operationeel
 - Reflexief
- Transitiegovernancecyclus Rijk
 - Strategisch
 - Tactisch
 - Operationeel
 - Reflexief
- Reden van deelname
 - Leren
 - Onderdeel van een groep
 - Invloed op Rijksbeleid
 - Lokaal beleid
 - Ondersteuning vanuit het Rijk
 - Legitimiteit
 - Status en PR
 - Aansporen Rijk
- Leervragen
 - Wetgeving
 - Financieringsconstructies
 - Betrekken Burgers / Communicatie vanuit het Rijk
 - Technisch
 - Proces
- Overeenkomst in Kennisbehoefte
 - Interactie met Rijk
 - Interactie met gemeenten
 - Informatie vanuit het Rijk
 - Blauwdruk voor proces
- Ervaringen Green Deal
 - Contact gemeenten
 - Contact partners
 - Contact Rijk
 - Overige interactie Green Deal
- Wederkerigheid
- Toegevoegde Waarde
- Voldoende Ervaring
- Communicatiemiddelen
 - Bijeenkomsten
 - Nieuwsbrief
 - Website
 - Forum
- Kennisdossiers
- Lokale opgave
 - Bestaande bouw
 - Nieuwbouw

- Particulier
- Woningcorporatie
- All-electric
- Groen gas
- Warmtenet
- Geothermie
- WKO
- Restwarmte